

III. ÉVF. // BUDAPEST, 1930 DECEMBER HÓ // 7-9. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZ SZÁM

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

SZERKESZTI

REXA DEZSŐ
PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE
EGYETEMI NY. R. TANÁR

HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL
A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

MAGYAR MŰEMLÉKEK

SZERKESZTI

DR. SZÖNYI OTTÓ
A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

*SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20. TELEFON: AUTOMATA 299-92*

E L Ő F I Z E T É S I D Í J A K
EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE..... 16 P

*MINDEN
A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ*

TARTALOM.

Hol járt Rákóczi?	1—16
-------------------------	------

Melléklet :

Pestbudai emléklapok.

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Hol járt Rákóczi?

(Bárki légy, ne dicsérj, ha megírod tett dolgaim történetét! *Önéletrajz.* 177.)

Rövidesen két évszázada, hogy a magyar Pantheon egyik legnemesebb alakjának szive megszűnt dobogni. Hamvai 170 évig idegen földben porladtak, míg 1906. október 27-én újból magyar földre értek, hogy itt végleges pihenőre térjenek. Másfél évtizeddel később azonban ismét idegen lett a hamvak befogadó röge . . .

1676. március 27-étől 1711. február 21-éig tapossa hazája földjét, melynek szabadságáért áldozza mindenét. Zemplén megye kis községében látja meg először a *magyar nap világát*, míg utolsó magyar éjszakáját Budpalócon (Bereg m.) Duzsár János házában egyszerű kecskelábú bükkfasztalon tölti, melyet két évszázadon át kegyelettel őriz a nép . . . S mikor a nemes magyar hölgy: Bay Ilona megvásárolja, a néptömeg síránkozva kíséri Beregszászba.

Ebben van legméltóbban kifejezve a szeretet nagysága emléke iránt . . .

* * *

Az Élet hétköznapisága lassan felőrli a Multat.

Könyvtárt tesznek a nagy Fejedelemmel foglalkozó művek, de a föld, amerre járt: — jeltelen. A legtöbb helyen talán fogalma sincs a mai nemzedéknek arról, mikor volt ott s miért. Pedig több mint 300 magyar helyről állapítható meg hitelesen, hogy látta valamikor a Fejedelmet. Ezt összefoglalóan emlékezetbe idézni: ez e sorok célja.

Nem történelmet írunk, csak rendszerbe foglaljuk a történelem adatait, hogy minden falu, város és megye lássa, tudja és őrizze, mikor volt földjének lakója a Fejedelem.

Mert ennek nyomán hihetőleg márványba vésődik mindenütt emléke, példaadólag és kegyeletből.

Merre járt Rákóczi?

Vármegeyék szerint foglalom össze az adatokat, régi vármegeyéink szerint. Mert kegyeletsértésnek tartanám, ha *Rákóczi* útját a *ma* szomorúsága szerint osztályoznám.

Soraimban hivatkozott irodalmi adatok részletes összefoglalását tanulmányom végén fogom közölni épp úgy, mint az időszerinti sorrendet 1676. március 27-től haláláig, napok szerint is követte nemes útjait.

Horváth Károly.

Rövid életrajza.

Rákóczi 1676 március 27-én született Borsi-ban, (Zemplén m.). Atyját rövid idővel később elveszíti s 1682-ben Thököly Imre személyében kap mostoha apát, aki a török háborúval kapcsolatos táborozásokba is magával viszi a gyermeket. 1685-ben, Thököly elfogatása után, édesanyjával Munkács várába szorul, melynek 1688-ban bekövetkezett feladása után Bécsbe mennek. Itt elszakítják Anyjától s a cseh Neuhaus-ba kerül a jezsuiták gimnáziumába, majd 1690-ben a prágai egyetemre. 1692-ben I. Lipót nagykorúsítja, majd Olaszországba küldi tanulmányútra. Innen 1694-ben visszatérve, elfoglalja a sárosi főispánságot s ezután megnősül. Esküvőjét a kölni dómban tartja, mely után magyar birtokain tartózkodik. Így kerül érintkezésbe Bercesényivel s ébred annak tudatára, hogy a magyar alkotmányosság visszavívása az ő hivatása.

Erről folyó tárgyalásai elárultatván, 1701 április 18-án Zbórón elfogják és Wiener Neustadtba börtönözik be. Innen még ez év novemberében sikerül megszöknie és Lengyelországba menekül s két évig készíti elő a magyar szabadságharcot.

1703 június 16-án (csütörtök) kezdődik életének II-ik fejezete, amikor is a vereckei hágón kitűzi zászlóit: Pro patria et libertate! Serege mindössze 2000 kaszás-vasvillás had, mely azonban 3 év múlva 75.000 főnyi rendes hadsereggé növekedett.

A szabadságharc tartama alatt csupán az utolsó években hagyja el 1—2-szer, de igen rövid időre a magyar földet. Megfordul az ország majd minden megyéjében s 8 éven át küzd azért, hogy az utódoknak örökségül hagyhassa a nagy háromságot: a királyi eskü sértetlenségét, a törvények szentségét s az igazság tiszteletét.

Az isteni gondviselés diadalra vitte fegyvereit s éveken át nemcsak ura, de atyja volt nemzetének. Később azonban szomorúan kellett tapasztalnia, hogy a nyugat diplomatái jobban lelkesednek a tokaji borért, mint a magyar szabadságért, melynek napja lassú leáldozóban volt.

Nyolc évi harc után, 1711 február 21-én végleg elhagyja a magyar földet, melyet élve már nem is láthatott viszont.

És itt kezdődik a III. és utolsó fejezet.

Előbb Lengyel, később Franciaországban élt, majd 1717 szept. 15-én Törökországba indul s ott fejezi be nemes életét Rodostóban 1735 április 8-án.

* * *

A most következőkben magyarországi működését ismertetjük s csak ennek befejezése után külföldi (olasz—lengyel—francia—török stb.) vonatkozásait.¹

1. Zemplén megye.

Borsi, 1676. március 27.

A Bodrog partján álló régi kastélyban, pénteki napon születik Rákóczi Ferenc. Szülei: I. Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona éppen Munkácsra utaztak Báthory Zsófiához, de útjukat kénytelenek voltak itt ezért megszakí-

¹ Angliai útjának leírását l. Historia 1929. évi 7—8. számában. Ugyanott esküvőjének leírása is.

tani. Ennek alapján mondja önmagáról, hogy ő is útközben született, mint előtte Mátyás király és Bocskay István. Születésnapjának Szent Sándor vértanu a védőszentje, aki a vallás védelmében szembeszáll a római császárral, bujdosik, vértanu halált szenved és sírját még az avarok is megzavarják. (Zalka—Zsihovics, Szentek Élete II. 273.) Harminckét évvel később, 1708. december 15-én a sárospataki országgyűlésen törvénybe iktatja a pénteki bűjtöt (R.-tár I. 176.). Bölcsőjét fejedelmi bíbor, fényes udvarnép környékezte. Két vértanunak volt az unokája; ereiben a Báthoryak, Rákócziak és Zrinyiek nemes történelmi vére keveredett.

A kised születése után atyját fontos ügyek elszólítják a bölcső mellől. (Márc. 30-án már Zbórán van s teszi meg Mihály cigányt újból az ónodi cigányok vajdájává. Gazdaságtört. Szemle, 1895. 121.) Anyja marad mellette, kivel — amint állapota engedi — Sárospatakra mennek. (R. ifj. 7.)

1677. december 17.

Anyjával elhagyva a nagyanyai otthont (Munkácsot), utazik át Sárospatak felé. (R. ifj. 13.)

1688. február.

Munkács feladása után utazik át anyjával Patak felé. (U. o. 95.)

1694. április.

Uradalmi ügyeit intézi el. (U. o. 207.)

1695. július.

Meglátogatja szülőhelyét. (U. o. 260.)

1707. december 3.

Erdélyből, Kisvárdra felől Kassára menve, ebédel szülőkastélyában.

Sárospatak, 1676. április.

Borsiból jönnek be itteni kastélyukba, majd a nyár közeledtekor Nagysárosba mennek. (R. ifj. 7.)

1677. december—1678. január.

December közepén Zrinyi Ilona gyermekeivel végleg elhagyja Munkácsot és Borsin át jön Patakra. Itt töltik a karácsonyt és újévet s kb. január közepén költöznek Regécere. (U. o. 13.)

1678. május—június.

Májusban Regécéről visszaköltözve, nagy öröm vár a kis „Ferkóra“. Zaáry András szerencsi tiszttartó olyan betanított ponny-lóval lepi meg az ő „kis urát“, amely „nem nagyobb kecskénél, grádicsokat is jár“.

Közben Zrinyi Ilona Szelepesényi György érsek közbenjöttével kibékült anyósával s ekkor — június közepén — gyermekeivel visszaköltözik hozzá Munkácsra. (U. o. 14—17.)

1682. ősz.

A szüret idején vannak itt. (U. o. 37.)

1683. június.

A hó elején Thököly leutazván Eszékre Kara Musztafa nagyvezír-

hez, Zrinyi Ilona gyermekeivel ide, majd Regécre költözik. (U. o. 38.) Patak ekkor került vissza a Rákócziak birtokába. (Angyal, Thököly II. 27.)

1684. május és november.

Anyjokkal időznek itt, majd váraikat szemlélik meg. Novemberben azonban — valószínűleg már a szüret idején jöve — itt vannak Thökölyvel együtt. (R. ifj. 44—45.)

1685. május—augusztus.

Thököly nejével e hó közepén jön ide vissza a Tisza-menti táborozásból s kb. ugyanekkor érkeznek meg gyermekei is Regéből, hogy Ilona napját (május 22) az egész család együttesen ünnepelhesse. Itt is maradnak kb. augusztusig, amikor Thököly a kis Ferkót újra magával vitte a táborba. (U. o. 47. és 53—55.)

1694. április—1695. november.

Bécsből hazatérve, április 10-én van itt és intézi el Lévai Farkas István regéci lakos kérvényét. (U. o. 207.) Ezután birtokait látogatja meg, majd május 16-án újból Patakon van (U. o. 208.), honnan Nagysárosra megy. Június 17—24-ig ismét itt (U. o. 219.) intézi gazdasági ügyeit. Innen Szerencsre, majd Bécsbe megy, honnan december közepén már fiatal nejével tér vissza Patakra s itt töltik a karácsonyt és újesztendőt is. (U. o. 252.)

Újesztendő napján Keczer Sándor alispán vezetésével Sáros-megye küldöttsége keresi fel őket szerencsét, boldogságot kívánva, meghíván egyben őket a megye legközelebbi gyűlésére Eperjesre. (U. o. 253.)

E meghívás folytán 1695. január 28-án felrándulnak Sárosba, de pár nap múlva, 31-én már visszatérnek s itt töltik nemcsak a farsangot, de a húsvéti ünnepeket is. (U. o. 254.)

Itt nevezi ki hű kamarását, Kőrössy Györgyöt április 16-án a Hegyaljai Rákóczi szőlők főinspektorává. (Évi fizetése 100 forint pénz, 6—6 köből búza és kétszeres, 10 köből zab, 2 öl széna, 2—2 hordó bor és lőre, 2 sertés, 2—2véka bab, borsó és lencse, 50 fej káposzta és 2 kőso ; utazásaira napidíj.) Őreá bízott a családi levéltár is. (U. o. 255.)

Április végén — megunva a német helyőrség kémkedését — Szerencsre költöznek. Majd júliusban újból visszatér s ekkor fogadja Sáros-megye küldötteit, Bornemissza István és Dobay György urakat (U. o. 259—60), mely után birtokait látogatja meg. Szüretre azonban újból itt van s november 1-én itt adja ki Mihályi János kancelláriai ifjú konvenciós levelét. Ezután visszatér Sárosba.

1696. július—1697. április.

Július 4-én fontos birtokügyek elintézésére lerándul Vihnyéről s ugyanekkor fogadja Sáros-megye küldöttségét, mely fia születése alkalmából (l. Kistapolcsány) üdvözli, örömét fejezvé ki a „Rákóczi-ház új bimbócskájának szerencsés fakadása felett“. (U. o. 268.) Azonban rövidesen visszatér Vihnyére családjához.

Csak november 27-én — most már Bécsből — jönnek újból Patakra. A farsangot Eperjesen töltik, de utána 1697. február 20-án visszajönnek s csak a húsvéti ünnepek után, április 21-én költöznek Szerencsre. (U. o. 302.) Közben március végén birtokpere ügyében Eperjesen volt. (U. o. 349.)

1699. szeptember 11.

Gazdasági ügyeit intézi el. (U. o. 354.)

1700. április 20.

Bercsényi és többi barátaival tanácskozik a Haza ügyei felől. (L. Szerencs.)

1700. december—1701. január 28.

Bécsset véglegesen elhagyván, még novemberben Gyöngyösön át hozza haza nejét s a szilvesztert már itt töltik. E napon már itt nyugtatja a Fejedelemsasszony a szentmiklósi tiszttartó által küldött 414 forintot. (R. ifj. 358.) Itt virradt reájuk az új század hajnala.

Január 28-án azonban átmentek Nagysárosba, mert a Fejedelem oda várta a Longueval kapitány által hozandó francia választ.

1707. február.

Hat évig nincs adatunk arról, hogy Patakon lett volna. Pedig részemről igen valószínűnek tartom, hogy 1701. áprilisában Munkácsról Sárosba utazva, 1704. első napjaiban Tokaj ostroma alatt, 1705. októberében Erdélybe menve, majd innen visszatérőben 1706. januárjában nem kerülte el itteni kastélyát.

1707. február 8-án a rozsnyói tanácsulések befejeztével Erdélybe menve (Munkácsra át), értesíti innen gróf Pekry Lőrincet jöveteléről. (AR. II. 18—20.) Ugyanerről biztosította az e nap nála tisztelgő erdélyi küldöttséget is.

1707. július 6—7.

Udvari nép kíséretében Des Alleurs francia követtel hintájában jön Szerencséről és megindultan szemléli régi kastélyát, melyet a németek teljeseen összeromboltak. Másnap kíséretével Leleszre ment.

1707. szeptember—november.

Szeptember 20-án érkezik s a város alatt Csécsy János, a kollégium híres tanára, üdvözli a református lakosság élén. (Beniczky 46—50.) Egyhangú napok után október 2-án érkeznek vissza követei: Klobusiczky Ferenc és Ráday Pál, akik tájékoztatják az orosz-lengyel ügyek állásáról.

Október 4-én nagy fénnnyel ünnepli nevenapját, a nagytemplomban áldoz és misét hallgat.

Október 5-én udvari népével Leleszen át Ungvárra megy, honnan 11-én tér vissza, útközben hintójában Bethlén Farkas históriáját olvasgatva.

Október 7-én felindulással értesül, hogy a kajáni csata „egy embernek rosszasa miatt” elveszett s ezért helybenhagyja, hogy gróf Pekri elfogassa Esze Tamást. (AR. III. 110—111., Károlyi okl. V. 706—8.)

Október 13-án utasítást ad Vetésynek a Miksa Emámuel bajor választóval folytatandó tárgyalásra. (Fiedler I. 72—80., V. ö. AR. II. 166.)

Október 24-től 28-ig Szerencsen van, majd november 1-én megbízást ad a mármarosai oláhság felkeltésére. (AR. II. 121.)

November 11-én Ocskay keresi fel a Fejedelmet (R. tár I. 49—82.) 13-án pedig nagy dísszel vesz fel ifjakat a Nemesi Társaságba. (U. o. I. 63.)

November 18-án átmegegy Munkácsra.

1708. november—december.

November 18-án jön Szatmárról az országgyűlésre, melyet Tállyáról ide helyezett át. Másnap megérkezett Tolvay Gábor ítélőmester, a császári udvarhoz küldött titkos békekövete. 24-én és 25-én fogadta a követeket és szenátorokat s ugyanekkor bízta meg páter Székely Istvánt, hogy az itteni iskolát a retorikáig felállítsa.

28-án megnyitotta a tanácskozásokat, amikor is bemutattatja a zárszámadásokat, hogy „az egész ország tudhassa, a törvényes kivetések és egyéb jövedelmek hova lettek.“ Ekkori beszédének rendkívüli hatása van: a rendek életüket és vérüket ajánlják. Másnap az ország dikáját (az adózás kulcsa), majd 30-án a hadügyi költségvetést tárgyalták.

December 4-én került szóba a béke ügye. A fejedelem ekkor mondott beszédének hatása alatt hangzottak el először a „Vitam et sanguinem!“ (Életünket és vérünket!) szavak, de a nagy egyetértés már a másnapi ülésen megbomlott, amikor a subsidium (segélypénz, illetve hadiadó) ügyét tárgyalták. 6-án nagy fénnel ünnepelték Bercsényi Miklós nevénapját. És ugyanekkor hozták meg Kassáról láncra verve az áruló Bezerédj Imre kuruc brigadéroszt és társait.

12-én az újoncozás kérdését, majd a fegyverszünet feltételeit tárgyalták. Utóbbival Tolvay Gábor azonnal Bécsbe küldetett.

15-én törvénybe iktatják a pénteki bójtót, mert „Isten ő szent fölségének fölgerjedt haragját leginkább pénteken tapasztaltuk; szenteljük neki ezt a napot minden héten bójttal és igaz bűnbánattartással, hogy ekként megcsöndesedvén szent haragja, dolgainknak kívánt boldogulását érhesse.“ (R.-tár I. 176.)

17-én személyesen rekeszti be az országgyűlést és szentesíti a hozott 18 határozatot. Előzőleg a gyűlés még jóváhagyta az árulók halálbüntetését, ami 19-én a piacon hajtatott végre.

Kajaly Pál főauditor kettétőri a pálcát, a hóhér pedig előbb Bottka, majd Bezerédj fejét üti le. (Hóhérpallos alatt így végzi életét a kurucok európai hírű legendás hőse, ki 72 császári tisztet vágott le harcaiban. Holttestét a templom sírboltjában temették el.)

21-én átment Munkácsra, ott töltendő a karácsonyi ünnepeket.

(Beniczky napl. 167—178., MHH. XXVII. 375—80., AR. VI. 165—168., 142., 154., II. 356—70., IX. 564—69.; Simonyi III. 408—9., 429.; Fiedler I. 121. (!); Károlyi lt. fasc. 199., Esterházy tábori könyve 279—88., Tört. Tár 1882. 752., Leskó: Egri Adatok IV. 471—2., Thalys: Adalékok II. 251—60.)

1709. május.

Május 12-én Újhelyből érkezik s másnap továbbmegy Tállyára. (Tört. Tár 1882. 767.)

25-én Szerencséről tér vissza s másnap nagy ünneppel szenteli fel az öreg templomban Pethes András püspök a Nemes Ifjak századának zászlaját, melyre „Eadem et aequalis“ (Mindenütt egy és ugyanaz) körirat volt hímézve. A felszentelés után a várbeli palotában előbb ifj. báró Haller Gábor, az Ifjak őrnagya, majd a többiek esküdtek fel a zászlóra. (U. o. és Beniczky 200.)

27-én haditanácsot tart, 28-án pedig visszaindul Szerencsre.

1709. június—augusztus.

17-én jön Szerencséről vissza a szenátus ülésére. Ugyanekkor érkezik hozzá feleségétől két francia küldött is (Beniczky 203.)

A külügyek is foglalkoztatják, különösen a török-kérdés és Pápai Gáspár nándorfehérvári követének ezügybeni levele. (AR. II. 487—493., VI. 212., I. 183.)

Június 29—30-án Simándi professzor matematikai előadásában gyönyörködött a kollégiumban. (Beniczky 205., R.-tár 123., Századok 1894. 207.)

Július 7-én véget értek a tanácsülések. Július 9-én még intézkedik, hogy a Kassára vonult egri káptalan megkapja jövedelmét (AR. VIII. 100.), majd átment Szerencsre, honnan 10-én visszajöve, előbb Des Alleurs francia követet, majd Lengyelországból megjött Huszár Imrét, hadsegédét fogadja. Július 12-én Mikóháza felé vadászik, de a bekövetkezett esős idő visszaszorítja. Este az Istennek szolgáló természetben búvárkodik nagy messzelátóval. (Tört. tár. 1879. 175. és 1883. 187.) 19-én a porosz királyt nyugtatja meg arról, hogy nem szövetezik a törökkel. (Arch. oest. Gesch. XLIV. 479., AR. II. 498., Fiedler II. 62—65.) Július 24-én átment Szerencsre (L. AR. II. 499—504., VI. 212—3.), honnan 28-án tér vissza. Klement követe kíséretében, akinek tanácsára ír üdvözlő levelet 29-én az új miniszterelnöknek, Lamberg Mátyás Lipót hercegnek (Fiedler II. 66—7.) s ugyanekkor Hamel-Bruyninx bécsi holland követnek (U. o.), továbbá lord Raby berlini angol követnek, Péter cárnak és Golookin orosz főkancellárnak. (Arch. öst. Gesch. XLIV. 478—83. és Károlyi önélet. II. 491—2.)

Augusztus 5-én egy komédiát néz végig a szemináriumban. (Ben. naplója.)

Augusztus 6-án értesül az oroszok poltavai (XII. Károly svéd király feletti) győzelméről (AR. VI. 199., IX. 705.) s úgy tudja, hogy a vert svéd király magyar földre menekül. „Nagy madár volna ez a munkácsi kalickában!” (AR. II. 512. és VI. 316—20.)

Augusztus 7—9-én vallásügyekben tanácskozik a szenátussal, három ülést is tart — ref. papok jelenlétében — a varannói ref. egyház ügyében (R.-tár I. 210.); itt tölti még Nagyboldogasszony napját s másnap (16-án) indul Bacsán át Munkácsra.

1710. október.

5-én költözik át Szerencséről s ekkor vonul be a megmaradt érsek-újvári őrséggel Nagyszeghy Gábor. 11-én átlovagol Ungvárra, honnan 13-án tér vissza s (AR. III. 178—83.) ekkor értesül, hogy Viard császári tábornok már Miskolenál áll. 16-án megérkezik Károlyi az erdélyiek előterjesztéseivel. Vele beszél meg a helyzetet, majd 17-én Ungvárra ment, nem is gondolva, hogy örökre odahagyta ősei pataki szép várkastélyát melynek őrzését gróf Eszterházy Antalra bízta.

Mikóháza, 1709. július 12.

Sárospatakról jöve vadászni, még hintójában is titkárai előterjesztéseit hallgatta.

Sajó-hídvég, 1708. május 11.

Szerencséről jövet a dáróci táborba vonuló csapataival céllövő gyakor-

latot tart. (R.-tár I. 122.) Ugyanekkor maga méri ki egy majorház, kert és istálló helyét. (R.-tár. I. 120—2.)

Valószínűleg máskor is vezet erre útja a körömi táborozással kapcsolatban.

Köröm, 1706. október 26.

Halmajról jövet átvonul Tibolddaróc felé.

1707. május—július.

Május 24-én, kedden délután 5 órakor vonul be fényes kíséretével az ide helyezett országgyűlés táborába. A fejedelmi sátor előtt leszállt török pej lováról s elbúcsúzva a tábornokok, szenátorok és főuraktól, pihenőre tért.

(E bevonulási ünnepély leírásával kezdődik Beniczky Gáspár naplója (1707—10-ről), melyet Thaly K. közöl a Rákóczi-tárban, I. 5—232. oldal.)

Június 22-én ért véget az ónodi országgyűlés s 23-án a Fejedelem átment lengyel vendégeihez Szerencsre, honnan azonban még ez este visszajött.

24-én és 25-én munkája késő estig lefoglalta s csak 26-án fogadhatta a Szerencsről hozzá átrándult lengyel vendégeket: Viszniovszka hercegnét és menyét, a litvániai marsallt stb. Ebédre az egész társaság Bercsényiekhez volt hivatalos. Ebéd után táncra perdült a lengyel-magyar társaság s még maga a Fejedelem is táncolt egy keveset.

E lengyel uraktól tudta meg, hogy a lublini országgyűlés június 8-án Ágost lengyel királyt örökre megfosztotta a tróntól s új királyválasztást rendelt el. (Tárcezy: Nagy Péter cár és Magyarország. 44.) Alig mentek vissza tehát vendégei Szerencsre, 28-án már Lengyelországba indítja követét, Ottlyk Pált s 30-án 12 futárt küld tizenkét felé titkos üzenetekkel.

Július 1-én Kassára megy, honnan másnap este tér vissza. Már itt találja a fogságba hozott túróci nemeseket, nemkülönben az Erdélyből érkezett báró Kemény László szenátort. E napját s a következőt (hétfő) is munkája és tárgyalások töltik be s csak estefelé hagyhatta el a tábort, áthelyezvén főhadiszállását Szerencsre.

1710. augusztus 18—19.

Sajószögedről jöve megy a Muhi-pusztára. (AR. III. 150.)

Tisza-Lúc, 1703. október 15.

Szatmár alól Nyírbátoron át érkezett, hogy a tokaji vár ostromához menjen. Itt fogadja a Bécsből csalódottan hazatért Károlyi Sándort, hogy hozzá állva, a kurucoknak hasznos támogatójává legyen. (L. Nagy-károly.) Az elhangzott hűségeskühöz más jó hírek is jöttek. Így, hogy csapatai (még 3-án) Halas mellett megverték az őt Szegeden gyalázó báró Kyba János császári ezredes, végvidéki parancsnokot s ezzel a Duna—Tisza köze is megnyílt részére. (Hornyk IV. 247., Századok 1868. 545.)

Tarcal, 1694. április.

Uradalmi ügyeket intéz el. (R. ifj. 207.) De valószínű, hogy később is többször megfordul itt, főként szüretelni, vagy átutazásai alkalmával. (V. ö. Babócsay Izsák tarcali krónikás. Rummy, I. 122.)

Tokaj, 1682. ősze.

Édesanyjával a szüret idején van itt. (R. ifj. 37.)

1694. április.

Gazdasági ügyeket intéz el. (U. o. 207.)

1703. október—1704. január.

Október 16-án — átjőve Tisza-Lúcról — szemlét tart az ostromló tábor felett. (AR. I. 130.) Az elrendezéssel nem lévén megelégedve, átveszi annak vezetését és Bercsényit Eger ellen, Orosz Pált pedig Szilágy-Somlyó ellen küldi. (AR. I. 131.)

Itt értesül I. Lipót azon rendeletéről, mely fejére vérdíjat tűz ki, minden kuruc levágójának pedig annak félvagyonát jutalmul adni rendeli, a megtérőknek pedig kegyelmet hirdet. (Pr. Eugen V. 611—13., Hornyik IV. 250—3.)

Közben terjedt a felkelés s a szellős sátorban lakó Rákóczihoz Felvidék—Alföld—Erdély stb. csatlakozott. Az angol királynő is beavatkozott s felajánlotta Bécsben szolgálatait. (Eml. 56—107., Simonyi 59—93., Szalay VI. 111—121., Thaly : Bercsényi III. 85—101., Bethlen Miklós önéletr. II. 303., Pr. Eugen I. 227., Hist. rev. II. 104., Katona XXXVI. 417., Miller I. 35—44., Deutsche Revue, 1907. 93., AR. I. 200.)

November 29-én az erdélyieket szólítja fegyverbe a német elnyomtatás ellen.

Karácsony előtt felkeresi őt Savoyai Jenő titkos megbízásából gróf Batthyány Ádám († 1703. aug. 26.) szépséges özvegye — eredmény nélkül.

December 28-án biztosítja a nagybányai minoriták kilencedszedési jogát. (AR. I. 154.)

1704. január 6-án a várparancsnok, Wildenheim Károly csász. alezredes alkudozni kezd a Fejedelem megbizottaival, Vay Ádám és Buday István (bihari főispán) tábornokokkal s 9-én aláírták a feltételeket. (Simonyi I. 78., Pr. Eugen V. 620., Thaly : Bercsényi III. 94., Apponyi Hungarica II. 338—9.) Az őrség elvonulhatott, de a teljes felszerelés Rákóczi tulajdonában maradt. Egész hadtest szabadult fel ezzel s Rákóczi lerontatván a várat, Miskolera vonult téli pihenőre.

Január 21-én oltalmába fogadja az egri káptalant. (Leskó IV. 374—5.)

Január 27-én kiadott rendeletével megtiltja a templomok és iskolák erőszakos elfoglalását és a vallásügyet az országgyűlés feladatának mondja. (AR. I. 95—97., Századok, 1873. 103. Károlyi okl. V. 33., lásd Leskó IV. 370—1.)

Itteni harcai alatt, még december 10-én nevezi ki Bottyán Jánost tábornokká, majd 20-án Dunántúl parancsnokává, mert bízik átpréselésében. (L. Vihnye, Bars m.)

1705. október 16.

Egerből jövet vonul Nyíregyháza—Erdély felé. (AR. IV. 711., IX. 260., Tört. Tár 1886. 357., Szalay VI. 298.)

1706. január 15.

Rakmazból jövet megy Szerencsre. (AR. I. 465. Hadt. Közl. 1892. 242.)

1708. január—február.

Január 29-én Mádról jövet kél át a Tiszán s megy Nagykálló felé.

Február 27-én visszafelé Balsárról jövet s Kassára menve, három napot tölt itt. Ekkor intézkedik, hogy Munkácsi János, ki a parasztok között lázít ellene, elfogattassék. (AR. II. 172.) (L. Alsó-Hrabocz, 1709. XII. 15., AR. II. 595.) Ugyancsak 28-án ad elfogató parancsot Kochlarovics bukóci orosz pópa ellen, mert ellene bujtogat. (AR. I. 172., Századok, 1881. 124.)

Mád, 1694. április.

Uradalmi ügyeket intéz. (R. ifj. 207.) De később is többször megfordul a hegyaljai szüretelés idején.

1708. január—február.

Január 26-án Enyickéről jövet megy át Tokaj felé, majd március 1-én vissza Tokajról jövet utazik Gönc—Kassa felé.

Legyesbénye, 1695. június.

Az idetartozó Harangod mezején vadászik. (R. ifj. 259.)

Szerencs, 1683. május.

A hó vége felé van itt édesanyjával és mostohaapjával, ki innen Eszékre megy a török nagyvezérhez. (R. ifj. 38.)

1684. október.

A szüreten időzik itt szüleivel, majd visszatér velük Regécre.

1694. március—július.

Bécsből sógorával hazatérve, itt ünnepli 18. születésnapját (március 27). Másnapról ismeretes egy rendelete Sámboky Sámuel és János tokaji tisztjeihez. (R. ifj. 207.) Ezután uradalmait látogatja meg, majd június végén van itt újból (u. o. 219.), amikor is július elején visszatér Bécsbe.

1695. május—június.

Patakról költözik át ifjú nejével és május 10-én már innen ad ki utasításokat; épp így június folyamán is 25-éig. (U. o. 259—60. és 296.)

1697. április—július.

Patakról költözik német helyőrségmentes itteni kastélyába. Idejét vadászattal tölti, egyébként csendes visszavonultságban élve.

Közben a Hegyalján kirobbant az a nagy elégedetlenség, mely egy évtized elnyomatása alatt gyülemlett össze. (U. o. 302—314.) Ekkor — június 25 körül — három napja vadászik a balsai erdőkben, mikor erről visszatérve, július 1-én, hétfőn megindult Patakra, hogy a másnapi Boldogasszony ünnepet ott töltsse. Útközben két hű parasztja keresi fel s közli vele, hogy a felkelők elfoglalták várait s őt magát is hatalmukba akarják keríteni. Nemsokára Patakról menekülő németek is megerősítik e hírt, melynek hatása alatt azonnal visszafordul, befogat és nejével, valamint szűk kísérettel a legnagyobb gyorsasággal menekül Szendrő (Borsod m.) felé. (U. o. 315—6.)

1698. május 24.

Nagysárosról jön le gazdasági ügyeit elintézni s ugyanoda tér azonnal is vissza. (U. o. 344.)

1699. május—november.

Május 10-én, majd közben Nagysárosról visszatérve, 26-án van itt. Ezután ismét Sároson; július 4-én itt, utána Munkácson; szeptember 7-én ismét itt, utána Patakon; végre pörének végkiegyezése után Eperjesről megjőve, október elejétől november végéig itteni kastélyában tartózkodik. (U. o. 354.)

1700. május—június.

Május közepén itt folynak tárgyalásai barátaival az elnyomott Haza ügyéről. A hó végén Bécsbe utazik, de rövidesen visszatér s június közepén tovább folytatódnak e megbeszélések.

Június 14-én régi híve, Körössy György számára inscribálja a szabolcs-megyei Vencsellő falut, egy pataki házat és kaszálót. (U. o. 355.)

Június végén nejével együtt tér vissza Bécsbe. (U. o. 356.)

1706. január 17—18.

A miskolci tanácsülésre menve, két napig pihen itteni kastélyában.

1707. május—október.

Május 8-án érkezik meg a hajdúvárosokból (AR. II. 75., V. ö. Századok, 1895. 627.), 14-én idejön hozzá Károlyi Sándor, majd 20-án Bercsényi (Károlyi önéletr. I. 191.) s velük megy át 23-án Ónodra az országgyűlésre.

Június 23-án Bercsényi és több főúr kíséretében jön vissza, hogy üdvözlje reá már 3 nap óta várakozó lengyel vendégeit: Viszniovszka hercegnét és menyét, a litvániai marsallt s több főrangú hölgyet és urat. Gazdagon megvendégelte őket, de még ez este kíséretével újra visszatért a körömi táborba.

Július 4-én, hétfőn este felé Bercsényivel, Des Alleurs-rel és egész udvarával jön meg a körömi táborból s másnap velük hosszú tanácskozást folytat a hadiszabályzatok ügyében. 6-án a francia követtel tovább utazik Patak felé. (Beniczky 23.)

Október végét tölti újból itt s ekkor keresi fel őt Károlyi, kinek az erdélyi rossz hírek miatt panaszskodik. (Károlyi önéletr. I. 200.)

1708. április—május.

Április 20-án jön meg Kassáról. Az Alföld védelme kérdésével foglalkozik. Április 30-án felkeresi őt a cár bécsi követe, Huissen (AR. II. 257.), akitől jó híreket hall s így május 1-én jó reménységgel kezdődött az új hadi esztendő. Utasításokat ad Károlyinak (U. o. II. 245.), Bercsényinek (U. o. 252. és V. 640.) és Esterháznak. (U. o. 247 és 295.) Május 9-én búcsúzik tőle az orosz követ s még aznap kiküldi Dániel Pétert Mikes Mihályhoz, a Moldvába menekült erdélyiek parancsnokához. (U. o. II. 262—5.)

Május 10-én egész udvarával és hadaival a daróci táborba indul Hídvég felé. (U. o. 267.)

1708. szeptember—október.

Egerből szeptember 28-án érkezik meg (Beniczky 161.) s másnap megjön Bottyán tábornok is, kit magával akar vinni Erdélybe. (AR. II.

346—7.) 30-án érkezik hozzá vissza Nedeczky a cár által aláírt szövetségi szerződéssel. (U. o. és Századok, 1870. 8—9.) Október 2-án Bottyánt visszaküldi hadaihoz s Babóchay, Ebeczky brigadérosokat, Balogh és Somogyi ezredeseket utasításokkal látja el. (AR. IX. 543.) 3-án pedig maga is megindul Rakamaz—Erdély felé. (AR. II. 348., VI. 113—4., VI. 122.)

1709. május—július.

A fagyosszentek idején Tállyáról rándult át az itteni kastélyépítkezés megtekintésére (R.-tár I. 198.); a pünkösdi ünnepek (máj. 19—20) után újból visszajön és 25-én a Nemes Ifjak zászlószentelésére megy Patakra. Az ünnepély után Bercsényi kíséretében jön vissza, aki tőle másnap, 29-én búcsúzik el. Úrnapján (30-a) ájtatoskodik, de este már hadiszemlét tart.

Június 3-án felkeresi Bottyán tábornok. Néhány nap mulva értesül, hogy a németek átkeltek a Dunán. E hírre 10-én Kássára indul, hogy a hadihelyzetet megbeszélje. (AR. II. 483—85., L. még II. 475., 478., 480—1., VI. 195., 199., Beniczky 200.) Három nap mulva már vissza van. 16-án megköszöni XIV. Lajosnak a pártfogását s ugyanekkor ír Torcy marquis és Rouilliernek is (Fiedler I. 143—5.). 17-én átmegy Patakra, a szenátus ülésére; ennek befejeztével, július 7-én tér vissza. Napokat tölt azzal, hogy utasításokat ír külföldi követeihez. Ugyanekkor készíti el a protestánsok hágai magyar követeihez (Dobozi és Körtvélyessi) emlékiratát (Fiedler II. 52—62., AR. VI. 204.), mely a szabadságharc egyik legfontosabb okmánya. Utána, 10-én, visszamegy Patakra, ahol 24-ig marad. (Beniczky 208.) Az itteni csendesebb hely alkalmasabb volt mint Patak arra, hogy haditerveit megcsinálhassa. (AR. II. 506.) 26-án Klement érkezik meg és referál a külföldi helyzetről. 28-án vele együtt megy át Patakra.

Ekkor már törvényes (!) hazaáruló volt. A pozsonyi országgyűlésen ugyanis július 23-án hirdette ki herceg Lichtenstein János Ádám András mint királyi biztos azon uralkodói nyilatkozatot, amelyet József császár gr. Illésházy Miklós kancellár ellenjegyzésével július 14-én adott ki s amelyben Rákóczit, Bercsényit és mindazokat, akik 4 héten belül hűség esküt nem tesznek, a haza ellenségeinek és felségsértőknek jelenti ki. (B. Mitis. Das Achtenedikt gegen R. und B. 1709., Beiträge zur neueren Gesch. Oesterreichs. 1906. IX. 82—83.) Erre Medows bécsi angol követ odahagyja Bécsset. (Simonyi III. 449.)

1710. május.

Az orosz cár követével való találkozásra utazik át, 2½ napot töltve el kastélyában.

1710. augusztus—október.

Augusztus 2-án jött meg Szolnokról, hogy a „dolgokat rendbe szedje“. Új megbízólevelet ad Pápai Gáspárnak az új nándorfehérvári basához. (AR. III. 474—478.)

5-én Bercsényi látogatja Brenner és Klement követek társaságában (U. o. VI. 597—8.) s utóbbi jelentést tesz. (Fiedler II. 109—122. és AR. VI. 591. Lásd még AR. VI. 571., 583.)

9-én indul a borsodi felkelők megszemlélésére a nemesbikki táborba. (L. Szolnok és AR. III. 489.)

22-én érkezik vissza — utoljára (u. o. 535.) s „őrizte a sántákkal a bagázsát“. (U. o. 151.) E nap adományoz Tállyán telket templomépítésre a protestánsoknak. (AR. III. 525—6.)

Idehossa Beleznay János brigadéros Ordódy Györgyöt, Érsekújvár volt parancsnokát, kit gyanuba vettek, hogy Heister csász. tábornokkal levelez. (Eml. 289.) És nemsokára kapja a hírt, hogy az új parancsnok, Nagyszeghy, 17-én fegyverszünetet kötött, megígérve egyben a vár feladását.

24-én Esterházy Antal hadait indítja útnak. (Károlyi lt.)

30-án az angol királynak, a porosz királynak és a holland rendeknek ír „boldogtalan és minden könyörületre méltó hazája“ érdekében. (Pray, III. 525., Fiedler II. 122—130., Tört. Tár 1882., 163.) Utóbbiaknál levéltári adatokkal igazolja, hogy az erdélyi fejedelmek mindig jóakarattal voltak a holland ügyek iránt. (AR. III. 530.)

Szept. 3-án segílyt ad Ottlyk György Poroszországban tanuló fiának. (AR. III. 532.)

Szeptember 8-án Erdély ügyeiről ír Dániel Péternek. (U. o. III. 159—60.) 11-én pedig Károlynak írja meg, hogy „Isten csodálatos munkája nélkül“ Érsekújvár már meg nem menthető. (U. o. III. 162.)

14-én megjutalmazza zborói Horváth Zsigmond nevű kocsisát wienerneustadti (l. o.) menekülésekor mutatott hűségéért. (AR. III. 536.)

20-án francia követe, Vetésy érkezik meg XIV. Lajos sajátkezű és csak ígéreteket tartalmazó levelével. (Fiedler I. 173., 195—204., Szalay : R. bujd. 10.) 23-án Vetésyt a cárhoz mint rendkívüli követét küldi (Fiedler I. 174—75., 339—340., AR. III. 166.), aki a hó végén el is utazik.

Ugyane nap teszi meg munkácsi vicariussá Byzanci György kállai orosz papot az elhalt Kamenszky Petronius helyébe (l. Nyíregyháza, AR. III. 541—2., Századok 1896., 564.) reábizván egyben az oroszvégi klastromot is.

Október 1-én Szentiványi János brigadérost Szepesvár védelmére rendeli (AR. III. 172—3.), 3-án pedig a két Eszterházyval tart haditanácsot. (U. o. 173—176.)

Október 4-én még kiüríti a Ferenc névnap poharat (U. o. I. 178.) a trombitások kántálása közepette (Századok, 1888. 53—5.), de másnap délután már átköltözik Patakra, örökre elhagyva Szerencset.

(Lásd még : AR. III. 499—521., 525—544., Tört. Tár, 1883. 384—400., 1901. 411., Archiv. öst. Gesch. XLIV. 504—7., Fiedler I. 339., II. 122., 126—131.)

Tállya, 1694. május 13.

Gazdasági ügyeket intéz. (R. ifj. 208.)

1696. augusztus 17.

Nejével együtt tartózkodik itt. (U. o. 269.)

1709. április—május.

Április 17-én, majd május 13-án szülői meglátogatására van itt. (Károlyi lt.)

Sárospatakról érkezik 13-án s még a fagyosszentek idején átrándul Szerencsre. Utána Károlyi Sándorral, Sréter János tüzérandárnokkal, Rivière és Rottenstein tüzérezredesekkel folytat tanácskozásokat. Pünkösöd első napját (19-én) esendben ünnepli, másodnapján maga vezeti a Nemes Ifjak katonai gyakorlatait.

21-én ír Vetésynek (Fiedler I. 332—4.), keserű szemrehányással emlékezve meg a be nem tartott francia ígéretekről.

Utánna átköltözött Szerencsre.

Sátoralja-Újhely, 1688. február.

Munkács feladása után utazik át anyjával Regécz felé. (R. ifj. 95)

1694. április.

Uradalmi ügyeket intéz el. (R. ifj. 207.)

1707. szeptember—október.

Szeptember 19-én Terebesről jövet az egész város eléje megy és a kollégiumi ifjúság élén Csécsy János szép latin beszédekkel üdvözli, majd folytatja útját Patak felé. (R.-tár I. 47.)

1709. május 11.

Ungvárról jövet átutazik Sárospatakra.

Királyhelmece, 1694. április és 1695. augusztus.

Mindkét alkalommal gazdasági ügyeket intéz el. (R. ifj. 207. és 260.) A második esetben augusztus 10-éről keltezi Keczer Sándor alispánnak adott 3000 forintról szóló kötelezvényét.

Lelesz, 1682. május 30.

Zrinyi János kapitány kíséretében Munkácsról idáig lovagol Budáról jövő mostohaatyja Thököly Imre elébe. (Pray III. 482.)

1707. július—október.

Július 7-én Patakról érkezik s másnap megy tovább Putkahelmece.

Október 5-én Patakról utazik Ungvárra. (AR. II. 110.)

A leleszi prémontreiek mindenkor szívesen látták a fejedelmet, aki ismételtén meg is szállt náluk. (R.-tár. I. 25., 50., 52. V. ö. AR. III. 193., 292., 466—7., 518. Az itteni levéltár régi okiratait a császáriak töltény-készítéshez használták fel. Századok 1871., 599., 603.)

Töketerebes, 1707. augusztus—szeptember.

Augusztus 22-én jött le Homonnáról gróf Andrassy Istvánékhöz. Este már Des Alleurs-ról tanácskozott.

24-én Esterházy Antalt három ezreddel, továbbá Szádeczky Gáspár hajdúival és Babocsay tót (árvai) népfelkelőivel a kisucai határra rendeli, hogy a sziléziai felkelés „tüzét gerjessze“. (AR. II. 83—5.) Közben várja — és kapja — a híreket Bercsényitől (l. Homonna) s gyakran tanácskozik Des Alleurs-rel, La Motte-tal és gróf Tournau-val.

Ez időben Rákóczi lengyel királyságáról folyt a tárgyalás. (V. ö. Beniczky 38—45., Fiedler I. 64—9., 308—12., AR. II. 88—9., 103., V. 438—52., Rambaud: Oroszorsz. tört. I. 423., Voltaire: XII. Károly

147—150., Noorden II. 570., Oginski XLIX—L.) Az orosz cárral kötött szerződés is ezzel volt kapcsolatos. Az ügyek azonban hirtelen fordulatot vettek. Augusztus 29-én Bezenval közli, hogy XII. Károly váratlanul kibékült Béccsel (Fiedler I. 69.) s az oroszok ellen fordult. Erre a lengyel helyzet is megváltozott és Szieniavszkij hercegnétől szeptember közepén szomorúan kellett értesülnie, hogy lengyel királlyá választása kilátástalan. E hírre a Fejedelem szeptember 19-én elhagyja Terebest és Patakra megy.

Nagyazar, 1707. augusztus 26—27.

Terebesi tartózkodása közben vadászik a környékbeli hegyekben. (Beniczky 39.)

Szécskeresztúr, 1707. szeptember.

Terebesi tartózkodása közben itt vadászva, három öreg szarvast terít le.

Gálszécs, 1706. december.

Átutazik karácsony után Kassáról Szobránc felé.

1709. november.

2-én Varannóról Bercsényivel jövet átutazik Szalánc—Kassa felé, honnan 25-én Károlyival tér vissza. Másnap fogadja Potockij tábornokot és gróf Tarlo Szaniszló udvari marsallt, akikkel segélyhadak felfogadásáról tanácskozik. Velük indul 27-én Munkácsra.

Gecsely, 1709. május 11.

Átvonul Patak felé.

Bacska, 1709. augusztus.

Patakról Munkácsra menve érkezik 16-án és Vay Ádám vendége. Itt értesül a cár külön futárától a poltavai diadalról. „Csak tartsuk magunkat“ lelkesedett XII. Károly vereségének hírére. (AR. II. 519.)

Pazdiés, 1709. május 11. és december.

Májusban átvonul Patak felé, decemberben pedig többször átjön az itt tartózkodó gróf Potockijhoz Varannóról.

1710. május.

10-én érkezik Füzérradványból, hogy az orosz cár hozzáküldött követével báró Urbichhal találkozzék. (AR. III. 108., 259—61., 293—4.) A tanácskozások után 16-án Munkácsra utazott.

Nagymihályi, 1707. január és augusztus.

Január 12-én átutazik Munkácsról Rozsnyóra. Augusztus 9-én Szobránc felől jövet másnap folytatja útját Homonnára. (Beniczky 34—37.)

1709. november.

Munkácsról az orosz cár követének fogadására rándul ki. A követ a bécsi udvar békefeltételeit hozta, melyeket a Fejedelem elfogadhatatlannak ítélt. (Eml. 263—4.) Másnap Varannóra ment.

Alsókörtvélyes, 1709. december.

7-én vonul át Fekesháza felől Hrabócra. A hó folyamán többször tárgyal itt a kievi volt palatinussal, gróf Potockijjal.

27-én poggyász nélkül jön Homonnáról, hogy elindítsa a svéd-lengyel hadakat s 29-én megy Varannóra. (Beniczky 225.)

Alsó-Hrabóc, 1709. november—december.

November 14-én átvonul Varannó felé.

December 8-án Körtvélyesről érkezik és tábornokaival 3 napos haditanácsot tart. 9-én értesül arról, hogy Eszterházy Antal a Dunántúlt kiűrtette. (AR. II. 594.)

15-én megkegyelmez a parasztságbujtogató Munkácsi Jánosnak. (L. Tokaj.)

18-án szemlét tart a Nemes Ifjak felett s ekkor Haller Gábort őrnagyukká, Bercsényi Lászlót pedig zászlótartóvá nevezi ki. (Beniczky 225.) 19-én egész udvarával átköltözik Homonnára.

Varannó, 1709. november—december.

November 14-én jön Nagymihályiból s három napig tanácskozik Bercsényi és Károlyival. (Beniczky 222.) Utóbbit 18-án Kassa felé küldi s 21-én Bercsényivel maga is utána indul.

December 29-én Körtvélyesről jön s ideérkezik Bercsényi is, kivel másnap együtt indulnak meg Peklény felé. (U. o. 225.)

Homonna, 1707. augusztus.

Augusztus 10-én Bercsényivel jön Ungvárról gróf Homonnai Zsigmondnéhoz látogatóba, hova a szenátorok is érkeztek. Másnap velük tanácskozik, 12-én Viszniovszka hercegné és 18-án Péter orosz cár küldötteivel. 16-án Jablonszky porosz udvari szuperintendens ajánlatára 500 tallért adományoz egy Schwartz nevű külföldi matematikai hallgatónak. (AR. II. 82.) 19-én elkészíti a lublini lengyel országgyűléshez küldendő követi utasítását s másnap Bercsényi vezetésével útnak is indítja őket: Bertóty Ferenc, Klobusiczky Ferenc és Ráday Pált.

22-én elbúcsúzik és egész udvarával gróf Andrassy Istvánéhoz megy át Töketerebesre. (Beniczky 34—37., Károlyi önélet. II. 491—2.)

1709. december.

19-én költözik ide Hrabócról és itt tölti a karácsonyi ünnepeket, melyek után, 27-én, elindul a téli hadjárat megkezdésére. (AR. II. 600—1. V. ö. Tört. Tár 1882., 160.)

Hol járt Rákóczi?

II.

2. Sáros megye.

Gyermekkorában többször fordul meg a megyében. Sajnos, erre vonatkozó adataink hiányosak s csak egyes időpontokat lehet pontosan megállapítani. Ezekből következtetőleg feltehető ugyan, hogy bizonyos helységeken át kellett utaznia, azonban az adatok hiánya folytán ezeket megállapítani nem lévén lehetséges, mellőzöm is azok felvételét.

Biztos tartózkodási adatok :

1676. nyárelő.	Nagysáros.	1695. II.	Bártfa.
VII.	Makovica—Zboró.	VIII. és X.	Nagysáros.
1679. ősz—tél.	„ „	1697. I—II.	Eperjes.
1680. IV-ig.	„ „	VIII.	Makovica—
1683. február.	Eperjes.		Eperjes.
május.	Zboró.		Zboró.
1684. március.	Eperjes.	1698. február.	Nagysáros.
1688. február.	Nagysáros.	tavasz.	Eperjes.
	Zboró.	május.	Eperjes—
1694. június.	Makovica—Zboró.		Nagysáros.
	Nagysáros.	december.	Nagysáros.
1695. január.	Eperjes.	1699. V—VI.	Nagysáros.
	Nagysáros.	VI—IX.	Eperjes.
IX—XII.	Eperjes.	1700. I—V.	Nagysáros.
	Nagysáros.	1701. I—II.	Eperjes—
	Makovica—Zboró.		Nagysáros.
	Bártfa.	IV—V.	„ „
1696. I.	Zboró—Eperjes.	1709. december.	Keczér—Peklén.

Makovica, 1676. július.

Július 8-án hirtelen meghal Rákóczi György (Ferenc atyja) s valószínű, hogy ugyanekkor itt van a már 3 hónapos gyermek is, ki azután Anyjával visszatér Munkácsra.

1679. ősz—tél, 1680. tavasz.

Szeptember elején jön Zrínyi Ilona Zboróra s az őszt és telet részben ott, részben az itteni várban töltik.

Itt látogatja meg őket 1680. február 19-én, hétfői napon a kurucok vezére, gróf Thököly Imre, kit Zrínyi Ilona fejedelmi pompával vár. A gyermek Rákóczi ekkor látja meg először leendő mostohaapját.

Itt töltik a gyermek 3. születésnapját, de utána rögtön visszatérnek Munkácsra, a betegeskedő nagyanyához, Báthory Zsófiához.

(R. ifj. 23—26., Tört. Tár 1893. 532., Philologiai Közl. 1884. 371., Thaly: Adalékok I. 121., Századok 1873. 72—73. és 216—7.)

1694. június eleje.

Nagysárosi főispáni beiktatása után látogatja meg itteni uradalmát. (R. ifj. 217.)

1697. augusztus eleje. (6—8?)

Eperjesről rándul ki két napra itt lakó nővére, gróf Aspremontné látogatására, majd visszautazott Bécsbe. (R. ifj. 334—5.)

Zboró, 1676. július.

Édesatyja halálakor valószínűleg itt volt.

1679. szeptember—1680. április.

E hó elején jön édesanyjával Munkácsról s az őszt és telet részben itt, részben a makoviczai várban töltik. Csak 1680. áprilisában térnek vissza Munkácsra. (R. ifj. 26.)

1683. május.

Szüleivel tatózkodik itt körülbelül 2 hetet, míg május vége felé Szerencsre mennek. (R. ifj. 38.)

1688. február közepe.

Munkács feladása után, Bécs felé utazik át édesanyjával. Megünnepelték Juliánka nővére nevenapját, majd folytatták útjukat a mai Kassa—oderbergi vasútvonal mentén Stavnik (Szepes m.) felé. (R. ifj. 95.)

1695. szeptember—1696. január.

Ez év őszen, majd újból december közepén és 1696. első napjaiban gazdasági ügyeinek intézésére van itt. (R. ifj. 260—1.) Ezután Kistapolcsányba megy nagynénjéhez.

1697. augusztus.

Átutazik Makovicára.

Bártfa.

Kétségtelenül átutazik, valahányszor Zboróra megy. Biztos adatok azonban csak a következők:

1695. október.

A hó közepén gazdasági ügyeket intéz el, majd a hó végén a szüretekre lemegy a Hegyaljára. (R. ifj. 260.)

1696. február.

A hó közepére újra itt találjuk. (R. ifj. 261.)

Eperjes.

E városon is mindig átvezetett útja, ha Bártfa irányában utazott.

1683. február 17.

A tiszteletére rendezett színelőadáson vesz részt. (Irodört. Közl. 1904. 134.)

1684. március.

Édesanyjával 6-án találjuk itt. (R. ifj. 43.)

1695. január vége.

Sárospatakról utazik át feleségével a sárosi urak meghívása folytán Nagysárosra, majd néhány nap mulva vissza Patakra. (R. ifj. 255.)

1695. szeptember—december.

Többször átutazik Nagysáros és Bártfa felé. (R. ifj. 261.)

1696. január.

A hó közepén találjuk itt. (U. o.) Ez év folyamán is többször átutazik Nagysáros felé. (R. ifj. 269.)

1697. január—február.

Sárospatakról farsangolni jön fiatal nejjével s ezalatt indul meg nénjével birtokpöre. De ugyanakkor talál először érintkezést az elégedetlen magyar urakkal és látja meg azt a zsarnoki uzsorát, mely alatt Hazája—Népe nyög, szenved. Lelkében nagy változások háborognak s felébred benne a jövő Rákócziya.

A farsang végén — február 20-án — nejjével Sárospatakra megy. (R. ifj. 301—2.)

1697. augusztus.

Bécsből érkezik, hogy uradalmait megvédje a Tokaji Ferenc-féle lázadás s az ennek leverésére kiküldött császári csapatok pusztításaitól. Augusztus 4-én Péchy Ádámtól vesz kölcsön 1000 forintot.

Közben leutazik Kassára gróf Nigrelli tábornokhoz, majd a tőle kapott tanács folytán azonnal visszafordul s felmegy Bécsbe. (R. ifj. 332—4.)

1698. tavasza.

Birtokpere ügyében többször kell ide jönnie. Így február végén és március elején.

Májusban átutazik a sárosi tisztújító közgyűlésre. (R. ifj. 344.)

1699. június—szeptember.

Többször utazik át Sáros felé, majd szeptember közepén gróf Csáky István országbíró előtt barátságos egyezményt köt nénjével birtokpörében, minekutána az összes bírói fórumok a fiúág, — tehát az ő javára ítélték. (R. ifj. 352., 354.)

1701. február.

3-án elnököl a megyei tisztújító közgyűlésen (R. ifj. 358.), de harmadnap — farsangolás ürügye alatt — hóval belepertt hegyi ösvényeken megy Longueval kapitánnyal Ungvárra Bercsényihez — tanácskozni a magyar szabadság ügyéről.

1701. április—május.

18-án, hétfőn, hajnalban, felesége kíséretében hozzák Nagysárosból, hol elfogták. Feleségének megengedik ugyan, hogy még aznap postakocsin Bécsbe induljon ura érdekében, de őt magát szoros őrizet alatt tartják május 5-ig, amikor is Kassára viszik.

Itteni fogsága alatt, április 26-án nevezi meg báró Klobusiczky Ferenc kir. személynök előtt Keczer Sándor alispánt minden ügyében teljes meghatalmazottjaként fogsága idejére.

(R. ifj. 374., Tört. Tár 1892. 416., Deutsche Revue 1907. 91.)

Nagysáros, 1676. nyárelő.

A nyári hőség beálltakor Sárospatakról jön Zrínyi Ilona csecsemő-gyermekével az itteni kastélyba, majd Makovicára. (R. ifj. 7.)

1688. február.

Munkács feladása után, Zboróról jövet utazik át édesanyjával Trencsén —Bécs felé. (U. o. 95.)

1694. június.

Rákóczi nagykorúsításával (1694. március 9.) elkövetkezett az ideje, hogy Sáros vármegye örökös főispánágába is beiktattassék. Ezért gróf Erdődy György főispáni helytartó (Rákóczi Erzsébet férje) 3-ára beiktató gyűlésre hívta össze a Rendeket. Rákóczi sógorával, Aspremont gróffal már 1-én megérkezik.

3-án összegyülekezett a megye s a szomszédos városok, nemkülönben a Rákóczi ház híveinek fényes gyülekezete, mely gróf Erdődy vezette, Fejérváry István, Kapy György és sovári Soos István urakból álló küldöttség útján hívta meg az örökös főispánt. A fejedelmi ifjú díszmagyarban, vagyont érő ékkövekkel, arany buzogánnyal lépett a terembe, hol környező hívei örömmiaddal fogadták, ő pedig letette az esküt az ország törvényeire és a vármegye statutumaira. Ezután az ősz főjegyző, Úsz Gábor üdvözölte, mely után átvette a tárgyalás vezetését. És az első határozat már jellemző Rákóczira: kimondotta, hogy a vármegye mindaddig nem ad előfogatokat a császári katonaságnak, amíg a lakosságnak okozott károkért elégtételt nem ad.

Az ünnepek után a megyei uraknál végzett látogatásokat, majd Kassára utazott gróf Nigrelli Oktáv császári tábornaszernagy, katonai főparancsnokhoz, ki különösen azért örült neki, mert vele olaszul beszélhetett. (U. o. 208—217.)

1695. január.

Sáros vármegye értesülvén arról, hogy Rákóczi ifjú nejével visszatért magyar birtokaira, e hó 26-án tartott gyűléséből küldöttség útján üdvözölte s meghívta a megyegyűlésre. 28-án tehát nejével jön Patakról s a megye határán Keczer alispán vezetésével várja őket a megye küldöttsége, mely a megye területére ez alkalommal először lépő fejedelemasszonynak (Eperjesen 250 tallérért készült) gyönyörű ékszerrel kedveskedik. (Ez ajándék több értékű volt, mint amennyi készpénzt Rákócziné nagynénje, az Orleansi herceg neje kapott hozományul.)

Néhány napi vendégeskedés után — 31-én — tértek vissza Sárospatakra. (U. o. 253—4.)

1695. szeptember.

A hó közepén — 18—20 között — találjuk újból itt, gazdasági ügyeit intézve. (U. o. 260.)

1696. augusztus 29.

Személyesen elnököl a megyei tisztújító közgyűlésen. (U. o. 269.)

1696. október 6.

Nejével együtt van itteni kastélyában s ide jön Hellenbach orvostól kis fiacskájuk is. Együttesen utaznak a hó végével Bécsbe. (U. o. 269.)

1698. február—május.

Február 24-én — Bécsből jövet — intézkedik az 1697. december 4-én kelt királyi rendelet értelmében a lengyel határvillongások ügyében. (Thaly: Bercsényi II. 215.) Március első napjaiban gazdasági ügyeket intéz. (R. ifj. 344.) Május 15-én pedig elnököl azon tisztújító közgyűlésen, melyen — királyi tilalom dacára — beiktatja az újból megválasztott Úsz Gábor főjegyzőt. (U. o.) Ugyanekkor új pecsétnyomót is ajándékoz kedves vármegyéjének. Néhány nappal később Szerencsre megy, honnan 26-án visszatér s a hó végével visszautazik Bécsbe.

1698. december.

Ez év novemberében Rákócziék elhagyták Bécsset és magyar birtokaikra költöztek. December 17-én már itt intézi el buhorai jobbágypárti kérvényét. (R. ifj. 345.)

1699. május—június.

A mult esztendő végén és ez évben is Rákóczi minden erejét családi pöre köti le. Magyar birtokain él csendes visszavonultságban, melyet csak megyéje fontosabb ügyei szakítanak meg.

Május 20-án találjuk újból itteni kastélyában, majd június 16—19. között, amikor is a megye tisztújítást tartott. (U. o.)

1700. január—május.

Január 28-án, március első hetében és május első napján találjuk itt. (R. ifj. 355.) Utóbbi napon kelt haszonbéréngedményezési levele Kálmán-csaj István szepesi kamara-tanácsos részére. Január 28-án pedig Munkácsról utazik át nagy sietséggel Lőcse felé, ami alighanem fiacskája elhunytával kapcsolatos. (V. ö. Turul 1884., 92.)

1700. február 25-én felhatalmazza a munkácsi bírókat, hogy a káromkodókat büntessék. (Lehoczky, Munkács 134.)

1700. március 5-én adja ki 48 pontban, Rácz Mihály közreműködésével szerkesztett szabályzatot a hegyaljai szőlő műveléséről. (Tört. Tár 1879. 584—92. Gazdtört. Szemle. 1894. 78—87. V. ö. Száz. 1874. 127.)

Március végén Bécsben járt, ahol az európai politika, különösen pedig a spanyol trón kérdése nagy események eljöttének közelségét jelezte, melyekben barátai már neki is szerepet szántak. E hírekkel tér vissza magyar hívei közé, akikkel május folyamán itteni kastélyában folytak

megbeszélései, melyek természetesen az elnyomott Haza helyzetét is felöltették.

Abban állapotok meg, hogy dédapja idejében kötött francia—erdélyi szövetség alapján Rákóczi kérje XIV. Lajos francia király segítségét. E célra legalkalmasabbnak látszott az Eperjesen állomásozó badeni (23.) gyalogezred belgiumi (francia) származású tisztje: Longueval kapitány. És bár Bercsényi ellenezte bevonását (Thaly: Bercsényi II. 292.), mégis abban történt megállapodás, hogy a kapitány legközelebbi hazautazásakor felkeresi a fejedelmet Bécsben és átveszi tőle a francia uralkodóhoz szóló leveleket. (R. ifj. 373—4.)

1701. január-február.

A hó végén feleségével együtt jöttek át Sárospatakról s ide érkezik hozzá Longueval kapitány is, magával hozva Barbesieux francia hadügyminiszter december 8-án Párizsból kelt és Rákóczihoz intézett válaszlevelét, melyben biztosítja őt királya jóindulatáról és tőle meghatalmazott ügyvivő kiküldését kéri. E levél vétele után sietve tartotta még meg február 3-án Eperjesen a megye tisztújító közgyűlését s utána — farsangolás ürügye alatt — hóval lepett hegyi utakon Bercsényihez Ungvárra sietett, itthagya betegeskedő feleségét.

1701. április.

17-én érkezik vissza s feleségét meggyógyulva találja. E nap estéjén Eperjesről kilátogatott tisztek társaságában levelet kapott Zborórol nagynénjétől, melyben közli, hogy bécsi hírek szerint Longueval kapitányt Linzben elfogták s elszedték tőle leveleit. (Ma már tudjuk, hogy a kapitány áruló s a bécsi udvar kémje volt. L. Wiener-Neustadt.)

Majd megőrült e hír hatása alatt, de azért oly nyugalmat erőltetett magára, hogy a német tisztek nem vették észre semmit.

Nejével együtt tért nyugalomra, de szemét elkerülte az álom. Éjfél utáni 2 órakor vadászkutyája ugatása és egyik ajtó nyílása tette figyelmessé, felkelni készült, hogy a zaj okának utána nézzen, mikor felpattant hálósobája ajtaja s azon a Salm Károly gyalogezred (később 45. galíciai gyalogezred) két tisztje lépett be égő gyertyával s reá pisztolyt szegezve, őt a „császár“ nevében fogolynak nyilvánították.

A fejedelem legelsősorban neje csillapítására gondolt, majd — a kapott engedély alapján — intézkedett, hogy hintájába fogjanak be. 18-án, hétfőn hajnalban feleségével kocsira ült s mint fogoly kísértetett Eperjesre.

Keczer-Peklén, 1709. december 30.

Varannórol jövet vonult át Magyarbödöd (Abaúj m.) felé. (Beniczky napl. 225—26.)

És kedvelt vármegyéjét nem látta többé...

3. Szepes megye.

Kevés adat ismeretes e megyével kapcsolatban. Pedig kétségtelen, hogy erre vezetett útja, valahányszor Bécsbe utazott. Wiener-Neustadti fogságából menekülve is e megyén át jutott Lengyelországba.

Lőcse 1683. II—IV.
1700. I.
Savnik 1688. II.

Poprád 1701. XI.
Podolin 1701. XI.

Lőcse, 1683. február—április.

Zrínyi Ilona és második férje Thököly Imre (a gyermek Rákóczival) Kassáról jönnek át s február 20-án itt születik gyermekük Thököly István (György ? L. Horváth : Zrínyi Ilona 54.), aki azonban alig 6 hetes korában, április 3-án elhunyt. (Adalékok : I. 113., 159.) Májusban már Zbórón találjuk őket.

1700. január.

Rákóczi elsőszülött fia, Lipót György, aki Spillenbergtől itteni orvosnál volt gyógykezelésben, életének 4. évében elhunyt. (Szül. Kistapolcsány, 1686. május 28.) Szülei nagy gyorsasággal jönnek Munkácsról, majd Nagysárosba mennek. (R. ifj. 356.)

Savnik (Styavnik), 1688. február.

Munkács feladása után Zborórról átutaznak Rózsahegy felé.

Poprád, 1701. november 10.

Wiener-Neustadti fogságából menekülve, utazik át Podolin felé. Az itteni (utolsó) postaállomáson kénytelen volt lótakaróit zálogba csapni, hogy előfogatot kaphasson s meheessen Lengyelországba „lovat venni„.

Podolin, 1701. november 11—12.

Dél felé ér e városba, mely akkor Lengyelországnak volt elzálogosítva. Ennek dacára sok volt benne a császári tiszt. Szerencséjére hű Berzeviczyjének, aki gyermekkorában a piaristáknál tanult, az itteni rendházban még élt egyik volt tanára. Ettől kaptak éjjeli szállást, Berzeviczy, a „tiszt„, aki azért kénytelen menekülni, mert egy tisztársát párhajban megölte (!) és hűséges „örmestere„, (a Fejedelem), aki vele együtt menekül. Nemcsak mindennel ellátták őket, de másnap — megbízható fuvarossal — át is küldték a határon. (V. ö. Kalazantinum. 1906. 3. Prónai Antal cikke.)

A rendház egy szárnyát róla is nevezték el és a rendházban emléktábla van. (Tört. Tár. 1883. 403.)

Itt mint menekülő festő festette le önmagát. (Bp. Hirl. 1906. 296. sz. 29. l.)

A Fejedelem örökké hálás volt az itteni piaristáknak : uralkodása idején évente 20 akó bort küldetett hűséges embereinek.

4. Abaúj megye.

E kuruc megye sokszor látta a Fejedelmet és „bús hadat„. Elrabolt magyar földje fogadta be örök pihenőre hazatért hamvait s a kassai dóm felé vágyakozva fog pillantani a magyar szem mindaddig, amíg idegen uralom bitorolja e legdrágább nemzeti ereklye ősi porrögét.

1677. augusztus.

Kassa.

1678. I—V.

Regéc.

1682. XII.

„

1683. <i>eleje.</i>	Kassa.
<i>VI—VII.</i>	Regéc.
	Szikszó.
1664. <i>február.</i>	Regéc.
<i>július.</i>	Szádvár—Torna.
<i>augusztus.</i>	Kassa.
<i>szeptember—december.</i>	Regéc.
1685. <i>V-ig.</i>	„
1688. <i>február.</i>	„
1694. <i>IV—V.</i>	Regéc—Kassa.
1695. <i>VIII.</i>	Regéc.
1701. <i>május.</i>	Kassa.
1706. <i>október.</i>	Torna—Bodolló—Nagyida—Méra— Halmaj.
<i>X—XII.</i>	Kassa.
1707. <i>január.</i>	„
	Torna.
<i>július.</i>	Perény—Kassa.
<i>szeptember.</i>	Nagyszalánc.
<i>december.</i>	Kassa.
1708. <i>január.</i>	Kassa—Enyiczke.
<i>március.</i>	Göncz—Enyiczke.
<i>III—IV.</i>	Kassa.
1709. <i>június.</i>	Enyiczke—Kassa—Regéc.
<i>november.</i>	Széplak—Kassa—Nagyszalánc.
<i>december.</i>	Magyarböd.
1710. <i>január.</i>	Halmaj—Korlát.
<i>május.</i>	Füzérradvány.
1695. <i>VI.</i>	Ónod.
1697. <i>VII.</i>	Szendró.
1700. <i>XII.</i>	Feldebrő—Ónod.
1701. <i>V.</i>	Miskolc—(Buda).
1704. <i>I—III.</i>	(Tokaj)—Miskolc.
<i>III.</i>	Emőd—Mezőkövesd—(Maklár).
1705. <i>X.</i>	(Eger)—Ónod—(Tokaj).
1706. <i>I—III.</i>	(Szerencs)—Miskolc—(Eger).
<i>X.</i>	(Szikszó)—Mezőkövesd—Tibolddaróc.
<i>XI.</i>	Szihalom—(Gyöngyös).
1707. <i>V—VI.</i>	(Szerencs)—Ónod—(Szerencs).
1708. <i>V.</i>	(Sajóhidvég)—Ónod—Tibolddaróc— (Eger).
<i>IX.</i>	(Eger)—Ónod—(Szerencs).
1710. <i>I.</i>	Emőd—Tibolddaróc—Mezőkövesd— Szihalom—(Tófalu).
<i>V.</i>	Ónod—(Szerencs).
<i>VIII.</i>	(Poroszló)—Tiszababolna—Ónod— (Szerencs).
	(Szerencs)—Nemesbükk—Nagycsécs— Sajószöged—Muhi pta—(Szerencs).

Kassa, 1677. augusztus.

18-án résztvesz Édesatyja temetésén, kinek holttestét a megyei felkelt nemesség védelme alatt hozták át Zboróról. Ravatalánál Kereskényi István jezsuita atya fohászokodott: „Adja Isten . . . hogy Ferencedben, a Te utódokban, egykor fényesen ragyogjanak föl lelked ékességei . . .”, (Századok, 1873. 661—87.)

1683—1694.

1683. elején az itt üléselő országgyűlés tartamára hozzák ide szülei; majd februárban Lőcsére viszik. (R. ifj. 37., Horváth 54.)

1684. augusztusban van itt Szüleivel (R. ifj. 44.) s azután Regécre viszik.

1694. május végén átutazik Nagysárosra főispáni beiktatásra. Utána — június elején — gróf Nigrelli Oktáv tábornok, Felsőmagyarország főparancsnokát jött meglátogatni, aki sógorának, Aspremonte altábornagynak volt régi barátja. Ezután Munkácsra ment.

1701. május 5—16.

5-én egy lovas- és két gyalogszázad fedezete alatt mint foglyot hozzák Eperjestről, és 16-án indítják tovább, Buda felé. (MHH. II. oszt. XXXI. 247., pálóci Horváth György naplója.)

1706. október—december 1707. január.

A Rabutin osztrák tábornok által ostromlott város felmentésére jön. Érkezésének hírére Rabutin elhúzódott Tokaj alá s a Fejedelem 14-én személyesen köszönhette meg Radics Endre (l. Munkács) brigadérosnak a város megtartását. Ellenben megrótt a tüzérparancsnokot, aki nem lövette porrá Rabutin ágyútelepeit. (Eml. 195.)

Két napot tölt itteni palotájában, (később m. kir. honvédgyalogsági laktanya), 15-én imádkozott atyja és nagyanyja sírjánál s azután vissza-indult Torna felé. Ugyane nap rójja meg a szenátust, hogy „csak vadászik, mulat, táncol, koczódik.„ (AR. I. 637.)

(A kassai prémontrei templom falán lévő felirat szerint „II. Rákóczi Ferenc e családi templomban imádkozott nagyanyja és atyja hamvainál az 1706. október 15-én, 1707. december 8-án, 1708. január 1-én, március 8., 9—10-én és április 6-án.„)

December 24-én jött újból Rozsnyóról (AR. I. 658.) s itt tölti a karácsonyi ünnepeket. Ájtatosságait a szemináriumi templomban végzi. Közben megtárgyalja Le Maire-rel a város erődítési terveit, melyekre utóbbi részletes előterjesztést is tesz.

Az ünnepek után Gálszécs—Ungváron át Munkácsra megy, ahonnan január 11-én visszaindulva, kb. 15-én halad át Kassán Rozsnyó felé.

1707. július 1—2.

1-én hajnalban indult a körömi táborból, hogy megtekintse a várerődítést. Váltott lovakkal délután 5 órakor érkezik meg. Másnap, Sárlos Boldogasszony napján, misét hallgat s utána — de már reggel nyolc órakor — visszaindul az őt kísérő Bercsényivel együtt a körömi táborba.

1707. december 4—1708. január 22.

Az ide összehívott tanácsülésre érkezik 4-én (R.-tár I. 80.) s zeneszóval, zászlók közt bevonulva, Eszterházy Antal házához száll meg (8-án, 10-én és újév napján szülei sírjánál imádkozik).

Másnap Bercsényinél ünnepli a Miklós-napot s ugyanekkor 1707. XII. 6-án Borvinszky Gálnak, (AR. II. 146.) 13-án Nyuzó Mihálynak (Turul 1895. 52.), 19-én pedig Szilágyi Andrásnak (AR. II. 146.) adományoz jószágot. 7-én udvari és hadi tanácskozásokat tart. 8-án megtartja az ünnepet s még kihallgatásokat sem ad. 9-én egész nap dolgozik. 10-én fogadja a vármegyék követeit. (R.-tár I. 72.) 11-én Veni sancte volt az apácák templomában s 12-én megnyitja az országgyűlést. Másnap személyesen vezeti az adóügy tárgyalását s észreveszi, hogy uradalmi tisztjei hamis adóvallomást tettek. Erre elrendeli ezek kiigazítását, követelve, hogy őt is a valóságos jövedelmének megfelelő nagyobb adóval rójják meg.

A Fejedelem minden ülésen részt vett, pedig azok többnyire reggel 9-től délután 5-ig tartottak. Az utolsó ülés december 24-én tartatott, amikor is a lovasezredek kiegészítése tárgyalatott. (Nagy Iván cikke a M. Ak. Ért. 1854. 306.)

Ájtatosan ülte meg karácsony ünnepét amikor is az öreg templomban az udvari karnagy Cedron Imre vezényelte a zenésmisén közreműködő zenekart, (V. ö. Száz 1888. 50—55.) de másnapján még szenátusi ülést tart, egész 29-éig. (R.-tár 74—81. Akad. Ért. 1854. 306, Nagy Iván : A kassai kormánytanácsról.)

Közben erősen készülődött úgy az erdélyi hadjáratra, mint az 1708. esztendő nagy feladataira. De azért szórakozásban sem volt hiány. A jezsuitáknál december 28-án három óra hosszáig gyönyörködött egy iskolai drámában, mely Mátyás királyt dicsőítette. (Ben. napl.)

Újév napján hadi muzsikusi zenéjére ébredt. Az utána következő napokban kipróbálta az új ágyúkat (R.-tár I. 83.) s napról-napra tárgyal Bercsényivel. 1708. január 5-én elrendelte uradalmában a nem megfelelő gazdatisztek kicserélését. (R.-tár I. 85.) (A Fejedelem sokat foglalkozott gazdasági ügyeivel. A 27 vármegyében 446 falu határában fekvő 1,400.000 kat. hold meg is kívánta a jó gazdát ! Gazdatisztjeinek minden számadást két példányban kellett beadni : a számvevőséghez és a kancelláriához. A jövedelmet pedig 3 hónap alatt beszolgáltatni a pénztárba. V. ö. Gazd. tört. Szemle 1897. 69—78, AR. II. 620, 623, 626, III. 709.) 6-án nyole arannyal jutalmazza Sorger János plebánost a vízkereszti kántálásért.

Január 7-én Pethes András ausariai c. püspök, egri nagyprépost-szenátort szolgálataiért 1000 frttal jutalmazta, de megegyzi, hogy „a többi szenátor a Hazának ajánlotta fel fizetése hátralékát., (AR. II. 148. Lesko IV. 383.)

Még 7-én a Felvidékre rendeli Esze Tamás brigadérost, helyébe pedig Bagossy Pál brigadérost Károlyi mellé Erdélybe, hová maga is készült.

Január 12-én a Fejedelem jelenlétében úti szentelt vitézzé hadmérnökét, Le Maire-t a francia király nevében ennek követe Des Alleurs tábornok. S az új vitéz megesküszik, hogy élete végéig hűségseen szolgálja a — francia királyt. (U. o. I. 86—87.)

19-én végre indulót fuvatott s megindult Enyickének. Indulás előtt azonban még megtekintette néhai Erdődynének Zboróval hozott lovait

(R.-tár I. 89.), 22-én visszajött egy napra Enyiczkeről s ekkor 1708. január 22-én látogatja meg a kassai Orsolya apácákat, kiknél Julia nővére nevelődött s a Fejedelemasszonnyal hosszasan eltársalgott. (R.-tár I. 89—90. V. ö. AR. II. 33. és Tüdős, R. emlék, 20.)

1708. március—április.

2-án érkezik vissza kedvenc városába. (U. o. I. 104.) Egyidejűleg, március 3-án megkezdődtek Pozsonyban a József császár által összehívott országgyűlés ülései, melyre a „felkelők„ is meghivattak. (Lásd: Balsa, Szabolcsm.)

5-én küldi le Pongrácz György titkárát Károlyihoz, hogy vele a szenátorok határozatait jegyzőkönyvbe vétesse.

6-án biztosítja a francia és bajor udvart, hogy a pozsonyi gyűlésen közülük senki sem fog megjelenni. (Fiedler, I. 315.) Ugyanekkor ad utasításokat Károlynak az erdélyi ügyekben, egyben Kesely lovat ajándékoz neki. (Károlyi lt.)

11-én — tévedésből — majdnem elfogatja Munkácsi nevű zempléni perceptort. (AR. II. 172.) Másnap (12-én) átadja Kamenszky, az új munkácsi püspök (l. Nyiregyháza) kezeihez a püspökség javait. Még e nap 1708. III. 12-én 100.000 vég festett aba-posztót rendel a szaloniki görögknél, végenként 15 poltura híján 2 tallérért. (AR. II. 385—6, de csak 24.000 véget tartott meg. U. o. II. 162.)

13-án hozzák „büszkevári„ Starhemberg Miksa csász. altábornagyot, a fővezér öccsét, akit Bornemissza János őrmester fogott el Galánta bevétel után (AR. V. 549., 555—6., Thaly: Bottyán, 195—205.) s akit Gombos Imre házában helyezett el (R.-tár I. 102—105.) azon reményben, hogy vele kiválthatja Béctől két fiát. (AR. II. 189—190.) Ezután Gálszásra megy Zemplén vármegye közgyűlésére, honnan 23-án visszatérve, 28-án megkegyelmez az elfogott Munkácsinak. (Lásd: Tokaj. AR. II. 214.) Ugyanekkor átmegy Enyiczkére Abaujmegye gyűlésére s harmadnap tér vissza. (Károlyi II. 217.)

31-én újabb utasításokat ad Vetésynek. (Fiedler I. 317—320.) Ebben a francia diplomácia lassúságát és határozatlanságát kifogásolja, ami káros a nemzeti küzdelmek ügyére, és lehetővé teszi, hogy a bécsi udvar minden erejét a magyarok leigázására fordítsa.

És ugyanez nap már átveszi Pozsonyban a „vén„ Heister a császári csapatok főparancsnokságát s ezzel új szakasz kezdődik a függetlenségi küzdelemben.

Április 4-én értesül Görgény vára elvesztéséről. „Legalább példát mutattak a kötelességteljesítésben„, . . . írja szomorúan a Fejedelem. (AR. II. 224—5.) Ugyanekkor kijelenti, inkább hajlandó eltörölni az adóvégrehajtást, semhogy ezzel igazságtalanságok történjenek. (AR. II. 223.)

10-én konventet hirdet Egerbe (R.-tár I. 114.), de a meghívókat csak 12-én írja alá. Ugyanekkor lefesteti magát és a képhez ül is, valószínűleg Bogdán Godofrédnak, kinek már előbb a Tállya mellett lévő rátkai promontoriumon szőlőt is adományozott. (R.-tár I. 114., Apponyi II. 347—8., 1496—7., Századok 1904. 646.)

1708. április 13-án Bercsényinek válaszol Besztercéről írt levelére (ápr. 5. AR. V. 603.) s kijelenti, kispapokról gondoskodni kell, nehogy

tanulópapok megfogyatkozzanak. (AR. II. 378.) Egy másik, e napról Bercesényihez írt levelében írja : „tegyünk, amennyit tehetünk, hagyva a többit Istenre, kinek szent akarata teljesedjék be rajtunk, akár boldogulásunk, akár veszedelmünk által.,, (AR. II. 242.)

14-én udvari népével lóháton megy az öreg citadellába, ahol 4 ágyúval célba lövet és négy mozsárból bombákat vettet. (R.-tár I. 115.)

20-án az Alföld védelmi terveinek előkészítésére átköltözik Szerencsre.

1709. június és november.

Június 11-én Enyickéről jövet Bercesényi, Csáky Mihály, Andrássy István és Pál stb. kíséretében megtekinti az erődítéseket s utána visszamegy Enyickére. (AR. II. 483, 485.)

November 23-án érkezik Varannoról és haditanácsot tart. (U. o. II. 571—2.) Utána megtekinti újból az erősségeket és visszaindul Gálszécsre.

Élve nem látta többé kedvenc városát . . .

Regécz, 1678. január—május.

Január közepén Anyjával jön Sáros-Patakról és több hónapon át maradnak. Valószínűleg e téli utazás alatt a gyermek meghült s hosszú betegeskedése már halála hírért is költötte. Harmadik születésnapjára azonban (márc. 27.) már túl volt minden veszélyen és május elején egészségesen kísérte vissza Anyját Sáros-Patakra. (R. ifj. 13—16., V. ö. : Tört. Tár 1889. 4—12., 1893. 352. és MHH. XXIV. 632.)

1682. karácsony.

Az ünnepeket tölti itt Anyjával s azután Kassára mennek. (R. ifj. 37.)

1683. június—július.

Ide várja Zrínyi Ilona az eszéki török táborba ment Thökölyt, kinek nyári hadjáratához már varrja is az új zászlókat. (R. ifj. 38.) A kuruc király július elején indul nejével és gyermekeivel Szikszón át Léva felé, a táborba. (U. o. 39.) A gyermek Rákóczi ekkor még csak $7\frac{1}{4}$ éves.

1684. február—1685. május.

1684. februárban átutaznak Eperjes felé (R. ifj. 43.), majd szeptemberben vannak újból itt. Ide menekül eperjesi veresége (1684. szept. 17.) után Thököly is. Szüretre Szerencsre mennek, majd a szüret után a gyermek Rákóczi egyedül tér vissza s marad jövő év május közepéig, míg szülei a Tisza-menti hadaknál időznek. (R. ifj. 44—48.) 1685. május közepén megy szüleihez Sárospatakra.

1688. február.

Munkács feladása után átutaznak Nagy-Sáros felé. (R. ifj. 95.)

1694. április és 1695. augusztus.

Mindkétszer uradalmi ügyeit intézi. (R. ifj. 207.) Utóbbi alkalommal a császári parancsra felrobbantott várhoz tartozó erdőkben vadászik. (U. o. 260.)

1709. június 13.

Az enyickei haditanácsból Szerencsre visszatérében valószínűleg utóljára látta kedvenc vára romjait. (Beniczky 202.)

Szikszó, 1683. július n.

Átutazik szüleivel Rimaszombat felé. (Zrínyi Ilona levele e napról Domik Menyhért makovicai udvarbíróhoz : R. ifj. 39.)

Szádvár, 1684. július 21—27.

Szüleivel tartózkodik itt. (Zrínyi Ilona levele Szirmay Miklós regéci kapitányhoz és Thököly levele Egróssy János ungvári várnagyhoz R. ifj. 44.)

Torna, 1684. július.

Szüleivel tartózkodik itt, valószínűleg Kassára utazva. (R. ifj. 44.)

1706. október 11—12.

Hajdukból gyűjtött hadai egyesülnek Bercsényivel s velük a Kassát ostromló Rabutin ellen vonul.

1707. január.

A hó közepén utazik át Kassáról a szenátusi ülésekre, Rozsnyóra. (AR. II. 4., 6.)

Bodolló, 1706. október 15.

Kassáról jövet innen ír Károlynak (AR. I. 636—40.), majd Nagy-Idának fordulva visszatér a Hernád völgyébe.

Nagyida, 1706. október 16.

Átvonul Méra felé. (AR. I. 434.)

Méra (Alsó és Felső) 1706. október 18—24.

Nagyidáról jövet itt táborozik. (AR. I. 640—42., Simonyi III. 255—7., Mihalik 189.) 19-én bosszankodik, hogy a pozsonyiak 4500 frton váltották meg a szüretet. (AR. I. 640.) 22-én 4 frttal jutalmazza egyik jágerét, aki 5 tarka kopót (chien courant = sinkurán) hozott. (AR. I. 566.) 23-án innen ír búcsúlevelet a magyar ügy lelkes barátjának, a távozó Stepney bécsi angol követnek. (Simonyi III. 257.) 24-én Halmaj felé folytatja útját.

Halmaj, 1706. október 25.

Átvonul Köröm felé.

1710. január 5—7.

Korlátról jön át Bercsényivel, Károlyival és gróf Csáky Mihállyal s s velük tanácskozik. Utána a svéd hadakat Eger felé küldi.

E tanácskozások tárgyát Hamel-Bruyninx bécsi holland követ levele adta (Fiedler II. 77—78.), mely szerint nem hajlandó többet a magyarok ügyében a bécsi kormánynál közbenjárni. A Fejedelem követe : Klement útján kérdést intéz ennek alapján a holland kormányhoz, helyesli-e követe magatartását. (AR. III. 1—2.)

Ezután Bercsényivel együtt indul útnak. Tőle a szikszói határban öleléssel búcsúzik ; őt Kassára rendeli, maga pedig Emőd felé vonul.

Perény, 1707. július 2.

Bercsényi kíséretében tér vissza Kassáról a körömi táborba.

Nagyszaláncz, 1707. szeptember.

Tőke-Terebesi tartózkodása alatt a környékbeli erdőségekbe jár át vadászni.

1709. november 22.

Bercsényivel átutazik Gálszécsről Széplak—Kassa felé.

Göncz, 1708. március 1.

Átutazik Mád felől Kassára.

Enyiczke, 1708. január 20—25.

Aláírja a Lubomirszkij György Tivadar szepesi lengyel helytartóval kötött egyezséget, (Lásd erről: AR. I. 664, 675., 684., II. 65—66, 129—134, 143—44, 153, Fiedler II. 479., R.-tár I. 77., 84., 89. és Századok 1904. 143.), mely után 25-én Mád felé vonul. Közben, 22-én, Kassán volt.

1708. március 28—30.

Résztvesz a megye gyűlésén, azonban „nem mint vezérlő fejedelem, hanem mint a vármegye egyik tagja., (R.-tár I. 107., 110.) E gyűlésen tapasztalt rendetlenségek folytán utasította a főispánt, indítson vizsgálatot az alispán ellen s ha vétkesnek találná, „nem javallaná, hogy valaki fejet cseréljen vele !., (U. o. II. 217., 221.)

1709. június 10—13.

Kassára menve, 10-én haditanácsot tart, Bercsényi, Csáky Mihály, Andrassy István és Pál tábornokokkal.

12-én, Kassáról visszatérőben, újból haditanácsot tart, mely után másnap indul haza Szerencsre. (AR. II. 483—85.)

Széplak, 1709. november 23.

Átvonul Szaláncról Kassára.

Magyarböd, 1709. december 31.

Itteni táborában tölti a Szilvesztert, Bercsényivel és gróf Potoczki palatinussal. Másnap (újév) átmegy Korlátra.

Korlát, 1710. január 1—4.

Újév napján érkezik a bödi táborból. Másnap Bercsényi, Károlyi és Csáky Mihállyal tanácskozik, majd 4-én Halmajra indul.

Füzérradvány, 1710. május 8—9.

Szerencséről jövet 1½ napig várja az orosz cár követéveli találkozás helyének kijelölését, majd Pazdicsra megy. (AR. III. 421—2., 428.) Innen intézett Pestmegyéhez rendeletben írja: „a haza közönséges hasznára van a kereskedésbeli kommerciumnak szabados folyamatja., (Független Magyarország 1907. március 15. 96. old. Zoltán Vilmos cikke.)

5. Gömör és Hont megye.

Itteni tartózkodásaiból főként a rozsnói tanácsulések emelhetők ki, melyek előkészítői voltak az onodi függetlenségi nyilatkozatnak. Ezenkívül gyermekkorában is megfordul a megye területén szülei kíséretében. E me-

gyét azonban mindenkor különösen kedvelte s még párducbőreit is rozsnóí szűcsökkel dolgoztatja ki. (AR. II. 20.)

Rimaszombat 1683. VII.	Tornaalja	1706. X.
1706. XI.	Rozsnó	1706. XI—XII.
Krasznahorka 1684. VII.		1707. I—II.

Rimaszombat, 1683. július.

Átutazik Anyjával és Thökölyvel Szikszó felől Bozok—Léva felé. (R. ifj. 39.)

1706. november 24. (?)

Fülekről jövet utazik át Rozsnó felé. (Ráth : Eml. 3. kiad. 311. és Tört. Tár. 1880. 389.)

Krasznahorka, 1684. július.

A hó vége felé Szádvárról (Abaujm.) jövet tölt itt Anyjával és Thökölyvel rövid időt, mely után Tornára mennek. (R. ifj. 44.)

Tornaalja, 1706. október 9.

Kassa segítségére sietve halad át az általa gyűjtött hajduhaddal (AR. I. 635.) Torna felé.

E nap írja Pekry Lőrincnek, hogy magára vállalja az erdélyi oláh ezred fizetését, de felhívja, hogy „szoktassa rendre és fegyelemre“. (Thaly : Kalászkok 233—37.)

Rozsnó, 1706. november 26—december 23.

Rimaszombat felől érkezik a december 13-ára ide összehívott szenátus üléseire. (AR. I. 649.) Ide rendeli Forgách Simon grófot, de maga elé sem bocsájtja, hanem a krasznahorkai várba záratja, mert azt hitte róla, hogy összejátszik a császáriakkal. (Eml. 197—8. Lásd Forgáchné levele XI. 28.)

A Dunántúlról bár jó híreket kap (V. ö. Hadt. Közl. 1895. 523.), mégis elégedetlen. (Levele Orosz Pál tábornokhoz, XII. 1. AR. I. 650—52.) Fokozza ezt azon hír is, hogy a császáriak november 28-án megszállták Debrecent. (AR. I. 655., Eml. 196., Szüts : 720—22.) Ugya e nap bízza meg Fierville ezredest, hogy Szienyiavszka hercegnővel a jaroslói birtok ügyében értekezzen. (Levele Krayhoz AR. I. 686.) (L. Munkács.) Nagy munkája közben is talál időt arra, hogy maga határozza meg a karabélyok, pisztolyok csöméreteit. (AR. I. 687.)

December 2-án Rádayhoz inéztett utasításában nyilatkozik az új királyválasztásról, melyet a Svéd és Lengyel szövetségtől tesz függővé. (Szalay VI. 393.)

1706. december 16-án válaszol a nyergesujfalusi ostromban 10 fejsebet kapott két latin poétának, Kurtis Lőrinc és Novák Lászlónak. (Figyelő XV. 237.)

A 13-ára összehívott szenátus ülésezését csak 18-án nyithatta meg, mert a nehéz utak miatt a kormánytanácsosok csak elkésve érkeztek. Főleg pénzügyi kérdéseket tárgyaltak s különösebben, megállapították a vármegyékre kivetendő 1½ millió forint hadiadó alapelveit. Még e nap figyelemzeti XIV. Lajos francia királyt, hogy Ausztriával való békülési szándéka rossz hatással van a magyar nemzetre. (V. ö. Fiedler II. 474. és 468.)

Lásd Esztergom is.) 20-án a tanácskozásokat befejezték s a részletek meg tárgyalására a közgazdasági tanácsot január 15-ére hívta össze. (Thaly, Századok 1896. 8—16. V. ö. AR. I. 657.) Ugyanekkor jószágot ad Andrassy Istvánnak. (Száz. 1874. 271.)

December 23-án az ünnepekre Kassára megy. (Utiterve dec. 21. AR. I. 658.)

Lásd még : Simonyi III. 288—9., 291., 300—1.

1707. január 16—február 6.

Kassáról Tornán át érkezik vissza (AR. II. 4., 6.), és azonnal ír Potocky kievi palatinusnak, közölve vele, hogy Lengyelországnak csak úgy adhat segítséget, ha a svéd király viszont őt biztosítja támogatásáról. (AR. II. 8.) A szenátus első ülését csak 22-én tartja meg. (Századok 1895. 557.) Jelen-tést tesz a békealkudozások ügyéről s ismerteti Anna angol királyné e tárgyban hozzáfírt levelét. (1706. okt. 6. Simonyi III. 253—4. és Századok 1896. 16. V. ö. Századok 1895. 935—6.) Ebben a királyné dicsérte a békére való hajlandóságot s ezt később még azzal toldotta meg, hogy a Fejedelem jobban szereti hazáját, semhogy a békét önérekből késleltetné. (1707. jan. 12. Simonyi III. 302.) Ekkor veti föl először az ausztriai háztól való elszakadás kérdését. Hosszas tanácskozások után kimondatott, hogy május 1-ére országgyűlés hivandó össze Onód mezejére (Ered. pld. Erd. Nemz. Múz., Kemény : Erdély tört. 38.) és hogy hazaáruló, aki addig nem esküszik hűséget a szövetkezett rendeknek. (Századok 1896. 19.)

Jóváhagyták gróf Forgách tábornok fogságát (Eml. 197—8., Hadt. Közl. 1891. 433., Irod. és művelt. tanulmányok Thaly : 211—268.), sőt lemondatták Illyés István c. püspök, szenátort, mert megbízhatatlannak tartották. (Febr. 24., Századok 1896. 18.)

Végül elfogadták Bercsényinek a hadsereg újjászervezésére vonatkozó javaslatát, mert a nemzet még bízott saját erejében és — mint ezt Rákóczi a svéd és lengyel királyoknak írta — . . . ,nem szorultunk még meg annyira, hogy, ha kell, a háborút még több esztendeig ne folytathassuk . . . A nép velünk van egy lélekkel . . .” (Szalay VI. 394.)

Január 20-án megsürgeti a jezsuitákat kiköltöztető biztosok működését. (Száz. 1881. 41.)

Január 21-én az árszabások szigorú megtartására szólítja fel a megyéket. (Száz. 1895. 714.)

Február 2-án haditanácsot tart, 3-án utóljára hívják fel a horvátokat, hogy csatlakozzanak a szövetség ügyéhez. (Szalay VI. 389.) Ugyane nap küldi Bihar-, Szabolcs-, Szatmármegyékbe Galambos Ferencet, hogy a zuglódókat felvilágosítsa a rézpenz dolgáról. (AR. II. 12—14.) Február 4-én jószágot ad Rétey Ferencnek. (AR. II. 15.)

1707. február 3-án kényszerűségből visszaállítja a cenzurát, a tisztán politikai és katonai munkák átvizsgálását önmagának tartván fenn. (M. Könyvszemle 1895. 371.)

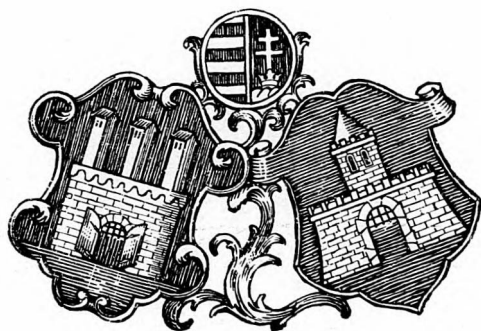
Február 5-én bejelenti a tanácsnak, hogy még a tavasszal elfoglalja az erdélyi fejedelmi széket. Ezért kiküldi Vay Ádámot, hogy a bevonulásra vonatkozókat előkészítse. (AR. II. 6—8.) Ugyane nap megalkotják az országos limitációt (árszabást). (Száz. 1895. 845.) (Eml. 202.)

Február 6-án pedig Munkácsra megy. (AR. II. 15—18.)

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI:
DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

BUDA ÉS PEST CÍMEREI 1703-BAN.

III. KÖTET // BUDAPEST, 1930. ÉVI DECEMBER HÓ // 3. FÜZET
MEGJELNIK ÉVENTE 10 ÍVNYI TERJEDELEMBEN
A HISTORIA MELLÉKLETE

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

	Lapszám
<i>Gárdonyi Albert</i> : Pest város jogi szakiskolája (1756—1771)	101
<i>Romhányi István</i> : Az Orczy-kert	117
<i>Bártfai Szabó László</i> : Adatok az 1831-i kolera történetéhez Budán és Pesten	132
<i>Rokken Ferenc</i> : Az evangélikusok deáktéri ingatlanszerzései	142
<i>Gárdonyi Albert</i> : Városszépítési törekvések Pesten József nádor előtt	153
<i>Batthyány József</i> hercegprimás és a Városliget	160

Képek jegyzéke.

- Hirdetmény a pesti jogi szakiskola megnyitásáról. (105.) —
Az evangélikusok számára átengedett telek térrajza. (144.)

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Pest város jogi szakiskolája.

1756—1771.

Az elméleti jogtudományt a XVIII. század elején csupán a nagyszombati egyetemen tanították s minthogy innen a reformátusok ki voltak zárva, 1708-ban Sárospatakon s 1733-ban Kolozsvárott alapították jogi tanfolyamot. A sárospataki azonban nem jutott tovább a megalapításnál, a kolozsvári pedig 10 évi fennállás után megszűnt, pedig tanára Huszti András jogi tankönyvet is adott ki 1742-ben. (*Jurisprudentia Hungarico-Transsylvaniae*.) Az elméleti jogtudomány megtanulására az ifjúság nem is helyezett súlyt, hanem gyakorlatilag igyekezett elsajátítani a szükséges ismereteket s ezért sem jogtudományi irodalmunk, sem jogi intézeteink nem tudtak fejlődni. Szinte egyedülálló volt Foglár György egri kanonok alapításának a sikere, amely intézet a közönnyel szemben is meg tudott állani. Foglár 1740-ben alapította meg egy tanárral az egri katolikus jogakadémiát s a tanárok számát 1755-ben kettőre emelte fel. Az egri jogakadémia fennmaradását elsősorban annak köszönhette, hogy tanára a kitűnő Huszti István, a magyar jogtudomány megalapítója volt, kinek országos hírneve oda vonzotta az ifjúságot. Az egri jogakadémia után alapította meg a pestvárosi tanács a pesti jogi szakiskolát, mely 15 évi fennállás után sajnálatos módon megszűnt. Ez iskola vizontagságos történetéről kívánunk e dolgozatban beszámolni, ámbár Molnár Aladár lényegében már ismertette azt (*Magyar Szemle* I. (1881.) évf., 36—47. 11.); azt hisszük azonban, hogy újabb adatok felhasználásával ismertetését nem csupán kiegészíteni, de az egészet új világításba helyezni is sikerült.

A pestvárosi jogi szakiskola felállítása tárgyában 1756. október 26-án tett a kancelláriához előterjesztést a pestvárosi tanács s előterjesztését azzal indokolta, hogy az uralkodó óhajtása szerint a tanácsnoki állásokra (*ad internum senatum*) s egyéb közhivatalokra tudományos s elsősorban jogi képesítéssel bíró (*litterata et juris perita subjecta*) egyéneket kell alkalmazni. E célból jónak látták egy jogtanár alkalmazását, kinek ellátására a járványköltségek megtérítésére adott összeg kamataiból 400 forint évi fizetést szántak. E jogtanár kötelességéül azt állapították meg, hogy a helybeli polgárok gyermekeit s másokat is, kik a filozófiát elvégezték (*absolutis philosophis*) s saját költségükön fenn tudják magukat tartani, a jogtudományok ismeretébe bevezesse. Ez utóbbi feltételt azért hangsúlyozták, mert a gimnáziumban (*in trivialibus seu humanioribus scholis*) máris sok a kolduló diák s ha ezek száma a joghallgatókkal is szaporodik, a polgárság számára elviselhetetlen teherré válik.

Véleményük szerint a jogi szakiskola a polgárság javára szolgálna, mert egy-egy ifjú külföldi iskolázása évenként 300 forintot is felemész, amit ilymódon meg lehetne takarítani. De a tanulók szempontjából is

hasznosnak vélik, mert szülői felügyelet mellett nem züllebenek el a tanulók, holott idegen városokban felügyelet hiányában ez könnyen megesik. Gazdasági szempontból is előnyösnek látszik az alapítás, mert a vidéki hallgatók lakás és ellátás fejében pénzt hoznak be; de előnyére válnék az országnak is, ha a külföldi iskolázás révén nem megy ki a pénz az országból, mert az árukivitel úgyis megvan szorítva s e címen alig jön be valami pénz.

Egyelőre kísérletképen csupán 4 esztendőre állítanak fel az iskolát s ha ez idő alatt beválnék, akkor szabályzatot alkotnának számára, mely a polgárság békéjét s a követelések behajtását biztosítaná. (Kancelláriai iratok. Conceptus exped. 1756. november 38. szám.)

E beadványban különösen az ötlük a szemünkbe, hogy a kolduló diákok ellen védekeznek, akik a kegyesrendiek gimnáziuma révén lephették el a várost. Ez ügyben a városi tanács már 1757. augusztus 22-én felírt a helytartótanácsához (Pestvárosi levéltár. Int. a. a. 3917.) s előadta, hogy a várost elárasztották a trencsén- és nyitrai megyei kolduló diákok, akik állandóan terhére vannak a polgárságnak, mert lopásra adják magukat s ezzel sok kárt okoznak. Előadta azt is, hogy az állam szempontjából egyáltalán nem kívánatos, ha a parasztyerekek szakítanak a mezőgazdasággal s szellemi pályákra lépnek. Azt javasolta tehát, hogy a tanítórendek főnökeinek parancsolja meg a helytartótanács, hogy csak olyan tanulókat vegyenek fel a gimnáziumba, kiknek szülőföldje a környéken van. Ha ez megtörténék, akkor sok parasztyerek nem mennek a gimnáziumba, hanem mezőgazdasággal foglalkoznak vagy katonának állanak be, amiből az államnak több haszna lenne. Minthogy e beadványra választ nem kaptak, 1761. október 31-én a soproni tanácshoz kérdést intéztek, vajjon igaz-e az a hír, hogy az ottani jezsuitáknak csupán az esetben szabad idegen tanulót felvenni, ha el tudja magát tartani vagy nevelői állása van? A soproni tanács 1761. november 9-én kelt válaszában megerősítette e hírt, de hozzátette, hogy olyan tanulókat is felvesznek, kiknek szülei hetenként behozzák a szükséges eleséget, a kolduló diákokat azonban egyáltalán nem tűrik meg. Annál nagyobb gondot viseltek a helybeli jó tanulókra s a jezsuiták minden helybeli iskolából 2—2 kitűnő tanulót, összesen 12 tanulót ingyen láttak el élelemmel.

1763. szeptember 5-én a pestvárosi tanács újból panaszt emelt a helytartótanácsnál, hogy a diákok száma állandóan emelkedik, mindent ellopnak a kertekből s a külvárosokban botrányokat okoznak. Már javasolták a kegyesrendiek tartományfőnökének, hogy honosítsa meg a soproni rendszert, de nem hajlandó megtenni. Azt szokták felhozni, hogy a falusiak nem jutnak más módon jegyzőkhöz, pedig ezen úgy is lehetne segíteni, hogy közkölségen iskoláztatnák a tehetséges gyermekeket. Így a városi polgárság kénytelen a parasztoktól drága pénzen gabonát vásárolni s e gabonát az itt tanuló parasztyerekek eszik meg. E beadványra a helytartótanács 1763. szeptember 13-án utasította a kegyesrendi tartományfőnököt, hogy tartsa be a szabályzatot. E szabályzat pedig az 1769. október 2-i helytartótanácsi rendelet szerint 1738. november 12-én kelt s megtiltja a kolduló diákok befogadását az iskolákba. (Int. a. a. 4431.)

Hogy Pesten a XVIII. század második felében valósággal sok vidéki gyermek tanult, arra statisztikai adataink is vannak. Ezek szerint az

itt tanuló vidéki diákok (advenae scholarum et condiscendarum artium liberalium causa isthic commorantium) száma a következő volt :

1772-ben.....	311	fiú és	13	leány,	
1773-ban.....	319	21	..	
1774-ben.....	311	37	..	
1775-ben.....	300	39	..	
1776-ban.....	308	39	..	
1777-ben.....	496	34	..	
1779-ben.....	516	38	..	
1780-ban.....	103	15	..	
1781-ben.....	138	19	..	(Int. a. a. 4665.)

Ezek a tanulók, a leányok kivételével, a kegyesrendiek gimnáziumába járhattak, mert az elemi iskolát otthon is elvégezheték s a pesti elemi iskolák nem voltak valami kitűnőek, különösen a magyar iskola, mely a német polgárságtól nem sok támogatásban részesült. Bizonyos továbbá az is, hogy ezek között az idegen tanulók között sok volt a szegénysorsú, akik nagy nehézséggel tudták csak fenntartani magukat s így a helybeli polgárságnak nem volt haszna belőlük. Ha azonban e téren a városi polgárság rideg gazdasági érdekei érvényesültek volna s szegénysorsú tanuló nem juthatott volna a gimnáziumokba, akkor sok értékes tehetség parlagiasodott volna el a magyar kultúra pótolhatatlan kárára.

Amikor a pesti tanács a jogi szakiskola engedélyezésére vonatkozó előterjesztését megtette, már megvolt a kiszemelt tanára, kire az iskola vezetését bízni óhajtott. Ez a tanár a gottscheei (Karinthia) származású Perghold Lukács volt, aki 1741-ben Bécsben hallgatta a jogot s ugyanott 8 esztendeig ügyvédi gyakorlaton volt. Minthogy a jogi doktorátus megszerzéséhez nem volt elegendő pénze, 1749-ben visszatért szülőföldjére. Majd Rómába készült, de csupán Padováig jutott el, ahol 1749. szeptember 20-án jogi doktorrá avatták. Mint jogi doktor Bécsben telepedett meg s egy ideig magánúton tanította a jogot. Aztán a Lichtenstein-akadémián volt 2 évig jogtanár s 1754-ben a bécsi egyetem római jogi tanszékére pályázott, de Martinit nevezték ki. 1755. októberében a báró Döry Ferenc fiának, Gábornak a jogtanítója lett s Döry Ferenc ajánlása révén ismerte meg a pesti tanács, amely előtt Scopek Ferenc főjegyző volt legfőbb szószólója. (Kancelláriai iratok. Orig. refer. 1757. Nr. 28.)

A tervezett jogi szakiskola tanulmányi rendjét Perghold Lukács a következőleg tervezte: A törvénykezési időszakon kívül (ausser der Terminszeit) az institúciókat naponként fél 9-től 10 óráig adná elő oly módon, hogy egy órán át magyarázna, egy félóráig pedig az előző napi tananyagot ismételné. A digestákat ugyancsak naponként adná elő 10 órától fél 12-ig s hogy a jogban már járatos hallgatók a magyar jogot is megtanulhassák, törvénykezési napokon a digesták előadásával kezdené a tanítást, hogy a digestisták a törvényszéki tárgyalásokra is elmehessenek (die Sessionen der königlichen und Septemviraltafel zu frequentiren).

Az institúciók előadására egy évet, a digestákra 2 évet kívánt szentelni, de az utóbbi esztendőknél a hallgatók a törvényszéki tárgyalások látogatása útján gyakorlatot is szerezhetnének. Ezenfelül az utolsó 2 év alatt kánonjogot is előadna, hétfőn, szerdán és pénteken délután 3-tól

4-ig, tehát 3 éven belül a hallgatók a jogtudományok összes ágaiban jár-tasságot szerezhetnének s bármely közhivatalra alkalmasakká válnának.

Kézikönyvül az intézüciókhoz a saját sajtó alatt álló munkáját bocsátaná a hallgatók rendelkezésére, a digestákat a saját könyvének megjelenéséig Zvesius nyomán tanítaná, a kánonjog tanításához pedig Vallesius művét használná.

Az előadásokat november 15-én kezdené meg s augusztus végén fejezné be. Vasár- és ünnepnapok, továbbá csütörtök kivételével mindennap tartana előadásokat, de december 23-tól január 2-ig, április 15-től 26-ig és június 5-től 11-ig szünetelnének az előadások.

A beiratkozás alkalmával minden hallgató 4 körmőci aranyat tartoznék lefizetni, de e díj alól mentesek lennének a pesti hallgatók, továbbá a királyi és hétszemélyes tábla ülnökeinek a gyermekei, kik közül az utóbbiak tetszés szerinti díjat fizethetnének. (Kancelláriai iratok 1756. november. 38. sz.)

Az iskola tanulmányi rendjét illetőleg fennmaradt Perghold Lukács nyomtatott hirdetménye is, melyet közvetlenül a jogi szakiskola engedélyezése után adott ki s melyben az iskola szervezetét és tanulmányi rendjét részletesen leírta. E szerint a tanév mindenkor november 7-én kezdődik s szeptember 7-ig tart. A tanfolyam 3 éves, az első évesek az intézüciókat, a másod- és harmadévesek a digestákat, háromszor hetenként pedig délután 3-tól 4-ig a kánonjogot tanulják. A másod- és harmadévesek joggyakorlatra mehetnek vagy a törvényszéki tárgyalásokat hallgathatják, hogy gyakorlati ismereteket is szerezhessenek.

Havonként magándisputákat s évenként háromszor nyilvános disputákat tartana, ez utóbbiakat mindig a királyi tábla vagy kúria üléseinek tartama alatt.

Hallgatókul felvehető az összes nemesek s a tehetősebb polgárok gyermekei, kik elegendő vagyonnal rendelkeznek s legalább 4 körmőci aranyt fizetnek, ha elvégezték a filozófiát vagy legalább a logikát. Akik csupán a retorikát vagy poétikát végezték el, nem vehetők fel.

Évenként 200 forintért hajlandó a hallgatók ellátását is vállalni s ezért ebédet és vacsorát, ketten egy szobát, világítást, tandíjmentességet és korrepetitort kapnak, de ágyneműt és evőeszközöket maguknak kell hozni s az ellátási díjat félevenként előre kell megfizetni.

Mínthogy csupán 8 hallgatót vállalhat ellátásra, korai jelentkezésre szólítja fel azokat, akik erre igényt tartanak, de a többiek elhelyezéséről is hajlandó gondoskodni s kézikönyvet kivétel nélkül mindenkinek ad. (Int. a. a. 4298.)

Az udvari kancellária a pestvárosi jogi szakiskola tervezetét véleményadás céljából 1756. november 9-én a helytartótanács-hoz tette át, amely azt egy helytartótanácsi és kamarai vegyesbizottság elé utasította. A vegyesbizottság 1757. január 15-én tartott ülésében méltányolta a város érveit s javasolta az engedély megadását. Csupán azt tartotta kikötendőnek, hogy az alkalmazandó tanár előzetesen vizsgát tegyen s elégedjék meg a bécsi egyetemen szokásos 3 arany beiratási díjjal. (Helytartótanácsi iratok. 1757. évi 36. sz.) A királyi kúriához is leküldötte az udvari kancellária a jogi szakiskola tervezetét véleményadás céljából, amely 1757. február 21-én terjesztette elő véleményét. E szerint az iskola feltétlenül

PAULUS LUCAS PERGHOLD, U. J. DOCTOR, EJUSDEMQUE CÆSAREO-REGIA AUTHORITYTE IN LIBERA-REGIA CIVITATE PESTIENSI PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS OMNIBUS ET SINGULIS DEBITO CUM RESPECTU SALUTEM, AC PERPETUAM FELICITATEM.

Posteaquam Sacratissima Sua Cæsareo-Regia Majestas ad Amplissimi Magistratus hujus Liberæ Regiæ Civitatis Pestiensis humillimas preces, exquirit prius alta opinione-Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii non minus, quam totius Excelliæ Regiæ Curiz resolvere Clementissime dignata est, ut publico Nobilibus Hungaricæ Studiosæ Juventutis commoda a totius ferme orbis terrarum gentibus adprobatum Jus Civile Romanum publice traderetur; ut Clementissima hac Augustissima Imperatrici ac Regiæ nostræ resolutione confirmati tam laudabilis, utilis, sanctique Instituti notitia ad omnes, & singulos veræ Jurisprudentiæ amatores perveniret in tempore, præsentibus eam manifestare simulque & jam hoc anno inchoatæ, & futuris temporibus continuandæ traditionis modum, rationemque volui exponere.

Ante omnia igitur notum sit, studium hoc annis singulis initium suum habiturum 7. Novembris, finem die Augusti ultima, aut certo 7. Septembris, adeoque annis singulis duraturum per menses decem. Curfus totius studii triennio circumscriptus est ita, ut Juris tyrones primo anno absolvant Institutiones, secundo & tertio Digesta, & Jus Canonicum. Institutiones explanabuntur singulis diebus mane ab hora 8. ad 9. Digesta ab hac ad 10. Post meridiem ter in septimana a 3. ad 4. explanabuntur Jus Canonicum. Secundi, & tertii anni auditores (primi enim anni auditoribus, quod Juris nullam adhuc habeant cognitionem, summe divaderur) & in Parvatis se exercere, & Sessiones frequentare, sicque eodem temporis decursu & in theoria, & in praxi se perficere, ac Republicæ, ad ejusque publica munia, idoneos se se cives reddere nulla majori poterunt difficultate.

Præter quotidiana exercitiâ mensibus singulis privatæ habebuntur disputationes, publicæ, solennesque in anno ter, semper tamen solum tempore, quo aut Inclyta Tabula Regia Judiciaria, aut tota Excella Curia fuerit congregata, idque ut Nobilibus Studiosa Juventus eorum huius Patriæ Parribus, & Inclyti Regni Proceribus in firmam futuræ suæ accommodationis spem solertia sua relati inde fructus possit specimina exhibere.

Ad studium hoc admittuntur sine discrimine omnes Nobiles, honestiorumque Civium liberi, qui propriis se se intertere sumptibus, mihi que pro Collegio unius anni initio ingressus sui ad minimum 4. Cremitenies Aureos queunt deponere, modo tamen jam fuerint Philosophi, aut saltem maturi, & bene fundati Logici absoluti, quales allatis se mihi a Professoribus, aut si a studiis jam diutius abstant, ab Inclyto Comitatu, aut ipso, ex qua venient Amplissimo Civitatis Magistratu authenticis testimoniis debebunt comprobare. Rhetores, aut Poëtæ spem sibi accessus nullam faciant.

Ne vero ad studentium commoditatem quicquam deesse videatur, sic si forte ex Nobilioribus futuri sint, qui juventutem suam apud nos habere desiderant, quantum in me est, & in hoc eis obsequi sum paratus, non tamen nisi pro anno Scholastico erga ducentos florens. Pro his honestum habebunt victum & potum ad prandium, & ad cenam, duo simul unum honestum cubiculum, necessarium lunæ liberum Collegium, & quod esse summum debet, Correspondentem, qui cum illis singulis diebus expositas materias repetat. Ephibitum si quis habuerit pro eo, si & Collegia frequentaverit, solvendi venient floreni sexaginta, si non frequentaverit, quinquaginta. Proprium tamen habere debet lectum, & proprium apparatus mensiæ, debet præterea victus pensio quolibet medio anno in antecessum per florens. Et quoniam ultra eorum octo mihi assumendi non erit oblatum, ideo rogantur, ut qui hoc intendunt, mature mihi per franco libras

missas literas notificare non graventur, erit tamen cura, ut omnes etiam alii status competentes, & pro modo, ationeq; perfectæ dæ victus pensionis accommodentur, quemadmodum & a me requi sris Commentaris omnes providebuntur. Hæc igitur sunt, quæ in omnium, & ut spero, non ingratiam notitiam pervenire desiderans, ac, cum plurimum prima non i egestate principia interstiti, omnes Jus hoc cum fructu audire intendentes, ut ad determinatam combare diem coparentur deplamavitur invitam dabam Petipi

Nrus	4298
Intimata	o o

hasznos lenne, mert olyanok is látogathatnák, kik vagyoni viszonyaik miatt nem mehetnek hasonló szakiskolába. Kifogásolja azonban a tervezet azon részét, hogy a tanár a saját kézikönyvéből tanítson s a más iskolákban használt kézikönyvek elfogadását javasolja. (Kancelláriai iratok. 1757. évi Orig. referat. 28. sz.)

A kancellária 1757. február 27-én ilyen értelemben terjesztette az uralkodó elé az ügyet, aki az előterjesztéshez hozzájárult s 1757. március 1-én a kancellária közli a helytartótanáccsal, hogy megengedi a jogi szakiskola felállítását, de egyelőre csupán kísérletképen 4 esztendőre (in vicem probae ad quadriennium). Kiköti továbbá, hogy az alkalmazandó tanár a saját tankönyvéből csupán a bécsi egyetem jóváhagyása után taníthasson s ennek elnyeréséig az egyetemeken szokásos tankönyveket használja. Végül arra is kötelezi a várost, hogy a tanítás menetéről évenként tegyen jelentést. (Kancelláriai iratok. 1757. március. 20. szám.)

Az engedély megadásáról a helytartótanács 1757. március 7-én értesítette a várost (Helytartótanácsi iratok. Miscellanea fasc. 74. nr. 452.), a tanítást azonban Perghold már 1756. november 15-én megkezdte és pedig a következő 15 hallgatóval: Paschgall Antal, Jungmann Keresztély, Bobics Ferenc, Margarics György és Gida Márton Pestről, Hazucha Pál Nyitrából, Hagara István Ugocsa megyéből, Friebeisz Antal Pestről, Rembeczky János Kassáról, Szegedy Jácint Szegedről, Valentovics Márton Nagyszombatról, Stolez János, Pápics József és Schalkhart János Pestről, végül Berényi Ferenc Pest megyéből. (Kancelláriai iratok. Orig. referat. 1757. 28. sz.) A tanítási engedély megérkezése következtében ebből nem támadt semmi baj, csupán az esett kifogás alá, hogy Perghold a saját kommentárját használta előadási anyagul, amely még nem volt jóváhagyva. Az innen származó bajok elkerülése céljából Perghold nem késett a tanácshoz előterjesztést tenni, melyben azzal indokolta eljárását, hogy az előadásokat gyorsan meg kellett kezdenie (ita repente inchoasse) s lehetetlen volt hallgatóit a kívánt kommentárokkal ellátni.

De különben is azt adta elő addig, amit a hivatalos könyvvizsgáló, Splényi József jezsuita már előzetesen jóváhagyott. Ezt csupán 1757-ben és 1758-ban megjelent római jogi kézikönyvére érthette, melynek egyik kötete ez időben már készen állott. (Methodica in I—IV. Justiniani institutionum libros commentatio. Pest és Buda, 1757—1758. 4 k.) Hivatkozott előadásaira, melyeket a katolikus vallás, a jó erkölcsök és az alattvalói hűség szellemében tartott, amelyekről az 1757. március 13-án a királyi tábla és a városi tanács előtt tartott nyilvános vita is tanuságot tehetett.

Hajlandónak nyilatkozott más kézikönyv bevezetésére is, ámbár ebből anyagi kára származnék s a hallgatók előtti tekintélye is csorbát szenvedne. Megfontolandónak vélte azonban a következőket: Kellemetlen lenne a hallgatók számára, ha a tanév tartama alatt kellene másik kézikönyvből tanulni. Alig van tanár, aki mindenben alkalmazkodik egy idegen szerzőhöz s ez a hallgatók számára kellemetlen. Végül nagyobb a tanár tekintélye a hallgatók előtt, ha a saját művét adja elő.

A bécsi szerzők ellen pedig a következőket hozta fel: Nem katolikusok s ez azt a látszatot kelti, mintha ilyen munkákat katolikusok nem írtak volna. Ez úton a katolikus ifjúság tisztelete nő a nem katolikus szerzők iránt s csupán azokat fogják egész életükön át becsben tartani. Nem is

alkalmasak kezdők számára, mert nem elég kimerítően foglalkoznak tárgyukkal. A tanár kiegészítheti e műveket előadásával, de ez nem jó módszer. Tanuljanak meg a hallgatók először egy könyvet jól s csak aztán foglalkozzanak más szerzőkkel is.

Mindezek alapján arra kérte a tanácsot, hogy eszközölje ki számára az engedélyt az addigi módszer szerinti tanításra legalább kísérletképen. A tanács ez ügyben nem tett előterjesztést, hanem hallgatólagosan hozzájárult a kérelem teljesítéséhez. (Int. a. a. 3608.)

Amint Perghold Lukács az első tanévet befejezte, 1757. november 29-én a pestvárosi tanácshoz folyamodott fizetésemelésért. Kérvényében előadta, hogy háziura a házbért követeli rajta s ha ezt 400 forint fizetéséből kellene fedezni, akkor tulajdonképen a házbérért tanítana. Arra kérte tehát a tanácsot, hogy utaljon ki számára házbért is. A tanács 1757. december 27-én a kamarához terjesztette fel a kérést s minthogy méltányosnak találta, hogy legalább a tanterem költségeit az alapító viselje, a megtérített pestisköltségek jövedelméből még rendelkezésre álló 104 forintot kívánta kiutalni Pergholdnak lakáspénz fejében, a még hiányzó 26 forint kifizetését pedig reá hártotta. De hajlandó volt ezt a 26 forintot is mindaddig megtéríteni, míg a joghallgatók száma megfelelő lesz. A kérés teljesítését a kamara 1758. február 3-i leiratában megtagadta azon indokolással, hogy csupán 400 forint fizetést engedélyezett. (Int. a. a. 3608.)

Perghold erre 1758. március 10-én a helytartótanácsához fordult s előadta, hogy 400 forint fizetéséből a tanterem bérét nem tudja fedezni. Kérvényében rámutatott arra, hogy egy iparosnak is több jövedelme van s így kénytelen közönséges iparos módjára élni (ordinarii alicuius opificis more magis, quam juris professoris iparos vitam ducere. Helytartótanácsi iratok. Misc. fasc. 74. nr. 452.). A helytartótanács a városi tanácstól kért ez ügyben véleményt, amely 1758. április 9-i jelentésében megerősítette a kérvényben foglaltakat s felajánlotta a 130 forintos házbér kifizetését. A helytartótanács 1758. április 21-én a kancelláriához terjesztette fel az ügyet s rámutatott arra, hogy a tanítás szempontjából felette káros, ha a tanár más módon kénytelen jövedelemről gondoskodni. (Helytartótanácsi iratok. 1758. május. 48. sz.) Az ügy végül 1758. április 18-án oly módon nyert befejezést, hogy a helytartótanács megengedte a pestisköltségek jövedelméből fennmaradt 104 forint kiutalványozását s ezzel Perghold Lukács évi fizetése 504 forintra emelkedett. (Int. a. a. 3608.)

Perghold Lukács nagy tudásának s rendkívüli szorgalmának ékesen szóló bizonyítéka az a 4 kötetes római jogi kézikönyv, melyet 1757. március 27-én lendületes előszóval a pestvárosi tanácsnak ajánlott. (Methodica in I—IV. Justiniani institutionum libros commentatio. Budae et Pestini. 1757—1758.) Előszavában elmondja, hogy a pestvárosi tanácsot báró Döry kir. táblai ülnök példája indította a jogi szakiskola felállítására, aki fiának jogi oktatására Perghold Lukácsot Bécsből Magyarországra hívta. A pestvárosi tanácsnak a tudományok iránti érdeklődését mutatja az is, hogy a kegyesrendiek gimnáziumában a bölcsélet tanítását meghonosította s most foglalkozik a matematika és történelem tanításának bevezetésével. A hallgatókhoz intézett előszavában nagy szeretettel emlékszik meg tanáráról Dembscher Antal Józsefről s például tanítványát báró Döry Gábort állítja eléjük.

A bölceletet a kegyesrendiek már 1745-től kezdve tanították a pesti gimnáziumban, de anyagi eszközök hiányában nem voltak képesek annak állandóságát biztosítani s ezért a pestvárosi tanács azon gondolattal foglalkozott, hogy alapítvánnyal biztosítja a bölcelet tanítását. A kegyesrendiek tartományfőnöke, Cörver János tudott a tanács szándékáról s Grassalkovich Antal kamarai elnök útján igyekezett a tanácsot szándéka megvalósítására bírni. A kamarai elnök tényleg pártfogásába vette az ügyet s 1757. szeptember 27-i levelében kilátásba helyezte a felsőbb jóváhagyás kieszközölését, ha a tanács alapítványt tesz. 1758. január 2-án a tartományi főnök közvetlenül a tanácshoz fordult kérésével, Grassalkovich Antal pedig azzal igyekezett a tanácsra hatni, hogy a felállított jogi szakiskola szükségessé teszi a bölcelet tanítását. Végre 1759. október 18-án a tartományfőnök és a tanács abban állapodtak meg, hogy a kegyesrendiek két új tanárt küldenek Pestre, kiknek egyike a logikát, másika a metaphysicát és physicát fogja tanítani. Ezzel szemben a tanács kötelezte magát, hogy 5 év leforgása alatt 5000 forintot ad a kegyesrendieknek, amely összeg alapítványul lesz tekintendő. (Pestvárosi levéltár. Int. a. a. 3721.) A megállapodás indokolásául az szolgált, hogy a budai jezsuita gimnáziumnak megvannak ugyan az összes osztályai, a Dunán át való közlekedés azonban nem mindig biztos s így a pesti tanulóifjúság nem használhatja a budai gimnáziumot. Ilyenformán a jogi szakiskola felállításának az eredménye lőn, hogy a pesti kegyesrendi gimnázium teljesen kiépült.

Perghold Lukács először 1758. május 2-án számolt be a jogi szakiskola addigi működéséről s e szerint az első esztendőben 16 hallgatója volt, nevezetesen : Friebeisz Antal pesti nemes, Paschgall Antal pesti tanácsnok fia, Margalics György pesti nemes, Rembeczki János kassai nemes, Szegedy János szegedi nemes, Hagara István ugocsamegyei nemes, Berényi Ferenc pestmegyei nemes, Hazucha Pál nyitrai megyei nemes, Bobics Ferenc pesti nemes, Gida Márton pesti polgár, Schalhart János pesti polgár, Jungmann Keresztély pesti polgár, Kajtár János csongrád megyei nemes, Valentovics Márton nagyszombati polgár, Stolcz János pesti polgár és Papics József pesti polgár. E 16 hallgató közül csupán 5 lett az idén másodéves (digesztista), nevezetesen : Paschgall, Stolcz, Hazucha, Jungmann és Gida, tehát túlnyomóan pestiek. A második évre a következő új hallgatókat vette fel : Váradí és Micskei Baranyi Miklós, a biharmegyei alispán fia, Bonyhádi Elek tolnamegyei nemes, Timkoczi János turóc megyei nemes, Reinicsák György árva megyei nemes, Sztrisch József Péter pozsegamegyei nemes, Bobics János pesti nemes, Mittermayer József pesti tanácsnok fia, Albert János pesti polgár, Hoffmann József székesfehérvári polgár, Naimon Ferenc pesti polgár, Markovics Márk pesti polgár, Czegmeister Mátyás soproni polgár, Senn Tamás pesti polgár, Poppin Kristóf pesti polgár.

A múlt évi elsőévesek közül a legjobbak voltak : Stolcz, Hazucha, Paschgall és Rembeczki, akik kiváltak társaik közül s disputát is állottak. Jók voltak Szegedy, Valentovics, Berényi, Kajtár, Jungmann és Gida. Friebeisz, Popies, Margalics és Hagara évközben kimaradtak, Bobics és Schalhart nem voltak osztályozhatók.

Az idej elsőévesek közül disputát állottak már Baranyi, Mittermayer, Albert és Timkoczi. Nyilvános disputát még nem tartottak, mert a tehetőségek hallgatóknak nem volt meg a szükséges költségük. A legjobbak

voltak különben Baranyi, Timkoczi, Reinicsak és Bobics, aki jelenleg beteg. Jók voltak : Markovics, Poppin, Naimon és Czegmeister, elég jók : Bonyhádi és Albert. Tandíj fejében 4 aranyat kellett volna fizetni a hallgatóknak, de csupán Baranyi fizetett 6 aranyat, Bonyhádi pedig magáért és nevelőjéért Timkocziért 8 aranyat ; a többieket nem csupán ingyen tanította, hanem könyvet is adott néhánynak s Hazucha és Rembeczki disputációjának a költségeit is megfizette.

A tanterem tisztogatási és fűtési költségeit maga viselte s ezzel szemben családjával együtt egész télen át fűtetlen szobában lakott. Nyomatott programjában azért nem említette meg, hogy a tandíjat hajlandó elengedni, nehogy a vagyonosabb hallgatók elköltsék a tandíjra kapott pénzt. Soha nem utasított el senkit, aki a tandíjat megfizetni nem tudta, sőt maga buzdította a tanulásra azokat, kiknek nem volt elegendő költségük. Végül nem csupán a saját hallgatóit, hanem a kegyesrendiek növendékeit is ellátta jövedelmet hajtó mellékfoglalkozással, ami alatt a nevelőködést értette. (Int. a. a. 3608. és Helytartótanácsi iratok. 1758. nr. 259.)

1763. szeptember 10-én Perghold Lukács polgárjogért folyamodott, de a tanács 1763. november 28-i határozatával elutasította azon indokolással, hogy polgárjogot csupán háztulajdonosoknak vagy iparúzóknak szottak adni, akik adót fizetnek. Erre Perghold 1763. december 17-én kelt beadványában kifogást emelt a tanácsi határozat ellen, amelyben megbecstelenítést látott s ezért az ügyet újabb megfontolásra ajánlotta, mielőtt felsőbb helyre fordulna orvoslásért. Beadványában arra hivatkozik, hogy nem csupán a polgárok, de a külső tanács tagjai között is vannak, akik nem birtokosok s nem iparúzó, következésképen egy fillér adót sem fizetnek, pl. Schwarz és Kastperger, tehát nem áll meg a tanács indokolása, hogy csupán háztulajdonosok vagy iparosok vehetők fel polgárokl.

Azt is kétségbevonta beadványában, mintha a hivatkozottak nagy érdemeket szereztek volna. A polgárjog megadását Kerschbaumon és Katicson kívül az összes tanácsstagok megígérték neki, hozzá a bíró és Viasz tanácsnok többször fel is hívták kérése előterjesztésére. Stojkovics fiát 2 éven át tanította, az alig szavazott ellene. Kerschbaum és Margalics betegek, nem voltak a tanácsülésben, Katics pedig üzleti ügyekben 4 hét óta Bécsben tartózkodik, tehát nem szavazhatott ellene. Scopek sem szavazhatott ellene, mert testvére útján kilátásba helyezte támogatását. Mittermayer, Crines és Josephy megígérték szavazatukat s így a tanácsülés összes tagjainak mellette kellett lenniök, hacsak azt nem fogadjuk el, hogy a tanácsülésen kívül tett ígéretet a tanácsülésben nem szották megtartani.

A bíró azt mondta a tanácsban, hogy csak tréfáltak vele, de az ilyen tréfát kikéri magának. A valóság az, amit a bírótól hallott, t. i. hogy a tanács tagjai attól félnek, hogy tanácsnok akar lenni, pedig őt más indok kényszerítette erre s különben sem válnék szégyenére a tanácsnak.

Megismételte tehát kérését s minthogy iparúzést követelnek tőle, felemlíti, hogy saját könyveivel kereskedik s tovább is fog kereskedni. Ha most is megtagadnák tőle a polgárjogot, a helytartótanácsához fog folyamodni, amelyről a bíró azt mondta, hogy meg fogják szüntetni, mert

csak zavart teremt az országban. Attól a fenyegetéstől nem ijed meg, hogy megfosztják tanári állásától.

Mint hogy ez újabb beadványának sem volt sikere, az uralkodóhoz folyamodott s a helytartótanács 1764. április 2-i leiratában jelentést kért az ügyről. A jelentést a tanács 1764. június 16-án terjesztette elő s ebből megismerjük az ügy teljes állását. A tanácsi jelentés abból indul ki, hogy polgár csak az lehet, aki helybeli polgár fia, vagy számadási kötelezettséggel járó hivatalt visel, vagy háztulajdonos vagy ipart űz. Perghold karinthiai származású, nem visel számadási kötelezettséggel járó hivatalt, nem háztulajdonos s nem űz ipart, tehát nincs megfelelő jogcíme, mert jogtanár polgárjog nélkül is lehet. De nem is lenne tanácsos a polgárok sorába felvenni, mert 510 forint fizetése s könyvei eladásából és diák-tartásból szerzett jövedelme ellenére úgy Pesten, mint Bécsben is rengeteg adóssága van.

Mikor Pestre érkezett nem volt betevő falatja s a tanács kénytelen volt 50 forint előleget kiutalni számára. Ezt azonban hálátlansággal fizeti vissza, nem akarja a tanácsot felsőbbbségül elismerni s állandóan vádaskodik ellene, beadványaiban pedig gúnyolódik a tanács felett. Hallgatói előtt becsmerli a magyar nemzetet és törvényeit s nem tud fegyelmet tartani közöttük. Egyik hallgatója a templomban követett el botrányokat s mindaddig nem távolította el, míg a személynök rá nem parancsolt. A kamarai elnök pedig a városbíró és jegyző útján parancsolt rá, hogy szüntesse be a kegyesrendiek elleni vádaskodásait, mert különben elveszti az állását. Most utolsó ízben dorgálták meg s ha ez nem használna, akkor megfosztják az állásától. (Int. a. a. 3608.)

1763. december 18-án elrendelte a tanács, hogy 8 napon belül terjessze be hallgatói névsorát s mutassa be tanulmányi és erkölcsi bizonyítványait is. Perghold erre 1763. december 20-án kelt beadványában tiszteletlen hangon válaszolt s kijelentette, hogy a hallgatók bejelentése a szállásadók kötelessége. Kijelentette továbbá, hogy bizonyítvány nélkül senkit sem vesz fel hallgatónak s ha valamelyik nem viselné magát megfelelően, azt azonnal feljelenti a városbírónak. Ennek ellenére közli a tanáccsal hallgatói névsorát s erkölcsi magatartásukért szavatosságot vállal. Bizonyítványokat azonban nem hajlandó bemutatni, mert a tanács a polgárjog megszerzése miatt ellenséges indulattal viseltetik irányában. Ezenfelül a hercegprímás tanulmányi főigazgatóvá nevezte ki, a tanácsnak tehát nincs joga működését ellenőrizni. A tanácsnak azon óhajtását illetőleg hogy tegyen jelentést előadásainál használt kézikönyvének felsőbb jóváhagyását illetőleg: csatolja 1758. április 28-i beadványát, melyben római jogi kézikönyvének használatát indokolta.

A tanács erre 1764. február 18-án kelt határozatában megróttá a beadvány tiszteletlen hangjáért s utasította, hogy a hatósági rendeleteknek megjegyzés nélkül tegyen eleget. Ámbár szigorú utasítást kapott a tanácstól, hogy csupán tisztességes előéletű hallgatókat vegyen fel, mégis felvette a tolvajlással vádolt szökevény Hagarát s felvett egy másikat, ki a rokantak és a piaristák templomaiban kiskorú leányokkal szemben erkölcstelen merényleteket követett el. Ennek következtében nem bíznak meg többé benne s maguk akarnak meggyőződni a hallgatók előéletéről. Kifogásolják továbbá azt is, hogy csupán 24 joghallgatót jelentett be, holott

a mellékelt jegyzék szerint 43 hallgatója van s ezek között ismét van egy gyanus előéletű. Meghagyják ezért, hogy újabb jegyzéket terjesszen be a legközelebbi tanácsülésig s ha időközben a kifogásolt hallgató megszöknék, őt teszik érte felelőssé. Végül szemére vetik, hogy részrehajlással vádolta őket, ami sérti a hatósági tekintélyt s rossz példát ad az ifjúságnak. (Int. a. a. 3608.)

A kifogásolt jegyzék a következő hallgatókat tartalmazta: Kálóczy János zalamegyei nemes, Csombó Márton zalamegyei nemes, Dragai Gábor erdélyi nemes, Lintner János barsmegyei nemes, Molnár Mátyás pécsi polgár, Hromadovics János trencséni tót (!), Prunner József debreceni polgár, Rátz József pesti nemes, Vargyai Ignác erdélyi nemes, Csernovics József eszéki nemes, Vadász János halasi nemes, Bocskay János pestmegyei nemes, Dorsch György óbudai polgár, Winkler Simon budai polgár, Póka Ignác zalamegyei nemes, Vuicsák Mihály zalamegyei nemes, Strisics Fülöp József bácsmegyei nemes, Anwander Mihály jászberényi nemes, Csik István komáromi polgár, Szőke Gábor esztergomi nemes, Pozsgai Lajos görbői nemes, Ehrlinger György soproni nemes, Dezső György jaáki nemes és Voinics Márk szentmarjai nemes.

Összesen tehát 24 joghallgatót tartalmazott a jegyzék, kiknek nagy része Zala megyéből származott. Fel van tüntetve az is a jegyzékben, hogy hol nevelősködtek a hallgatók s ebből megtudjuk, hogy a Viasz, Teufel, Demetrovics, Perghold, Belieno, Galli, Amon és Pauer családok tartottak nevelőket. A jegyzék azonban csupán az elsőéves joghallgatókat ölelte fel s a tanácsi határozatban említett másik jegyzék az összes joghallgatókra kiterjeszkedett. A már említetteken kívül ugyanis a következőket említi még: Paiperk Ferenc, Domonkos József, Szacsvai, Langecker Ignác, Madrigi András, Balázsházy István, Klobics Károly, Hohendorfer Antal, Pinkovics, Edelsbacher és Gudlati másodévesek; Pavonics Imre, Posner Károly, Zalai, Bobics és Sebastianovics Vince harmadévesek, végül Trosz György, Kosics Fülöp, Podorszki és Kovisics János negyedévesek. Vagyis összesen 43 joghallgatója volt s ezek mindegyike nevelősködött, némelyik 6 helyen is.

Ezek a nevelői állások voltak a Perghold és a piaristák közötti ismételt összeütközéseknek az okai, mert a piaristák a joghallgatók nevelői működését rossz szemmel nézték. Perghold viszont kifogásolta azt, hogy a piaristák iskolán kívüli ügyekbe is beavatkoznak. A tanács 1759. november 20-án, 1762. november 8-án, 1764. november 11-én és 1764. november 9-én kelt határozataiban Perghold, illetőleg a joghallgatók mellett foglalt állást s kijelentette, hogy a szülők pénzükért katolikus vallású nevelőket szabadon alkalmazhatnak. Viszont a piaristák álláspontja is érthető, mert az előbbieket szerint a joghallgatók ellen erkölcsi szempontból sok kifogás merült fel s ezért a tanulóktól igyekeztek őket távol tartani. 1769. november 3-án tárgyalt beadványában aztán már más hurokat penget Peghold Lukács, mert ez alkalommal már kéri a tanácsot, hogy engedje meg a joghallgatóknak a nevelősködést s most már arra is kész, hogy a joghallgatókat a tanács kívánsága szerint a városbírónál bejelenti. A tanács most már csak azon feltétel alatt adja meg a kért engedélyt, ha ez nem lesz az idősebb piarista tanulók ártalmára s ha Perghold rendesen teljesíti bejelentési kötelezettségét.

A pesti jogi szakiskola benső viszonyaira élénk fényt vet az a jelentés, melyet Szlávy Pál kir. ügyigazgató királyi biztosi minőségben 1767. július 4-én a pestvárosi közállapotokról előterjesztett. E szerint mikor a jogi szakiskolát 11 esztendővel előbb felállították, az Scopek Ferenc akkori főjegyző szorgalmazására történt, kinek fia éppen akkor végezte el a bölcséletet s jogot készült tanulni. A tanács nagy része akkor is ellenezte a tervet s az ellenzés később fokozódott, mikor a jogtanár Scopek Ferenc ígéretére hivatkozva fizetésének 800 forintra való felemelését sürgette. A kir. biztos hangoztatja, hogy a megadott 504 forint fizetésből nem lehet megélni s hivatkozik Perghold Lukács adósságaira, azonban nincs módjában a fizetést felemeltetni. Kifogásokat emelt előtte a tanács a joghallgatók magaviselete ellen, akik állandóan éjjeli botrányokat rendeznek s ennek okát abban látja, hogy válogatás nélkül történik a joghallgatók felvétele s az iskolának nincs tanulmányi és fegyelmi szabályzata, holott más iskolánál, pl. az egrinél ez megvan. Elrendelte ennek következtében, hogy a joghallgatók felvétele ügyében, a mágnások és előkelőbb nemesek gyermekeinek kivételével, a városbíró döntsön s ajánlotta a tanácsnak, hogy az iskola tanulmányi és fegyelmi rendjének felügyeletével 1 vagy 2 tanácstagot bízson meg.

Ezt a rendelkezést a pestvárosi tanács már 1767. november 28-án közölte Perghold Lukáccsal, aki azonban nem vette figyelembe s tovább is egyedül döntött a joghallgatók felvétele tárgyában. Erre a tanács 1768. december 12-én megismételte a fenti rendelkezést s figyelmeztette, hogy a joghallgatók azért viselik magukat olyan botrányosan, mert válogatás nélkül felveszi az összes jelentkezőket. Végül a jogi szakiskola beszüntetésével fenyegette meg, ha nem alkalmazkodik a szabályokhoz.

Ilyen előzmények után a pestvárosi tanács akaratát látjuk megvalósítva az uralkodó 1771. augusztus 5-i rendeletében, mely a következőket tartalmazta: 1757-ben megengedte ugyan a jogi szakiskola felállítását s igazgatását utóbb a királyi kúriára bízta. Időközben azonban kiépítette a nagyszombati egyetemet, nincs szükség a pesti jogi szakiskolára, ahol csupán egy tanár tanít, ki egymaga nem képes a feladatok megoldására. Elrendelte tehát az iskola bezáratását s a hallgatókat a nagyszombati egyetemre utasította. A pestvárosi tanácsnak pedig meghagyta, hogy a jogtanárnak tanácsnokká leendő megválasztásával vagy más módon biztosítsa addigi fizetését. Halála vagy esetleges alkalmaztatása esetére azt ajánlja a pestvárosi tanácsnak, hogy a jogi szakiskola helyett államtudományi szakiskolát (studium politico—camerale) állítson fel s a jogtanár eddigi fizetését fordítsa a nevezett célra. (Pestvárosi levéltár. Int. a. a. 3608.)

Az egyetem idehelyezése esetén a pestvárosi jogi szakiskola megszüntetése teljesen indokolt lett volna, az egyetemet azonban csupán 1777-ben helyezték Nagyszombatról Budára s onnan 1783-ban Pestre. Az 1740. november 29-én alapított egri jogakadémiát ugyanis a nagyszombati egyetem kiépítése ellenére sem szüntették meg, sőt az 1741. évi XLIV. törvénycikk mint követendő példát cikkelyezte be Foglár György püspök és egri kanonok vonatkozó alapítványát, holott ez iskola is csak 1 tanárral kezdte meg működését s csupán 1755-ben lett a tanárok száma 3. 1774-ben Győrben alapított az uralkodó jogi szakiskolát, melyet II. József 1785-ben

Pécsre helyezett át. A kassai jezsuita kollégium jogi fakultása sem szűnt meg a jezsuita rend eltörlése után, hanem 1777-ben királyi jogakadémiává lett. Mindezek arra mutatnak, hogy a pestvárosi jogi szakiskola megszüntetése nem a nagyszombati egyetem kiépítésének a következménye volt, hanem azon vizsályokból fakadt, melyek a tanács és a jogtanár között állandóak voltak.

A királyi rendelet értelmében a pestvárosi tanács közölte Perghold Lukáccsal, hogy a jogi szakiskolát megszüntették s hallgatói Nagyszombatban folytathatják tanulmányaikat, ő maga azonban továbbra is megkapja tanári fizetését. E szerint az iskolát 1771. szeptember 7-én be kellett volna zárni, Perghold azonban nem tett eleget a királyi rendeletnek s azontúl is nyilvános vitákat rendezett hallgatóival, nevezetesen Orlandini Tamás elsőéves hallgatóval, amely vita nyomtatásban is megjelent. (*Theses ex jure divino... quas praeside Paulo Luca Perghold propugnavit Thomas nobilis de Orlandini. Pest, 1771. 14.*) Ennek következtében a helytartótanács 1771. december 23-án leírt a pestvárosi tanácshoz s vizsgálatot rendelt el ez ügyben. A pestvárosi tanács 1772. január 21-én kelt felterjesztésében csupán annak hangoztatására szorítkozott, hogy az iskola bezáratását elrendelte s nem is működik többé. A helytartótanács azonban nem elégedett meg a jelentéssel s 1772. március 9-én kelt újabb rendeletében azt követelte a pestvárosi tanácstól, hogy Perghold Lukácsot már azért is dorgálja meg, mert a kiadott thesisekhez csatolt „*De rege et cive*“ című munkájában tiszteletlen hangot használt. Ha pedig újabb munkát akarna kiadni, azt előzetesen be kell mutatni a cenzornak. (Helytartótanácsi levéltár. Misc. fasc. 74. nr. 252. Pestvárosi levéltár. Int. a. a. 4733.)

Ezt a munkát Perghold ismételten kiadta s soha nem volt ellene kifogása a cenzurának. A munka teljes címe: „*De rege et cive eorumque mutuo officio*„ volt s 1761-i első kiadásának előszava szerint még 1754ben írta, amikor a bécsi egyetem római jogi tanszékéért folyamodott. E jogbölcseleti művet, mely 278 oldalra terjedt, tanítványa Szkatsányi János adta ki azon alkalomból, hogy 1761. szeptemberben 3 napon át nyilvános vitát állott ki. Ugyanezt a munkát 1766-ban is megjelentette, a mikor is egyik tanítványa, Csombó Márton tartotta nyilvános vitáját.

A nyilvános vitákat Perghold mindig szívesen használta fel arra, hogy a kinyomatott vitapontokhoz a saját művét is hozzácsatolja és pedig a régebbi megjelenésre való tekintet nélkül. Helyesebben már kinyomatott munkái valamelyikét csatolta a vitapontokhoz s ily módon kétszer-háromszor is megjelent ugyanazon munkája. Jakovics György 1763. szeptemberében tartott nyilvános vitája alkalmából látott napvilágot házasságjogi munkája is (*De sponsalibus, matrimonii impedimentis, matrimonio ac ejus indissolubilitate*), mely 413 oldalra terjedt s nagy vallásosságról tesz tanúságot. Ugyanezt változatlan szöveggel megjelentette 1766-ban, amikor is Albert hercegnek ajánlotta házasságkötése alkalmából. De megjelentette 1768-ban Kalocsán is, amikor is Németh János végzett papnövendék hittudományi vitapontjaihoz csatolta.

Ugyanily módon adta ki egyéb munkáit is. „*Diatribae de legum omnium fine*“ című munkája (68 l.) azon alkalomból látott napvilágot, hogy több szerzetesnövendék bölcsészettudományi vitát állott ki. „*Polygamiae sive simultaneae uxorum pluralitates*“ című művét azon alkalomból adta ki,

hogy Mihálkó Márton nevű elsőéves hallgatója 1766. szeptemberében nyilvános vitát állott s ugyanezen munka még egy kiadást látott azon alkalomból, hogy budai ferencrendi szerzetesek tartottak hittudományi vitát. „Dissertatio paraenetica, ex qua libertinismi etc. naturalistae dignoscuntur esse causa“ című műve 1768-ban két alkalommal is megjelent és pedig Gárdoss Márton elsőéves joghallgató nyilvános vitája alkalmából s budai ferencrendi szerzetesek hittudományi vitájával kapcsolatosan.

Ezzel egyrészt a munkái kinyomatására fordítandó költségeit csökkentette, másrészt pedig biztosította munkái elterjedését. Ez eljárás különben ezidőben általános szokás volt s nem szabad rajta megütköznünk, amint egyéb hibái mellett ezt kortársai sem lobbantották soha a szemére.

A pestvárosi jogi szakiskolát megszüntető királyi leirat olyan lehetőségeket nyitott meg Perghold számára, amelyekkel már előzetesen is foglalkozott. 1768. augusztus 30-án ugyanis a kancellária leküldötte Perghold Lukács azon beadványát, melyben számfeletti tanácsnokságot kért. Indokolásul azt hozta fel, hogy 504 forintnyi fizetéséből képtelen megélni, mert ebből a tanterem bérletéért 200 forintot kénytelen kifizetni. Rámutatott ezenfelül arra is, hogy sok a beteges és elöregedett tanácsstag, a tanácsüléseken ritkán vesznek részt elegen. Ezzel szemben a választott polgárság 1768. október 3-án arra hivatkozott, hogy a városi tisztviselők évi 300 forintért reggeltől estig dolgoznak, Perghold pedig néhány órai tanítással évi 504 forintot keres. Ezenfelül minden egyes hallgatótól 4 aranyat is szed, a városi tisztviselők pedig minden mellékjövedelemtől el vannak tiltva. Már jelölték ugyan tanácsnoknak, de nem választották meg s ha a tanácsban időközi üresedés támad, akkor a külső tanácsból szoktak helyetteseket behívni.

A pestvárosi tanács 1768. október 8-án ez értelemben írt fel a kancelláriához s előadta, hogy a városnál csupán 12 tanácsnoki állás van szervezve, jelenleg pedig nincs üresedés. De nem is tartotta összeegyeztethetőnek a jogtanári és a tanácsnoki állást, mert az ülések és kiküldetések állandóan lefoglalják a tanácsnokok idejét, Pergholdnak pedig tanítania kell. Végül azt hangoztatja, hogy fizetéséből azért nem tud megélni, mert költséges életet él. A kancellária magáévá tette a tanács álláspontját s 1768. december 16-án arról értesítette, hogy a kérést elutasította. (Pestvárosi levéltár. Int. a. a. 4298.)

A jogi szakiskola megszüntetése jogcímet adott Pergholdnak kérése megismétlésére. Az 1773. április 21-i tanácsülés ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a város szabadalomlevele szerint a választás a választott polgárság joga, a tanács csupán jelölési joggal bír. Megígérik azonban, hogy a legközelebbi tisztújítás alkalmával jelölni fogják. Az 1773. április 23-i tisztújítás alkalmával valósággal jelölték is, de csupán a választott polgárok sorába választották meg. (Tanácsülési jegyzőkönyv.)

Ami az 1773. április 23-i tisztújítás alkalmával nem sikerült, az sikerült 1777. április 24-én, Perghold végre mégis csak tanácsnok lett. Ebből azonban mindjárt bonyodalmak származtak, mert a tanácsnoki fizetés csak évi 400 forint volt, Perghold pedig jogot formált 504 forint tanári fizetésére. A tanács ezzel szemben 1777. május 28-án kimondotta, hogy 400 forintnál többet egy tanácsnoknak sem adhat. Erre Perghold a kancelláriához folyamodott orvoslásért s kérvényében előadta, hogy

16. éven át évi 504 forintért tanított, pedig eredetileg 800 forint fizetést, szabad lakást s 12 öl tűzifát ígértek neki. A nyilvános viták költségeit rendszeresen neki kellett viselni, sokat költött könyvekre s házbéréért évi 200 forintot fizetett. Tanári pályafutása alatt nem tudott annyit megtakarítani, hogy 1 hónapig meg lehetne élni belőle. Ismételt próbálkozások után végre megválasztották tanácsnoknak, de nem akarnak megfelelő fizetést adni. A kancellária erre 1777. július 5-én kelt leiratában kimondotta, hogy tanácsnoki fizetését 104 forinttal ki kell egészíteni, mert a jogi szakiskolát megszüntető kancelláriai leirat ezt a fizetést biztosította Perghold számára. (Pestvárosi levéltár: Int. a. a. 5320.)

Amint Perghold Lukács ellátása biztosítva volt, a helytartótanács azonnal lefoglalta a jogi szakiskola alapját az újonnan szervezett elemi iskolák céljára. 1777. október 2-án ugyanis a helytartótanács közli a pestvárosi tanáccsal, hogy az uralkodó elhatározása értelmében az az alap, amelyből eddig Perghold jogtanár évi 500 forintos fizetését kapta, s mely a jogi szakiskola megszüntetésekor államtudományi szakiskola céljaira rendeltetett, az elemi iskolák céljaira használandó fel (ut fundus ille 500 florenorum, qui prius juris civilis professori Berchtoldt solvebantur, pro scholis normalibus applicetur. Int. a. a. 5343.). A szóbanforgó alapról pedig Pest vármegye közönségének 1758. december 15-én kelt kötelezővénye ad felvilágosítást, mely szerint a vármegye 1758. november 20-i közgyűlésén hadicélokra 40.000 forintot ajánlott meg s ennek előteremtésére Pest városától kölcsönvette azt a 8500 forintot, melyet a város a jogi szakiskola alapítására és fenntartására szánt. (Pro fundatione videlicet et intertentione studii juris civilis destinatos et constitutos. Int. a. a. 4010.) Tévesen írta tehát Rupp Jakab érdemes művében, hogy 1777-ben a Perghold jogtanár telkét vette meg a város 500 forinton (Budapest helyrajzi története 276 l.), elemi iskola céljaira mert Pergholdnak soha nem volt telke, hanem a jogi szakiskola alapját (fundus) fordították a mondott célra.

Amint az 1768. szeptember 24-i tanácsi határozatból megállapítható, Perghold a jezsuiták pesti házában (ma Kossuth Lajos-utca és Semmelweis-utca sarkán álló ház) lakott s ugyanitt volt a jogi szakiskola is. A lakásbért azonban nem fizette rendszeren, 350 forint házbérrel tartozott, minek törlesztésére lefoglalták a fizetése felerészét.

Perghold tanácsnoki választása összeesett az új típusú elemi iskolák szervezésével s a pestvárosi tanács részéről ő volt megbízva a tárgyalások vezetésével. Mint tanácsnoknak korán összeütközései támadtak a tanács többi tagjaival, mert az 1777. augusztus 11-i tanácsülésen szemére vetették, hogy a tanácsüléseken szótöbbséggel hozott határozatokkal szemben állást foglal, azokat igazságtalanoknak hirdeti, a tanács tagjait a felsőbb hatóságok előtt kompromittálja s a magánfeleket a tanács ellen izgatja. Magatartása miatt vizsgálatot rendeltek el ellene, amelyet a tanács egyelőre nem akart még végrehajtani, hanem atyailag megintették. (Tanácsi jegyzőkönyv.) Ez az atyai megintés azonban nem változtatta meg Perghold magatartását, mert az 1783. március 10-i tanácsülésen felolvastak egy kamarai rendeletet, mely Pergholdot arra utasítja, hogy a tanácsban adja elő véleményét, de tovább aztán ne vitatkozzék. Amennyiben pedig Perghold a tanács tagjait megsértette volna, vigyék az ügyet bírói útra. Ez ügygel kapcsolatosan azonban olyan dolgok jutottak a kamara tudó-

mására, amelyekről jelentést követelt. Ilyen volt többek között, hogy Hülff Móric istállójának helyreállítására városi téglákat és meszet használtak, amit városi kocsikon fuvaroztattak be s ezen kívül Hülff Móricnak egy városi szántóföldet értéken alóli áron adtak el. (Tanácsi jegyzőkönyv.)

Perghold Lukács pályafutása utolsó szakaszában több rá nézve kellemetlen kimenetelű eseménnyel találkozunk. Először Hümer József korcsmáros ügyében voltak kellemetlenségei, mert egy pesti vásár alkalmával megbotoztatta s ebből hosszas perpatvar keletkezett. 1784. január 5-én ugyanis a helytartótanács elrendelte, hogy a Perghold Lukács és Hümer József közötti ügyet a pestvárosi tanács békés úton intézze el. A tanács 1784. február 11-i jelentéséből kitűnik, hogy Hümer József a Kecskemét melletti Földiák pusztáról jött fel az ügy tárgyalására s fájdalomdíj, per és utiköltségek fejében 100 forintot követelt Perghold Lukács-tól, amit ez nem volt hajlandó megfizetni. A pestvárosi tanács véleménye szerint Perghold Lukács jogtalanul botoztatta meg a panaszost s ezért a 45 botütésért 45 forint fájdalomdíjat, a perköltségek fejében pedig 20 forintot tartozik fizetni a panaszosnak. A helytartótanács nem volt megelégedve a tanácsi javaslattal s 1784. március 15-én a Perghold—Hümer ügyet Lányi József kir. ügyigazgató döntése alá bocsátotta. E döntés eredménye lehetett az 1784. július 26-i rendelet, mely Perghold Lukácsot 8 napi elzásásra ítélte s ezenfelül kötelezte, hogy Hümer József korcsmárosnak 200 forint fájdalomdíjat fizessen. (Int. a. a. 6385. és 6386.)

A következő esztendőben ismét Kern Ferenc jogszigorlóval támadt összeütközése, aki panaszt emelt ellene, hogy az atyjától kapott 270 forintról nem hajlandó elszámolni. Kern Ferenc Bécsben tanulta a jogot s Pesten kívánt doktorátust tenni. E célból 1784. március 10-én atyja régi barátjához, Perghold Lukácshoz fordult tanácsért, aki készséggel pártfogásába vette a fiatal jogszigorlót. Amint az atyjával folytatott levelezésből kitűnik, Kern Ferenc atyja Perghold születési helyén Gottscheeben lakott s innen származott a közöttük fennálló baráti viszony is. Perghold a házába fogadta a fiatal jogszigorlót s atyja felhatalmazása alapján szigorúan bánt vele. A szigorúságban azonban túllépte a megengedett határt s egy összeütközés folytán az ifjú otthagytá Pergholdot. Ekkor derült ki, hogy az apa 270 forintot küldött át Pergholdnak költségekre s az apa felhatalmazására a már doktorrá avatott fiú sürgetni kezdte az elszámolást. A tanács peres útra utasította a feleket s a per folyamán Kern Ferenc 68 forint 48 krajcárt követelt vissza Pergholdtól azzal, hogy rendeljék el ellene a végrehajtást, mert adóságokkal van terhelve. Perghold a bíróság által megállapított összeget letette, de nem ismerte el a követelés jogosságát s ismételten fellebbezett, ami azonban nem vezetett eredményre. (Processus civiles anni 1785. nr. 1606.)

Az 1785. november 20-án Lányi József kir. ügyigazgató és kiküldött királyi biztos elnöklete alatt tartott tisztújítás szomorú eredménnyel járt a pestvárosi tanács számára, ami igazolni látszik Perghold Lukácsnak a tanács tagjai ellen emelt vádjait. A kir. biztos ugyanis végrehajtotta az uralkodó rendelkezését s a tanács összes tagjait, kik ellen a megvesztegetés vádját hozták fel, elmozdította állásukból. Nevezetesen elvesztették állásukat Lehner Tóbiás, Buday Gábor, Pichler Lőrinc és Pecz Miksa (Crines Mihály, Katics Antal és Kasztberger Ignác időközben elhaltak),

akik ellen bűnvádi eljárás volt elrendelve. A bűnvádi eljárás nem terjedt ki Mosel Józsefre és Papics Jánosra, de az előbbiekhöz hasonlóan ezek jelölését is megtiltotta a kir. biztos. Egyedül Hülff Móricot hagyta meg a tanács tagjai közül, akit ez alkalommal városbíróvá választottak, s Perghold Lukácsra és Heussel Ferencre vonatkozólag megengedte, hogy újból jelölhetőek, illetőleg megválaszthatók legyenek. Perghold Lukácsot valósággal jelölték is, de Kregár Mihállyal szemben kisebbségben maradt. Minthogy ily módon a tanács tagjai mind elmozdítottak, a kir. biztos úgy rendelkezett, hogy a választás megerősítéséig Hülff Móric elnöklete alatt a régi tanácsnokok közül Perghold Lukács és Heusel Ferenc, továbbá a 3 újonnan megválasztott tanácstag vigyék az ügyeket.

Ez az állapot egészen 1787. február 24-ig tartott, amikor is a kancellária elrendelte Perghold Lukács nyugalmahelyezését s számára nyugdíjképen évi 504 forintot utalványozott ki a városi pénztárból. (Pestvárosi levéltár. Int. a. m. 768.) Ekkor már nagyon öreg ember lehetett, mert hiszen 1741-ben volt bécsi joghallgató s akkor valószínűen túljárt már a huszadik éven. Pályafutása kétségkívül szebb lett volna, ha összeférhetetlen természete nem sodorja állandóan összeütközésekbe s ezek útján nem teszi tönkre a szépen megindult pestvárosi jogi szakiskola jövőjét. Nincs kizárva az sem, hogy Perghold egyetemi katedrához juthatott volna s ezzel megteremthette volna a kapcsolatot a pestvárosi jogi szakiskola és az egyetem között. Így azonban a pestvárosi jogi szakiskola csupán múló jelenséggé lett, melynek idővel az emléke is elhomályosodott.

Gárdonyi Albert.

Az Orczy-kert.

Budapest még ma is létező kevésszámú helytörténeti emlékei között kiváló helyet foglal el az a 231.006 m² terület, melyet az Üllői- és Orczy-utak, az Örömvölgy- és Ludoviceum-utcák határolnak. Ez a terület, az Orczy vagy Ludovika néven ismert részben zárt, részben pedig nyilvános közkert, mely életének mozgalmasságánál, a város fejlődésére és kulturális életére gyakorolt hatásánál fogva megérdemli, hogy megismerkedjünk közel másfélszázados multjával.

Az Orczy-kert történetének ismertetése szükségessé teszi, hogy röviden vázoljuk Pestnek e tárgykörrel összefüggő multját. A városfalakkal összeszorított Pestnek a török hódoltság utáni időkben, egészen a XVIII. század utolsó negyedéig nem voltak említésreméltó szabad térségei. Csupán az utcák szabálytalan vonalainak találkozásánál keletkeztek kisebb-nagyobb szabad területek, melyek magukon viselték az esetlegesség bélyegét és a piaci árubódék felállításánál, vagy a forgalom pillanatnyi elosztásánál egyébire nem voltak alkalmasak. Ezeket, a méreteikben csekély szabad területeket, hangzatosan tereknek nevezték. Ilyen jellegzetes terei voltak Pestnek a Hajó- és Váci-utcák találkozásánál a Kristóf-tér, ennek közvetlen szomszédságában a Szervita-tér, a Hatvani- és Úri-utcák (a mai Kossuth Lajos-utca és Petőfi Sándor-utca) érintkezésénél a Ferenciek-tere, továbbá a Városház-tér a piaristák mai palotája helyén, végül a

Rózsa-tér, Hal-tér és a Sebestyén-tér, mely utóbbiak a későbbi városzabályozások alkalmával beépültek. A Városház- és Sebestyén-tér nagyobb kiterjedésű szabad területek voltak ugyan, de még mindig kicsik és díztelenek ahhoz, hogy Pest városképének rendszertelen és sívár arculatán enyhíthettek volna. Olyan nyilvános közkert pedig, hol a természet szépségeivel a kultúra is össze lett volna kötve, egyáltalán nem volt a városban.

A XVIII. század második felében megindult városfejlődés sem idézett elő e tekintetben változást. A külvárosok megalakulása és rohamos fejlődése ugyanis a népesség gyors szaporodásának, a polgárság anyagi megerősödésének és a jólét általánosabb elterjedésének, tehát olyan tényezőknek voltak következményei, melyek mindenképen magukon viselték a polgári kisvonalúság jellegét. A külvárosok kiépítésénél — melyek valójában a Belvárost övező kisebb-nagyobb majorságok szaggatott és hosszan elnyúló láncolatának összekapcsolásai, tömörítései voltak — nagyobb és terjedelmesebb szabad térségek kiképzésére sem a magánosok, sem pedig a hatóságok nem fordítottak gondot. Ennek okát a következőkben találhatjuk.

Először is a kijelölt házhelyek bőséges kertekkel rendelkeztek s így a városi hatóság nem látta szükségét a nyilvános közkertek létesítésének. Ez az okoskodás azonban helytelen volt, mert a magánkertek az egyes családok kényelmét és szükségleteit szolgálták s csak nagyon kevés volt az olyan, hová a pihenni és szórakozni vágyó szegényebb polgárok eljuthattak. Ezek többnyire a táncteremk nyári helyiségei voltak, melyekhez a fogyasztás, illetőleg a belépti díj súlyos adójával kellett megváltani a használati jogot. Ez időkből a Kolbacher- vagy Zöld-kert és a Hacker-szála kertje örvendtek közkedveltségnek.

Másodszor, ami talán a legfontosabb, hiányzott Pestről a nyugati nagy városok fényűzése, melyet a fejedelmi udvartartás és az e köré csoportosuló nemesség fejtettek ki. A fejedelmi udvartartás, a nemesség műveltsége és fényűző életmódja általános művelődéstörténeti tényezők, melyek mindenkor erős hatással voltak a helytörténeti emlékek kialakulására. Bizonyítja ezt Mária Terézia, de főleg II. József uralkodásának számos mozzanata. Midőn a kormányzások Budán nyertek elhelyezést, megszülettek mindazok a kulturális berendezkedések, melyeket a magasabb műveltséggel rendelkező tisztviselők nem nélkülözhettek. Ekkor létesült a budai Városmajor azzal a célzattal, hogy a kormányzások tisztviselőinek legyen megfelelő sétahelyük. Pesten az egyre sűrűbben megtelepedő és a külföldet jól ismerő főnemesség egy-két kiváló tagja igyekezett a visszamaradottságot pótolni. Nem elégedtek meg azzal a vígasztaló ténnyel, hogy Buda természeti szépségeiben gazdag vidéke kárpótlást nyújthat e hiányokért, hanem áldozatkészséggel igyekeztek Pest városképét szebbé varázsolni és a polgárság részére megfelelő pihenő és kirándulóhelyeket létesíteni. Batthyány primás, József nádor, majd Széchenyi István gróf és báró Orczy Lőrinc neveihez fűződnek a mai Budapest költői szépségű és enyhülést nyújtó ligeteinek, közkertjeinek alapításai.

Báró Orczy Lőrinc, mint kezdeményező áll előttünk. A tarnaörsi bölcs 1718-ban született. Egyénisége a katona erélyéből, a költő érzékeny lelkéből és a birtokszerzők előrelátó gondosságából tevődött össze. Tanul-

mányait a pesti piaristáknál végezte. Atyjának Űri-utcai házában töltötte gyermekéveit, majd katona lett. Harcolt az örökösödési és a hétéves háborúban, résztvett a kollini ütközetben és Hadik gróf vezérletével a híres berlini kalandban is. Az 1764. évi hubertsburgi békekötés után elhagyta a katonai szolgálatot, tábornoki ranggal nyugdíjba vonult és Tarnaórsön telepedett meg. Tarnaórsi birtokán nagy szeretettel foglalkozott a gazdálkodással, de azért a közéleti szereplésről sem mondott le. Először helyettes, majd az 1767—1784. évek között valóságos főispánja volt Abauj-vármegyének, időközben pedig többször szerepelt mint kormánybiztos. A nyolcvanas évek írói köreiből úgy tekintették, mint az újraéledt irodalom egyik vezérét. Mikor pedig Bessenyei buzgólkodására a magyar tudós társaság eszméje a megvalósulás felé közeledett, 1779-ben Bessenyei és az alapítók őt szemelték ki a felállítandó akadémia első elnökéül. Ez a terv nem valósulhatott meg, de Orczy Lőrinc tekintélye sem csökkent. Pestet nem szerette, mert nem találta meg benne a nyugati nagy városok szépségeit és nem találta meg a tarnaórsi nyugalmat sem. Költeményeiben, ha meg is emlékezett Pest-Budáról vagy a legendás multat álmolta vissza, vagy a jelen félszégeit, a polgárság és a város erkölceit ostorozta. Különösen az erkölcsök eldurvulása bántotta, melyről a „Pesti farsang“ című költeményében adott találó és éles bírálatot:

„Itt vagyok, hol Bachus tükrös Templomábann
Népeit vezetvén tarka maskarábann,
Hatalmát mutatja bódult pompájával,
'S minden nap új tántzot járat tsordájával.

Kérded, mit mivel itt a' Te Kopasz Társod,
Hajdant verselésbenn kenyeres Pajtásod.
Köztök járok-kelek hypocondriámbann,
Satyrát koholok mysantropiámbann,
'S látván boldogságát Nemes Nemzetemnek,
Könyvezem el fordult erköltsét Véremnek: . . .“

Hosszasabban csak 1772-től tartózkodott a városban, mikor a budai Császárfürdőben keresett gyógyulást kínzó köszvényére. Rövid időre tervezett városi tartózkodása betegségének súlyosbodásával egyre hosszabbodott, ami arra az elhatározásra bírta, hogy kénytelen letelepülését amennyire lehet, kikapcsolja a nemtetsző környezetből és tarnaórsi magányához hasonlóvá alakítsa. Ez az elhatározás még inkább megérlelődött benne akkor, amidőn az udvar részéről is sérelem érte. Katonai és polgári pályán elért eredményeinek jutalmazásaként ugyanis három falut kért a császártól pénzért, de—amint egyik versében panaszkodott:

„Három rongyos falut királyomtól kértem
Drágán szabott árát meg nem fizethettem“

tehát kérelmével elutasították és II. József 1782-ben a Szent István-rend középkeresztjét adományozta báró Orczy Lőrincnek. A három falu helyett 1783-ban Pesten kezdte meg birtokvásárlásait. A város falain kívül fekvő

majorságok nyerték meg tetszését, amelyek ezekben az években alig különböztek a falusi birtokoktól. Az Üllői-út és az Illés utca mentén fekvő majorságokra esett választása és az itteni majorságok közül a 46, 47 és 66 számokkal jelöltek meg is vásárolta. A három majorság határvonalai 1783-ban az Üllői-út, a mai Orczy-út vonalán húzódó határárok, az akkor még zsákutcaként szereplő Örömvölgy-utca (Ó-utca) és a mai Ludoviceum-utca voltak, megjegyezve, hogy az Illés-utca egészen az Üllői-útig terjedt, azon a területen, hol ma a Ludovika Akadémia főépülete áll. A Ludoviceum-utca természetesen még nem létezett, csupán egy keskeny út jelölte helyét, melyet a közlegelőre vonuló birkák tapostak.

A három majorság tehát ezen a területen feküdt. A 46-os számú a Scopek-család birtokában volt. Terjedelme kb. 25.000 négyszögölnyi lehetett, gondozott gyümölcsösökkel és épületekkel. Az ingatlan megvételének örökfelvállását 1783. február 10-én eszközölték báró Orczy Lőrinc és neje, Laffert bárónő. 5000 forintot és 4 lovat fizettek a birtokért. A 47 számmal jelölt majorság örökfelvállása 1784. május 1-én történt. A 8000 négyszögölnyi majorság először Klügel Lipóté volt, akitől a piaristák, majd Bobics Imre tulajdonába került. Orczy Lőrinc Bobics özvegyétől vette meg az ingatlant 750 forintért, mely összegből 450 forintot fizetett az özvegynek, 300 forintot pedig a piaristáknak, mert az összeg mint adósság szerepelt. A harmadik, 66 számmal jelölt majorságot szintén 1784. május 1-én vallották föl. Ez volt a legnagyobb területű és az épületek mögött egy sétatálya, valamint egy nagyobb háromszögletű kert képezte a belsőséget. A majorságért egy rákosi réttel együtt 1300 forint vételi összeget és 24 dukátarany felpénzt fizetett. Az ingatlan területe körülbelül 32.000 négyszögöl volt.

Ez a három majorság alkotta tehát az eredeti Orczy-birtokot, a későbbi Orczy-kertet. Ezekon kívül báró Orczy Lőrinc a Vizafogónál és a Rákoson a Szent Mihály felé vezető útvonalon is szerzett kisebb területű szántóföldeket és réteket, melyek azonban a kert története szempontjából semmi jelentőséggel nem bírtak.

Amint az örökfelvállási könyvek tételeiből láthatjuk, a majorságok meglehetősen gondozott és művelt területek voltak. Kár, hogy az épületekről nem maradt fenn semmi leírás, mert így csak feltételezhető, hogy ezek között volt egy-kettő olyan, mely kisebb átalakítások után megfeleltetett báró Orczy Lőrinc igényeinek. A birtokszerző őse nem sokáig élvezte a Tarnaórszról Pestre varázsolt nyugalmat, mert 1889-ben meghalt. Utána fia, báró Orczy László vette át a pesti birtokok kezelését és fejlesztette a kertet Pest legszebb közkertjévé.

Báró Orczy László kertfejlesztő tevékenységének egyetlen írásbeli bizonyítéka az a haszonbérleti szerződés, melyet 1798. március 24-én kötött a város tanácsával. Már két esztendővel előbb, 1796-ban beadvánnyal fordult a tanácshoz, melyben kérte, hogy az Orczy-birtok előtti, mintegy 8000 négyszögölnyi szabad területet, valamint az Illés-kút területét is engedje át a tanács 32 esztendei használatra. Hosszas tárgyalás után létrejött a használati szerződés olyan feltételek mellett, amelyeket a báró ajánlott. Ezek szerint a város átengedte a 8170 négyszögöllet 32 esztendőre évi 4 forint 30 krajcár haszonbér összeg fizetése ellenében, kikötve azonban, hogy amennyiben a család ennek lejártá után nem kívánja a

további bérletet, vagy időközben a városnak bármilyen célra szükséges lesz a terület, a bérletet megszüntetheti, illetve a további bérlettől eláll. Az Illés-kutat a bárónak, amint eddig volt, ezután is a közönség szabad használatára kellett átengedni, a hozzá vezető utat fasorral kiképezni. A bérbeadott területet sem kőfallal, sem más kerítéssel el nem zárhatta, azon épületeket nem emeltethetett. Orczy László még arra is ígéretet tett, hogy az Üllői-utat a kert mentén fákkal szegélyezi. Azt a tervét, hogy az Illés-kutat oszlopokon nyugvó nyílt, köralakú tetővel boltoztatja be, a városi tanács nem fogadta el.

Azokról az áldozatokról, melyeket Orczy László a kert fejlesztésére és szépítésére fordított, az egykorú leírásokból szerezhetünk tudomást. Nagyon sok irodalmi emlék maradt fenn az Orczy-kertről, mert hosszú időn át, még a XIX. század hetvenes éveiben is Pest egyik nevezetes látványossága volt. A század elején pedig itt adtak találkát a Pestre tömörülő irodalmi és közéleti kiválóságok, ha napi fáradalmaikat a fák csendjében és a ritka virágok üdítő látásában akarták kipihenni. Az Üllői-útról nyílt a nagy kapu, melyen keresztül a kertbe lehetett jutni. Az egyszerű széles bejárat olyan volt, mint a vidéki kúriák gazdasági udvaránál emelkedő dísztelen kapuk, de annál nagyobb meglepetés érte a belépőt, mikor a várt szérűskert helyett pár lépés után még eddig nem látott fasoron át megpillantotta a díszes növények, mesterségesen emelt halmocskák, a tó nyugodt vizén úszkáló hattyúk csoportját, az üvegház dús pompáját. Hivatalos adatokkal nem igazolható az a tény, melyet gróf Vay Sándor említ a „Régi magyar társasélet“ című könyvében, hogy 1815-ben, a bécsi kongresszus idején Ferenc császár, I. Sándor orosz cár és Frigyes Vilmos porosz király is megtekintették a hírneves kertet. Tiszteletükre az Orczy-család fényes uzsonnát rendezett, melyen Orczy Teréz és Fanny szolgálták ki az uralkodókat. József nádor is gyakori látogatója volt a kertnek.

Ezeknél, a családi levelezésekből merített adatoknál bizonyosabb azonban, hogy az Orczy-kert fái alatt a század elején mozgalmas élet folyt. A pesti talajban átformálódott biedermeier és a korai romanticizmus az Orczy-kertnél megfelelőbb helyet nem is találhatott volna álmai-nak teljesezésére. Déryné is idejött megvallani örök szerelmét Prepelitzay Samu iránt és itt töltötték vidám mulatozással idejüket a Fáy András körébe tartozó fiatal magyar írók. Természetesen a kertbe kimenni ekkor még félnapos kirándulás volt, mert az Üllői-úton a kövezésnek semmi nyomát nem lehetett találni, a bérkocsik pedig a hatóság által megállapított legmagasabb árat követelték az utastól. A kispolgárok is szívesen jártak a kertbe, hol vendéglő gondoskodott megfelelő, szomjúságot oltó italokról. A húsvéti és pünkösdi ünnepek alatt az egész város az Orczy-kertben üdült és innen rándult át a közeli Kálvária stációihoz, hogy lel-kének is megadja az enyhülést.

Annak okát, hogy az Orczy-családot milyen szándék vezette, mikor a kertet megnyitotta a nyilvánosság számára, a bekezdésben vázoltakon kívül magyarázni nem tudjuk. Ez a kérdés pedig nagyon fontos lenne, mert a kert történetének folyamán nagyon sok részlet merült fel, melyekre sem a hatóságok, sem a család megbizottai nem tudtak megfelelni és csak a gyakorlatra történtek hivatkozások.

Báró Orczy László 1807-ben bekövetkezett halála után József, majd II. Lőrinc lettek a kert tulajdonosai, de ők már nem törődtek annyira az örökséggel, hogy nagyobb befektetéssel még szebbé tették volna. Sőt, mikor 1829-ben végleg megváltak a kert tulajdonától, még arra sem gondoltak, hogy a nagynevű ősök emlékét valamiképpen megörökíttessék. Az 1829. év aztán fordulópontot jelent a kert életében. Az előzményeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Régi óhaja volt a magyarságnak egy katonai nevelőintézet felállítása, hogy abban a magyar ifjak a nemzet szellemének megfelelő kiképzésben részesülhessenek. I. Ferenc hatodik rendeletének 7. cikke végre meghozta a várva-várt teljesülést és 1808-ban már becikkelyezték az ifjak katonai nevelésére szolgáló Ludovika Akadémiára tett adakozásokat. Az idézett törvénycikk 2. §-a pedig kimondotta, hogy „... ezen intézet és a végett ajánlott alap, az alapítók kívánata szerint és az országgyűlési határozatok értelmében rendesen kezeltessék, sem ezen akadémiai intézetnek célja, módja és rendeltetése az országgyűlésen kívül meg ne változtathassék.“ Az 1812. évi 17. t.-c. intézkedett a „Ludovika Akadémia haladéktalan felállításáról“. A törvénycikk első paragrafusa szerint: „Hogy a fentírt akadémia minden további késedelem nélkül, amennyiben létező alapja megengedi, Pest városában felállíttassék, az annak helyéül kitűzött régi váci Terézia-épület pedig, minden ahhoz tartozó alapokkal, az akadémia alapjának nevelésére, mennél nagyobb gyümölcsözés mellett fordíttassék.“ E törvény rendelkezése értelmében a katonai nevelőintézetet tehát Pesten kellett felállítani és itt kellett keresni megfelelő területet. Az ügy végleges elintézését csak 1826-ban nyert, mikor az országgyűlés végleg elhatározta annak felépítését. A tárgyalások folyamán a hely kiválasztása az Orczy-kertre esett és 1829-ben létrejött az ingatlan megvétele.

1829. július 23-án kelt az az örökfelvallási jegyzőkönyv, melynek értelmében a 65.815 négyszögölnyi kert a Ludovika Akadémia katonai nevelőintézet alapjának tulajdonába került 60.000 konvencióos forintért. A szerződést a család részéről Mayer Ferenc megbízott, az Akadémia, helyesebben az alap részéről a nádor által kiküldött Nagy István királyi közalapítványi ügyvizsgáló írták alá. Az Orczy-család a kertre vonatkozólag semmi előjogot nem tartott fenn magának, csupán két növendék bemutatási jogát nyerték hazafias áldozatkészségükért. Arról, hogy a közönség ezentúl is használhatja-e a kertet vagy nem, intézkedés nem történt.

• Az építkezés előkészítésére kiküldött vegyes bizottság jelentései alapján szükségesnek mutatkozott a telek szabályozása és terjedelmének bővítése is. Ezért József nádor 1829. július 6-án Alesúton kelt leiratában abbéli óhajtását fejezte ki, hogy nagyon szívesen venné, ha azt a területet, melyet eddig a család haszonbérben bírt, valamint az Illés-kutat és annak telkét is a pestvárosi tanács a Ludovika-alap tulajdonába bocsátaná. Természetesen a város a nádor felszólítására azonnal hajlandónak mutatkozott a kérdéses területek ingyenes átengedésére és 1829. augusztus 6-án megtörtént az Üllői-út mentén elhúzódó 9593 négyszögölnyi, valamint annak a 913 négyszögölnyi területnek örökfelvallása is, melyen az Illés-kút állott (und worauf der sogenanten Elias Brun erbaut ist). A város szintén kikötések nélkül engedte át a területeket, csupán az Illés-kútnak

a közönség általi használatát kérte továbbra is: „Nos saepefacto Instituto Academiae Militaris Ludovicae sic praesentium per vigorem cedimus et addicimus, atque pro cessis et addictis declaramus, ut fons ita dictus Eliae porro quoque usibus publici, prouti hucdum fuit, pateat et in statu ad usus hos publico praestandos idoneos sumtibus civitatis conservetur.“ Erre pedig azért volt szükség, mert az Illés-kútnak vizével látták el a félév város vízszükségletét. Abban az időben ugyanis még híre sem volt a vízvezetéknek és kutakból, meg a Duna-vizével elégitették ki a város szükségletét. Ezek a vizek csak többszöri átszűrés után voltak élvezhetőek, míg az Illés-kút vize, mely forrásvíz volt, minőség tekintetében az első helyen állott. Számos ellenőrizhetetlen hagyomány maradt fenn a kútról, így például az is, hogy Mária Terézia 1751-ben személyesen ment el megköszölni az Illés-kút vizét és azontúl állandóan innen vitette a vizet Budára. Ennek tiszteletére és emlékére a városi magistrátus beboltoztatta a forrást és arra helyeztette Illés próféta kőszobrát. Ez a hagyomány valószínűleg egy adatokkal is igazolható tény nyomán keletkezett, azzal az eltéréssel, hogy nem Mária Terézia, hanem II. József használta az Illés-kút vizét. Mikor 1780-ban a császár Budára jött, hogy a pesti hadgyakorlatokat megtekintse, báró Alvinczy tábornok átiratban figyelmeztette a város tanácsát erre: „Bey denn allzeit abgehalten werdenden Lagern Ihre Majestät der Kaiser jederzeit das Wasser aus dem hier befindlich sogenannten Elias-Brun zu geniessen pflegen.“ Mivel a tábornok arról is értesült, hogy a kút meglehetősen elhanyagolt állapotban volt, felszólította a tanácsot annak rendbehozatalára. Ezt főleg azért tartotta szükségesnek, hogy II. József adandó alkalommal ismét használhassa a kút vizét (von diesem schon einmal allerhöchst approbirten Brunnen-Wasser geniessen...) s megdicsérhesse a tanács gondosságát. Az 1780. október 6-i pesti tanácsülésben Alvinczy figyelmeztetésére el is rendelték az Illés-kút beboltozását: „Herr Stadt-Kammerer wird über den sogenannten Elias-Brun, als welcher vermög seines gutten Wassers nicht nur allein dem Publico sehr dienlich ist, sondern auch von Ihro Majestät dem Kayser bey höchstderselben Anwesenheit allhier gebraucht wird, zu dessen besserer Conservation, ein Obdach machen lassen.“ Ez meg is történt, de a földel, melyet a kút fölé helyeztek, nem lehetett állandó-jellegű és az említett szobor is csak később kerülhetett oda. A Mária Teréziának tulajdonított történet, amint látjuk, II. József pesti tartózkodása alatt következett csupán be, de az Illés-kút vizének hírnevén ez nem ront semmit, mert a valóság az volt, hogy még nagyon sokáig, míg az Illés-kút el nem tűnt, híres volt a forrás vize. Jankovich a., Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern... című munkájában még úgy említi, mint a legjobb vizű forrást, melynek vizét a távolabbi városrészek lakói is felkeresték.

Itt röviden ki kell térni az Illés kút további sorsának történetére is, mert az a hely, ahol ma emléktábla jelöli a kút helyét, semmiesetre sem lehet a forrás eredeti helye. Az 1829. évi örökfelvállás, mint különálló telket jelölte meg, az akkori eredeti Orczy-kertek kívül. A szomszédos Festetich-birtokról fenmaradt térrajzok pedig úgy tüntetik fel, mint egy, a mai Fűvészkert Illés-utcai szegletéhez közelfekvő bemélyedést. Feltevésünk szerint, melyet csupán az Orczy-kert korábbi térrajzának

hiánya miatt nem tudunk pontos utánmérésekkel igazolni, az Illés-kút forrásának az Akadémia főépületének balszárnya alatt, vagy a lovardához vezető zárt átjáró területén kell rejtőznie. Mikor az épület alapozási munkáit megkezdték, a forrás vizét valószínűleg elvezették a kertbe és a mai református imaház épületével boltozták be. Ennek falában található az a tábla, mely az Illés-kút emlékét őrzi.

Az Orczy-kert tehát a Ludovika-alap tulajdonába került és 1830-ban még megnövekedett azzal a 4183 négyszögölnyi területtel, melyet Festetich gróf engedett át birtokából. Az építkezést rövidesen megindították, 1830. június 28-án helyezték el nagy ünnepségek keretében az alapkövet. Az épület szakadatlan munka után 1837-ben készült el. Ez az esztendő ismét változást hozott a kertre, amennyiben a város ismételt telekadománnyal növelte annak területét. Ekkor engedte át játszó- és gyakorlótérül a mai sporttelepnek körülbelül megfelelő 10.342 négyszögölnyi területet. Ez volt az utolsó telekadományozás és most egy kimutatásban összefoglalhatjuk összehasonlítás szempontjából, hogy mekkora ingatlanokból alakult ki a mai terület:

1. 1829-ben az eredeti Orczy-birtok	65.815	négyszögöl.
2. 1829-ben a város által ajándékozott.....	9.593	..
3. 1829-ben a város által ajándékozott.....	913	..
4. 1830-ban Festetich Antal által ajándékozott	4.183	..
5. 1837-ben a város által ajándékozott.....	10.342	..

Összesen90.846 négyszögöl.

A bécsi ölet 1-89648 cm-nek számítva, ez a terület 172.288 m², míg a mai felmérés szerint az egész kert területe 231.006 m². Az összehasonlításnál tehát 58.718 m² különbséget mutatkozik a mai és az 1837. évi felmérések között. Ezt azonban megmagyarázza az a körülmény, hogy az eredeti felmérések valószínűleg nem voltak pontosak, azonkívül az Örömvölgy-utca és Orczy-út, valamint az Üllői-úton húzódó marhaállások időközi szabályozásánál nyert területek és az a kisebb háromszögalakú városi terület, mely a Ludovika (Orczy-kert) előtt fekszik, a mai felmérésben igen, de az akkoriban még nem szerepeltek.

A kertterület végleges kialakulásának ismertetése után foglalkozni kell azokkal a kérdésekkel, melyek a kert nyilvánosságával függnek össze. Az Akadémia viszontagságos életének történetét nem érintjük, mert erre a centennárium alkalmával sokkal hivatottabb munka fog megjelenni. Csupán annyit szükséges megemlíteni, hogy röviddel az építkezések befejezése után, 1838-ban a nagy árvíz több száz hajléktalan családja nyert benne elhelyezést, majd a Nemzeti Múzeum foglalta el az első emeletét, míg a második emelet sokáig üresen állott, később pedig többször katonai kórháznak rendezték be.

A kert nyilvánosságának kérdése is e korszakban került először felszínre. Ez ideig a polgárság folytatta a régi megszokott gyakorlatot és pihenő óráiban szívesen kereste fel a kert enyhülést nyújtó magányát. A vendéglő is élhetett, mert a katonai hatóságok nem emeltek működése ellen kifogást. 1857-ben, mikor a Ludovika Akadémia épülete kórház volt, a katonai hatóságok a betegek érdekében meg akarták szüntetni a kert látogatását, de a város tiltakozott ellene. Nem azért tette ezt,

mintha nem lett volna tisztában az adományozások kikötéseivel, hanem azért, mert aggódva látta, hogy az alap vagyona és rendeltetése kezd eltűnni. Más okot nem talált a beavatkozásra, tehát így próbálkozott mentő munkájával. Tiltakozásának meg is lett az eredménye. A helytartótanács közbenjöttével vegyes bizottság foglalkozott a kérdéssel és egyelőre csupán a leltározást végezték el. Ez is nagy eredmény volt, mert így legalább nyilvánosságra került az az érték, melyet a kert képviselt. A leltározás és felértékelés eredménye a következő volt :

I. a kert területe mint házhely	464.904	frt.	—	kr
II. a famennyiség értéke	3.000	„	—	„
III. az épületek értéke	53.337	„	55	„
IV. a szerszámok, a gyümölcs és díszfákkal	715	„	45	„
Összesen ..	521.957	frt.	45	kr

Az értékelést követte a Petz Hermann kertész és Steinbach Ferenc kir. tanácsos, közalapítványi ügyigazgató között létrejött szerződés, melynek értelmében Petz Hermann átvette az Orczy-kertet gondozás céljából. A gondozási díjat évi nyolcszáz ezüst forintban állapították meg, melyet havi részletekben kellett befizetni a Ludovika-alap javára az országos pénztárnak. Petz Hermann kötelessége volt a kert az átadás állapotában megtartani, az utakat tisztán tartani, a virágágyakat időszakonként megfelelő virágokkal beültetni, a kipusztuló fákat újakkal pótolni. Ennyi eredményt ért el a város, de ez is kielégítő volt, mert legalább megmentette a már pusztulásnak induló értékeket. A kert nyilvánosságáról a tárgyalások folyamán nem esett szó és így a közönség azt továbbra is használta ; a katonai hatóság viszont továbbra is megelégedett a kórházzal és az e célra lefoglalt zárt kertrészlettel.

A provizórium korszaka ismét felszínre vetette az Orczy-kert ügyét. Az 1860. évi október 20-án kelt legfelsőbb elhatározásra megmozdult a város és 1861. március 1-én tartott közgyűlésében tárgyalta az ügyet. Báró Vay Miklós főkancellárhoz intézett terjedelmes felterjesztéséből a következőket említhetjük : Először is tiltakozott a közgyűlés az ellen, hogy 1849-ben a katonaság jogtalanul tulajdonába vette a Ludovika-alapot, az épületet kórházzá alakította át, a rendelkezésre álló 1,092.509 frt. 10 krajcárnyi összegből 884.579 frt. 10 krajcárt Bécsbe szállíttatott és az épülethez csatolt kertből a fenntartási költségek fedezése céljára el akar adni egy megfelelő területet. Ez nyilvános megsértése az 1808. évi törvényeikk vonatkozó rendelkezéseinek, annál is inkább, mert József nádor a telekadományozásokat úgy hagyta jóvá, hogy az Orczy-kert a város közönsége számára nyitva maradt mind a mai napig, a kezelési költségeket pedig az alaphól kell fedezni. 1859-ben a város tanácsát a katonai parancsnokság felszólította arra, hogy a kert fenntartási költségeit vállalja magára, amit súlyos pénzügyi helyzete miatt nem tehetett meg. Mégis hazafias érzéstől vezérelve engedett a felszólításnak és 1860. július 26-án jelképileg átvette a területet a főépület, a város és Festetich Antal által ajándékozott területek nélkül, tehát az eredeti Orczy-birtokot. Erről azonban jegyzőkönyv nem készült és így az átvétel sem lett hite-

lesítve. Minthogy pedig a törvény értelmében a kert és alap sorsa felől csak az országgyűlés hivatott dönten, kérte az ügy rendezését.

Ezt a felterjesztést nemcsak a kancellárnak, hanem a törvényhatóságoknak is megküldötte a város, azzal a felhívással, hogy csatlakozzanak a kifejtett állásponthez.

Amint az előadottakból kitűnik, a város 1857-ben a kert nyilvánosága érdekében megtette ugyan a lépéseket és 1859-ben, mikor a katonai hatóságok beleegyezése folytán a belügyminiszter felszólította a kert átvételére, erősen tiltakozott ez ellen a fentartási költségek terhe miatt. Egy évvel később mégis belement a jelképes átvételbe, ebből viszont a felsőbb hatóságok késlekedése miatt nem lett semmi s így a kert körül felmerült kérdések ismét nyitva maradtak. Véglegesen csak 1885-ben, illetőleg 1891-ben intéződött el a kérdés, addig időnként többször visszatért.

Időközben más egyéb bajok is merültek fel. 1864-ben a helytartótanács leírt a városhoz, melyben arról kért felvilágosítást, hogy Hermann József, az Orczy-kert kioszkjának bérlője az Üllői-úti vámház melletti kapu kinyithatására kért-e engedélyt? A főkertész jelentése szerint ugyanis Hermann önhatalmúlag, a szerződésben engedélyezett 60 ölnyi területen kívül újabb területeket épített be. Továbbá a szerződés ellenére bort és sört mért ki és a jelzett kaput önhatalmúlag megnyitotta. Szigorú vizsgálatot kért a helytartótanács ebben az ügyben, annál is inkább, mert véleménye szerint a kert nem nyilvános közkert. A közerkölcsiség megóvása érdekében ugyanakkor elrendelte, hogy a jövőben nyáron 11, télen pedig este 7 órakor be kell zárni a kertet és a város kötelei közegei által a rendre ügyeltetni. Végül annak megállapítására is szigorú vizsgálatot kért, hogy Hermann vasár-és ünnepnapokon valóban lezáratta-e a kertet, mivel jótékony hangversenyeket szokott ott rendezni, melyekre belépőjegyeket adott ki? A város egy nyolc tagból álló bizottságot rendelt ki a leiratban foglaltak kivizsgálására.

A bizottságban felmerült az az eszme, hogy a városnak át kellene venni a kertet, de ezt a tervet a súlyos pénzügyi viszonyokra való tekintettel elejtették, sőt azt is megállapították, hogy az országos viszonyok sem alkalmasak a kert nagyobbarányú fejlesztésére. A tó mélyítése, a vendéglői helyiség megnagyobbítása olyan tetemes beruházások lennének, hogy csak hosszú idő múltán térülne meg. A közlekedés is annyira rossz a városból, hogy ennek következtében a látogatottságot sem lehetne fokozni. A kérdéses kihágások kivizsgálása helyett tehát a kert átvétele fölött vitatkoztak és a bizottság kétféle tervet nyújtott be a tanácshoz, melyek az Orczy-kert hasznosítását és jövedelmének fokozását, illetőleg a fenntartási terhek csökkentését célozták. Az egyik terv szerint, melyet a bizottság szerencsésen azonnal helytelennek minősített, az egész kertet szántó, legelő vagy konyhakerti célokra kellett volna bérbeadni. Ez azonban a kert tökéletes elpusztulását eredményezte volna, mert a bérlő a nagyobb haszon elérhetése érdekében a dísfákat, virágágyakat, fasorokat minden szerződésbeli kötelezettség ellenére is kipusztítani törekedett volna. A másik terv már sokkal tetszetősebb volt. A bizottság szerint különösebb befektetések eszközzése nélkül a kertet a jelenlegi főkertésznek, Petz Hermannak kellett volna bérbeadni a számára szerződésileg biztosított évi nyolcszáz forint fizetés beszüntetésével. Ez egyrészt a

jelzett összeg megtakarítását, másrészt a díszkert megmentését jelentette volna, mert ilyen körülmények között nemcsak Petz, hanem az utána következő más bérlők is gondoskodtak volna a kert csinosításáról. A csónakázás és a vendéglői csarnok gondoskodtak a bérlő jövedelméről.

A tanács a bizottság jelentését, illetőleg tervezetét elfogadta és hogy a helytartótanácsi leirathban foglalt kérdésekre is meg tudjon felelni, a városkapitányi hivatalt bízta meg a kihágások valódiságának megvizsgálásával. Az ettől beérkezett jelentés szerint Hermann József, a kioszk bérlője csakugyan megnyitotta a kaput, mikor jótékony célú zeneestéket rendezett, melyekre viszont a kapitányi hivataltól nyert őt esetben engedélyt. Hermann a zeneesték jövedelméből a megfelelő összegeket befizette, még pedig 20 forintot a magyarhoni inségesek, 127 forintot a schleswig-holsteini hadjáratban megsebesültek, 36 forintot a városi segélyalap javára, míg a Josephinum és a felállítandó lelencház javára rendezett esték után semmit, mert ezek nem jövedelmeztek. Az is valónak bizonyult, hogy a szerződésben biztosított 60 négyszögölnyi területen kívül $8\frac{3}{4}$ öllel megnagyobbította a kioszk területét, sőt a zenekari emelvény számára 10. a mellékhelyiségek számára $\frac{5}{6}$ és egy jégverem építésére $15\frac{2}{6}$ ölnyi újabb területet használt fel. A kioszk előtti pázsitot asztalokkal és székekkel foglalta el, továbbá bort és sört mért ki, de az erre vonatkozó engedélyt még 1863-ban bemutatta. Ezután ismertette a tanács a kert hasznosítására vonatkozó kétféle tervezetet és jelentette, hogy a kívánt zárórát falragaszokon közölte a közönséggel.

E látszólag jelentéktelen ügyből a következőket állapíthatjuk meg: Az Orczy-kertnek az abszolutizmus korszakában tulajdonképpen nem volt gazdája, mert a katonaság, a város és Festetich Antal által ajándékozott területek kivételével, a többi kertrésszel nem törődött, sőt annak fenntartási terheitől igyekezett szabadulni. Ugyanígy cselekedett a város is, jöllehet mindenféle biztonsági intézkedésre és felügyeletre gondolnia kellett. A helytartótanács pedig annyira nem törődött a kert sorsával, hogy a közbenjöttével megkötött szerződések pontos betartására sem fordított figyelmet. A valóságban a főkertész évi díjazását a budai országos pénztár utalta ki esetről-esetre a Ludovika-alapból.

Az 1865. július 11-én kelt tanácsai jelentésre csak egy esztendő múlva érkezett meg a helytartótanács döntése, melyben a kert bérbeadására, illetőleg a haszonbérleti árverés kihirdetésére szólította fel a tanácsot. Perger Ignác és Staffenberger István vezették az árverést, melyen ismét Hermann József nyerte el azt 6 évre, évi 1027 pengőforint bérösszegért. Az árverési feltételek szerint Hermannnak gondoskodni kellett a tó kimélyítéséről és 20 darab vaskeretű fapadot kellett elhelyeznie a kertben. Jogai közé pedig az italkimérés és zenés estéken belépődíj szedése tartoztak.

Az ilyen feltételek mellett megkötött szerződésnek jóváhagyása azonban elmaradt. Az időközben beállott bel- és külpolitikai események szolgáltatták az okokat. Külpolitikailag az 1866. évi porosz háború hatott közvetve az Orczy-kert életére. A háborúban megsebesültek elhelyezése céljából a katonai hatóság ismét lefoglalta a Ludovika épületét és kórházzá alakította, illetve rendezte be. A kertből is lefoglalt egy nagyobb területet, mert az épület nem mutatkozott elegendőnek a sebesültek befogadására és ideiglenes faépületeket állítottak fel. A bérlő Hermann József ezért

1867-ben kérte is az évi bérösszegnek felére való leszállítását, amit azonban a honvédelmi miniszter elutasított, sőt a város útján értesítette, hogy a bérletet azonnali hatállyal megszüntette. Belpolitikailag pedig az 1867. február 17-ével beállott alkotmányváltozás hatott az Orczy-kertre. A Ludovika-alapot s evvel együtt az Orczy-kertet a honvédelmi miniszter vette át s intézte további sorsát. Ettől az időponttól a kert gondozásáról és a bérletekről a tanács már nem értesült, csupán a biztonsági felügyelet maradt továbbra is kötelessége, mivel a város közönsége korlátlanul használhatta, illetőleg látogathatta a kertet.

A továbbiak során, a beállott változás miatt, két jelentősebb esemény ismertetésére kell kitérni, mielőtt az 1885—1891. évek között lefolyt befejező tárgyalásokat ismertetnénk.

1870. szeptember 2-án végzetessé válható tűz pusztított a kertben. A tűznek a nagy üvegház és az invalidus örök lakóháza lettek áldozatai. Ordódy Kálmán közalapítványi igazgató és Pisztorj városi alkapitány vezették a vizsgálatot, melynek folyamán a következőket állapították meg: Alkér tüzijátékkészítő mester az Orczy-kertben időnként tüzijátékokat rendezett s az invalidus örök lakóházának egyik szobáját használta raktári célokra. A bérleti összeggel azonban adós maradt s így felmondták a bérletét, melyet Stern János vett át. Stern a bérelt helyiségben papírhüvelyeket gyártott és a felügyelettel megbízott Feuerabend főkertész tudtán kívül tüzijátékok készítésével is foglalkozott. A tűz napján 3 és 4 órák között Ébelei János és Pápai Ferenc „sérvvitézek,” vallomása szerint elsütöttek az őrház előtt próbaképen egy tüzijátékot, mire a szobából nemsokára nagy durranás hallatszott és az egyik munkás égő ruhával kirohant. Pillanatok alatt füst és láng csapott ki az ajtón és ablakon. Azonnal a tűzoltáshoz láttak, de a vízhiány miatt nem tudtak eredményesen dolgozni. A tűz átterjedt az üvegházra, melynek alkatrészei fából voltak és mire a városi tűzoltóság megérkezett, az üvegház és az örök lakása földig égtek. A kárt 10.985 forintra becsülték. A munkások és a bérlő, Stern József vallomása megegyezett az invalidusok vallomásával, csupán az egyik segéd, aki a tűz alkalmával a szobában tartózkodott, vallott másképen. Ez a munkás azt látta, hogy a tüzijáték elsütése után a szobába nyíló padlásajtóból csapott elő a láng és az épület körül egy napok óta gyanusan ólálkodó embert pillantott meg. A tényen az ő vallomása sem változtatott. Stern Józsefet eltiltották a további működéstől és a miniszter rendeletére a városi rendőrség józsefvárosi alkapitány-sága járőrök alkalmazásával igyekezett a hasonló veszedelmeket megelőzni.

Röviddel a tüzeset után újabb esemény zavarta meg a kert életét. Az első és utolsó gyilkosság. Ez szeptember 8-án történt. Három napszámos éjjel 1 órakor összeverekedett a kertben, megszurkálták egymást, az egyik a helyszínen, a másik a Rókus-kórházban szenvedett ki, míg a harmadik megszökött. Ez az eset arra indította a honvédelmi minisztert, hogy újból felszólítsa a tanácsot a közbiztonság fokozottabb megóvására. Egyben azt is elrendelte, hogy a lóvasúton érkező közönség számára az Üllői-úti kaput nyissák meg és a kapu közelében levő marhaállásokat a tanács haladéktalanul szüntesse meg. Ugyanis az Orczy-út sarkán állott a városi vámház, melytől fölfelé az Üllői-úton, az Orczy-kert kőkerítéséhez építve

állottak a marhaállások a városon keresztül hajtani szándékozott jóságok számára.

A tanács a marhaállások megszüntetése ellen tiltakozott, mert ez nélkülözhetetlen volt és máshová áthelyezni nem lehetett. Szabályrendelet értelmében ugyanis csak éjjel lehetett marhákat áthajtani a városon és a nappal érkezett jóságokat a vámházak melletti állásokba hajtották. Kielégítő választ nem is küldtek a miniszternek és az állásokat csak a vámpünet kihelyezése és ezzel egyidejűleg az Üllői-út rendezése után szüntették meg. A biztonsági intézkedések tekintetében azonban igyekeztek mindenben megfelelni a miniszter kívánságának és ezentúl nemcsak a józsefvárosi alkapitányság őrszemélyzete, hanem a vám mellett szolgálatot teljesítő őrszemélyzet is járőrözött éjjel-nappal a kertben. Kisebbségi összejutások a rendőrség és az akadémia igazgatósága között az ügyelet miatt a jövőben elég gyakran fordultak elő, de ezek különösebb hatással nem voltak sem a kert nyilvánosságára, sem a tulajdonjogi kérdésekre.

Pest és Buda egyesítése után az Orczy-kert még mindig megtartotta vezető helyét a főváros közkertjei között, jóllehet ekkor már a Városliget is jelentős szerepet vitt. A polgárság zavartalanul élvezhette a kert által nyújtott üdülést egészen 1885-ig, mikor a katonai nevelés érdekében, de főleg a látogatók fegyelmezetlen viselkedése miatt, báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter szigorú korlátozásokat léptetett életbe és csak előzetes igazolás után kiadott jegyekkel engedte meg a belépést a kertbe.

A miniszter rendelkezését a hírlapok támadták először és követelték a főváros tanácsától, hogy védje meg a polgárság érdekeit. A hírlapok támadására a tanács kénytelen volt foglalkozni a kérdéssel és utasította az illetékes ügyosztályt, hogy szedje össze az Orczy-kert nyilvánosságára vonatkozó bizonyítékokat. Az ügyosztály jelentésében igyekezett a kert nyilvánossága mellett állást foglalni és hivatkozott arra a tényre, hogy már az Orczy-család birtoklása idejében nyilvános közkertként szerepelt. Mikor pedig a Ludovika-alap megszerezte a kertet és vele együtt a várostól ingyenesen átengedett területeket, a nádor leiratában biztosította, hogy a kert a jövőben is nyitva kell tartani a közönség használatára. A nádori leirat következtében ez annyira természetesnek tűnt fel, hogy még az abszolutizmus katonai hatóságai sem törekedtek a nyilvánosság megszüntetésére, sőt több alkalommal, 1857-ben, 1860-ban, Pest város kezelésére akarták azt bírni. Tehát okmányokkal bizonyított tény a kert nyilvánossága, melyet soha senki kétségbe nem vont és azt semmiféle tilalommal nem korlátozták. Szociális okok is megkövetelik a kert szabad használatát, mert olyan városrészek határán fekszik, melyeknek lakossága szerény anyagi helyzeténél fogva költséges szórakozásokban, kirándulásokon nem vehet részt. A kert nyilvánosságának korlátozása pedig éppen ezeket fosztotta meg szerény vasárnapi szórakozásuktól. Véleménye szerint a kert nyilvánossága társadalmi kérdés, melyet fokozottabb rendőri felügyelet mellett kielégítően meg lehetne oldani. A tanács az ügyosztály véleménye alapján szerkesztette meg feliratát és terjesztette azt fel a miniszterhez, kérve, hogy a belépőjegyzendőt szüntesse meg.

A miniszter május 7-én már megküldte a válaszát, melyben ragaszkodott elhatározásához és a felsorakoztatott érveket sorra megcáfolta. Először is a félszázados gyakorlat jelentőségét vitatta, mert ez

az idő szerinte csak a magántulajdon szakára vonatkozhatott. Azután hivatkozott a nádori leirat vonatkozó kitételére, melyben csak az Illés-kút szabad használatáról és arról történt említés, hogy a közönség csak akkor és addig használhatja szabadon a kertet, míg a nevelési érdekekkel összeütközésbe nem kerül. A multban a nyilvánosság főleg a kert jövedelmezősége szempontjából volt megengedett, mert a vendéglő bérletéből fedezték a fenntartási költségeket. 1873. július 31-én azonban ez, mikor a tanítás megkezdődött, megszűnt. Eddig csupán azért nem történt intézkedés és korlátozás, mert az 1883. évi XXXIV. t.-c. életbelépéséig teljeskorú egyének tanultak az intézetben, kikre a közönség nem gyakorolhatott befolyást. Az Akadémia végleges megnyitásával azonban a volt Orczy-kert kizárólag az oktatás céljait szolgálja és elérkezett az az idő, melyet a nádori leirat „az intézet céljával megegyező módozat szerint,„ kifejezéssel jelölt meg. Végül kéri a tanácsot: „... ne tekintse a helyi érdekeket ott, hol az egész ország érdekeinek tétetik szolgálat; s végül vegye figyelembe azon köztudomású sajnós tény, mikép éppen az Orczy-kert állott a legutóbbi időkig azon hátrányos hírben, hogy a kertben rendszerint azon elemek keresnek menedéket, kik a jobb körök által látogatott helyekről úgyszólván kiküszöböltetének“.

A tanács nem nyugodott meg a miniszter leiratában, hanem most már a közgyűlés útján kérte a korlátozás megszüntetését és a kert nyilvánosságának visszaállítását. Felajánlotta, hogy a maga részéről bizottságot küld ki és hasonló intézkedést kért a honvédelmi minisztertől is. Ebbe a miniszter nem egyezett bele, ellenben hajlandónak mutatkozott arra, hogy a város kiküldötteit július 23-án a délelőtti órákban fogadja, amikor is előadhatják indítványukat. Megjegyezte azonban, hogy ez semmiféle engedményt nem jelent, mert a korlátozást a jövőben is fentartja. A város kiküldöttei: Kun Gyula tanácsnok, Helfy Ignác bizottsági tag és Toldy József főügyész a mondott napon megjelentek a miniszternél és előadták a főváros kívánságait. Csupán annyit kértek, hogy a kert nyilvánosságát legalább arra az időre állíttassa vissza a miniszter, amíg a főváros a VIII. és IX. kerületek polgárai számára megfelelő más közkertről gondoskodik és megígérték, hogy nemcsak rendőri, hanem városi közegekkel is ügyelnetni fognak a közrendre. A miniszter a kiküldöttek komoly ígéretére tényleg fel is függesztette a korlátozásra vonatkozó rendelkezését, de hangsúlyozta, hogy ezt jogában lesz bármikor ismét elrendelni, ha a nevelési érdekek megkövetelik. Engedékenységében még ennél is tovább ment és kijelentette, hogy hajlandó átengedni a közönség használatára a főépület előtti térséget, az Akadémia tulajdonjogának korlátozása nélkül és a használati idő alatt e terület gondozása, fenntartása a fővárost fogja terhelni.

Ez a megoldás kielégítette a fővárost és azonnal intézkedett, hogy a mérnöki ügyosztály készítsen tervet az előkert rendezésére. 1887. november 28-án készült el az ügyosztály a munkával. Többszöri helyszíni szemle után megállapította, hogy az Akadémia előtti kert annyira szép és rendezett, hogy annak fáit nem szabad bántani. Ellenben, mivel a régi terven feltüntetett félköralakú kiképzése az Üllői-út érintkezésénél már régebben megszűnt, az itt keletkezett két kisebb háromszög, valamint az Üllői-út és a Fűvészkert közötti nagyobb háromszögalakú térség rendezésre szorulnak. Ennek legalkalmasabb megoldása az

lenne, ha a Ludoviceum-utcát meghosszabbítanák az Üllői-útig. Így a két kisebb területet hozzá lehetne illeszteni az előparkhoz (ez az utólagos rendezés még ma is jól látható), a nagyobbik háromszöget pedig, mely úgyis a város tulajdona, egyelőre csak szegélykövekkel vennék körül. A munkálatok költségeit 2430 forintban állapították meg. A tanács ezt a megoldást elfogadta és a munkálatok megindultak. Ekkor alakult ki tehát a Ludovika-kert főépület előtti végleges képe, mely megfelel teljesen a mai állapotnak.

Időközben megkezdődtek a Népliget rendezési munkálatai és a tanács most már nem ragaszkodott az Orczy-kert nyilvánosságához. Nem így vélekedett azonban a közgyűlés, amely utasította a tanácsot, hogy ismételtén tegyen lépéseket az Orczy-kert ügyében és szorgalmazza a nyilvánosság kimondását. Kénytelen-kelletlen megtörtént a felterjesztés, melyre a miniszter erőlyesen válaszolt és nemcsak a korlátozás visszaállítását ígérte meg, hanem kilátásba helyezte, hogy még az így korlátozott nyilvánosságot is megszünteti. Ezt a leiratot a tanács minden megjegyzés nélkül áttette a közgyűléshez, mely Medrey Zsigmond bizottsági tag időközben beérkezett indítványa miatt nem foglalkozott azzal. Medrey ugyanis azt indítványozta, hogy küldöttség menjen a király elé és tőle kérjék a kert ügyének végleges elintézését. Szerinte a 69 holdnyi területből 40 holdat a főváros rendelkezésére kell elkérni, e területen a kőfalakat lebontani, széles utakkal összekötni a város belterületével. A fennmaradt 29 hold bőségesen elegendő katonai nevelési célokra, mert Európában egy katonai nevelőintézet sem rendelkezik a város területén belül ilyen hatalmas ingatlannal. Ez a hatalmas holt terület nemcsak városfejlesztési, de szociális és kulturális szempontokból is káros. Például hivatkozott Bécsre, hol a császári Au-Garten, a Várpalota kertje és Schönbrunn is nyilvánosak.

A közgyűlésnek tetszett Medrey indítványa és újabb tárgyalás céljából visszaküldte a miniszteri leiratot a tanácsnak. A tanács viszont nem osztotta a közgyűlés véleményét és felszólította az ügyészséget a tulajdonjog és használati jog történeti alapokon való pontos megállapítására. Az ügyészség a jelen ismertetés folyamán többször idézett adatok egybevetéséből megállapította, hogy a város az Orczy-kert tulajdonára jogot nem formálhat, mert csupán az Illés-kút szabad használata lett kikötve; az Orczy-család sem kötött a várossal soha olyértelmű szerződést, mely a kert nyilvánosságát bizonyítaná. Ugyanez áll a használatra vonatkozólag is, melyre a nádori leirat már idézett kitétele „... hogy ezen kert az után is, amikor katonai akadémiai intézet itt elhelyezve lesz, ezen város közönsége előtt, egyébként ezen intézet céljával megegyező módozatok mellett, nyitva leendő,, adja meg a vitathatatlan feleletet. A jogügyi bizottság is csatlakozott az ügyészség véleményéhez és a közgyűlés 1891. május 27-én elismerte a miniszter intézkedésének jogosságát, mikor kimondotta: „mint-hogy a közgyűlés a tanácsnak és a jogügyi bizottmánynak előterjesztéseiből meggyőződött arról, hogy a fővárost az Orczy-kerttel szemben sem tulajdon, sem pedig használati jog meg nem illeti, másrészt, minthogy a honvédelmi miniszter úr a főváros által hozzá intézett többszöri felterjesztésre az Orczy-kertnek a közönség által korlátlan használatát, mint a Ludovika Akadémia céljával meg nem egyeztethetőt megengedni nem hajlandó, ennélfogva a miniszter leiratát tudomásul veszi és ezen ügyben minden további lépésektől eltekint.“

Ezzel a közgyűlési határozattal megszünt minden további kapcsolat a főváros és az Orczy-kert között. Ami ez után történt, az már szigorúan a Ludovika Akadémia életével függ össze. 1784-től 1891-ig a nyilvánosság előtt folyt a kert élete, mely az elsők egyike volt a főváros városképének kialakulására és a polgárság kulturális életére ható tényezők között. A XIX. század hetvenes éveiben szerették a párizsi „Parc-Monceaux,-hoz hasonlítani és méltán megérdemelte ezt az összehasonlítást, mert százados fái alatt az alapító költői szelleme élt és él még ma is. A Ludovika Akadémia az idén ünnepli fennállásának századik évfordulóját és ez alkalommal a főváros részéről meg kellett emlékezni az akadémiánál majdnem félszázaddal idősebb Orczy-kertről is, azzal a hozzáadással, hogy az alapító Orczy Lőrinc és László emlékét most lenne időszerű megörökíteni.

Romhányi István.

Adatok az 1831-i kolera történetéhez Budán és Pesten.

Zichy Károly gróf, udvari kamarai elnök 1831. július 1-én Budáról azt jelenti Metternichnek, hogy a kolera ellen előző nap tartott tanácskozáson minden eszközt megragadtak arra, hogy a betegség tovaterjedését a Tiszánál megállítsák. A különböző helyekről nyert jelentésekből szerinte az tűnik ki, hogy Tokaj környéke még mentes a járványtól, s a nádor, ki a bizottságot (Sanitäts Commission) mindenben támogatja, sietve küldött sőt Miskolcra Tokajba stb. A kancellár a külön futárral küldött jelentést másnap bemutatja a Badenbe menekült királynak, aki arra skrávezeti, hogy úgy látja, az intézkedések Magyarországon nem jártak eredménnyel, s így most már az örökös tartományok megmentésére kell minden lehetőt elkövetni (wier auf die Sicherung der deutschen Provinzen denken müssen und wissen).¹

A kormány valóban nem rendelkezett az országot fenyegető szörnyű járvány leküzdésére elegendő eszközökkel, de ha több kórház, gyógyszer és orvos lett volna is az országban, az orvosi tudomány akkor még nem volt tisztában a betegség lényegével, s így annak gyógyítására és továbbterjedésére valóban hatékony intézkedéseket tenni nem tudtak.

Az embereket félelem szállotta meg, nem bíztak a hivatalos intézkedésekben, helyenként a szállongó híresztelések által tévútra vezetve fellázadtak a koleragyanús helyek körülzárása, a betegek elkülönítése, a fertőtlenítés akkor használt módjai ellen.

Buda város tanácsa mindjárt kezdetben elhatározta, hogy a veszedelmet fokozó híresztelésekkel szembeszáll, s utcai hirdetések alakjában hozza a tényállást a város lakói tudomására. Július 12—15. közt külön magyar és külön németnyelvű hirdetőket bocsát ki I—VI. római számozással, amelyeknek szövege a következő:

¹ Bécsi állami levéltár, Konferenz Akten 1831, 1099.

(1) *Hirdetés.*

Ezen alkalmatossággal, midőn Magyar országon uralkodó, a napkeleti hánytató vérhashoz (*Cholera morbus*) hasonló nyavalya, minden felől kezd mutatkozni, szükségesnek ítéltetett, hogy ezen nyavalyának állapotjáról naponként tudósítások botsáttassanak hivatalos forrásokból, hogy így egy felől minden alaptalan híresztelések meg akadályoztatsanak, más felől pedig a szükséges szoros felvigyázás, melyet eddig köztudomás szerént tétetett a kormányozás ezen nyavalya ellen, a mint reményleni lehet, mindenütt megtartassék.

No. I.

Az eddig kiadott újság levelekből közönségesen tudva vagyon, hogy a fentebb nevezett nyavalya Magyar országban legelőször Ugotsa vármegyében Tisza-Ujlakon mutatkozott a sós talpakon, mellyek oda Máramarosból érkeztek, onnan pedig a Tisza mentében le, némelly oldalra tett kis szökéseken kívül, Bereg, Zemplén, Szabolts, Szathmár, Borsod és Heves vármegyékben, egész Szólnok mező városig hatott. Szólnokban magában júl. 10-dikén 53 beteg volt, kik között 39 a szóban forgó nyavalyában, s ezek közül 10-en meghaltak. Szólnokon alúl is, nevezetesen Mező-Túron (Zibakházán) és Alpáron (melly utolsó hely már Pest megyében vagyon) mutatkozott azon nyavalyának nyomai; Egerben, hol egyetlen halálozás tulajdoníttatik ezen nyavalyának, hat nap óta épen semmivel sem nevedett a betegek száma.

Költ Budán július 12-dikén 1831.

Ingyen osztogattatik az újság író hivatalnál és a könyvtáraknál.

Egészséget tárgyazó hirdetés.

No. II.

A szólnoki egészség állapotjáról, ezt mondják a legújabb hivatalos tudósítások: a július 10-kén maradt 24 choleras betegekhez 11-kén még 26-an jöttek; de mindössze tsak hatan haltak meg közülök.

Szólnok környékében a fegyverneki, szakállosi és gyendai pusztákon, nem különben Szent Miklós mező városban is mutatkozott a gonosz nyavalya; ellenben Kótelek helységben, a hol mind eddig leginkább dühösködött, annyira tágított, hogy júl. 10-dikén nem találtatott több 6 betegnél, és ezek is mind a gyógyulás útján vannak. Sem Egerben, sem annak környékében fekvő helységeken Heves vármegyében nem történtek további halálozások.

Júl. 8-ikáig a többször említett nyavalyában Borsod vármegyének 10 helységében találtattak betegek. Összesen 38 choleras betegek számláltattak. Miskolcon egyetlen egy, ez is meghalt, amazok közül 1 meggyógyult, 20 meghalt.

Ezen hónap elején kiütött ezen gonosz nyavalya Máramaros vármegyében is, nevezetesen Keselymezőn, melly Huszthon fellyül fekvő helység a Nagy-Ág folyó mellett: 6 személyen tapasztaltatott a nyavalya, a kik közül négyen meghaláloztak.

Költ Budán júl. 13-dikán 1831.

Ingyen osztogatták az újság író hivatalnál és a könyvárosoknál. Német szövege (nem szószerint való fordítás) ez:

Nro II.

Uiber den Gesundheits-Zustand des Marktfleckens Szolnok enthalten die neuesten ämtlichen Berichte Folgendes: Zu den am 10. Juli l. J. verbliebenen 24 Cholera Kranken und noch 26 hinzugekommen in Allem aber nur 6 davon verstorben.

In der Umgegend von Szolnok hat sich das Uibel auf den Puszten Fegyvernek, Szakállas und Gyanda, nicht minder in dem Marktflecken Török-Szent-Miklós gezeigt. Dagegen hat dasselbe im Dorfe Kótelek, wo es bisher am heftigsten gewüthtet hatte, so sehr nachgelassen, dass am 10. Juli nur mehr 6 Kranke, und zwar auf dem Wege der Besserung vorgefunden worden. Weder in Erlau, noch in anderen demselben nächer gelegenen Ortschaften des Heveser Comitats, sind weitere Krankheitsfälle vorgekommen.

Bis zum 8. Juli wurde die oft erwähnte Krankheit in 10 Ortschaften des Borsoder Comitats beobachtet. Uiberhaupt zählte man daselbst 38 Clolera Kranke (in Miskolc einen Einzigen; der auch verschied), wo von 1 genas und 20 starben.

Anfangs dieses Monaths ist dasselbe Uibel auch im Marmarösser Comitats in Keselymező, einem Dorfe oberhalb Huszth, ausgebrochen, und von 6 Erkrankten sind 4 daran verstorben.

Ofen, den 13. Juli 1831.

(Unentgeltlich.)

Egességet tárgyazó hirdetés.

No. III.

Az egesség állapotjában Szólnokba rendelt biztosság hivatalos jelentése szerént az ott július 11-dikén maradt 44 choleras betegek száma 12-ikén reggel 35-tel szaporodott s ezen 79 személyből tsak 7 halálozott meg; Török-Szent-Miklóson pedig az ezen nyavalyától megszökött 3 személy mind halál veszedelmen kívül vagon. Mező-Túron, Kóteleken és Sülben a betegség tökéletesen elfojtódott, melyet a küldöttség rendeléseinek s fáradhatatlan munkásságának lehet méltán tulajdonítani.

Millyen szükséges legyen átaljában ezen nyavalyának mindjárt kezdetében egész erővel ellene dolgozni, minthogy egyedül ez által lehet az ő tovább terjedését akadályoztatni; úgy látszik, hogy eléggé bizonyítja a Zemplén vármegyei történet, a hol az orvosok állítására erősen támaszkodva, hogy az ott uralkodó nyavolyát nem kell cholérának tartani, késeltették az ellene ajánlott rendeléseket meg tenni, s így a nyavolyának szabad menetelt engedtek. Július 7-kén Sátor-Allyauj helyben 120-on ütött ki ezen nyavalya, a kik közül 12-en meggyógyultak, 15-en pedig meghaltak; Vámos-Ujfaluban 5-en betegedtek meg, s meg is haltak benne; Liszván 100-an betegedtek meg, kik közül 30 meghalt; Bodrogh Keresztúron 90 megbetegült közül 22-öt a halál elragadott; Tokajban 150 megbetegült közül

40-en haltak meg. Ellenben Zemplén vármegyének felső részében, mint p. o. Rozványon, Leányváron, a hol a parantsolt rendelkezések megtétettek ellene, sokkal kisebb mértékben terjedt a nyavalya, sőt magok a halálózások is kevesebb számmal történtek.

Jól lehet több helységekben történtek Szathmár vármegyének, ilyenek : Cseke, Kisan, Csétse, Tisza-Korod, Sonkád, Csenger-Ujfalu és Kis-Námény choleras esetek : még is jún. 23-kától július 7-kéig nem ment feljebb a meghalálozottak száma 25-nél.

Hivatalos jelentés szerint július 11-dikén Egeny és Aranyos helységekben Zabolch vármegyében sok betegek találkoztak ; Dob helységben 30 beteg közül egy sem halt meg ; Zsurkon pedig és Szalókán valamint más helységekben is Zabolch vármegyének szünni látszik a nyavalya. Folyó hónap 8-ikáról érkezett levelek jelenték, hogy Csongrád mező városban ugyan illy nevezetű vármegyében cholera nyavalya symptomáival 30 betegültek meg, és eddig 8-an haltak meg közülök.

Költ Budán július 14-ikén 1831.

Ingyen osztogatták az újság író hivatalnál, és a könyvárosoknál.

Egészséget tárgyazó hírdetés.

Nro IV.

A most Magyar országon uralkodó, a keleti cholera-hoz hasonló nyavalya, melly először Ugotsa vármegyében Tisza-Ujlakon tapasztaltatott legelőször, újonnan két helységében mutatkozott azon vármegyének, úgymint Péterfalván és Szászfalun, mellyek közül mindegyikben két ember halt meg benne. Máramaros vármegyében pedig Kesely-Mező helységben, Huszton felül egy órányira ugyan annyi.

Sáros vármegyében ezen nyavalya Hosszú-rét helységben, Abaúj vármegyében Erdő-Horváthi és Villy helységekben határozódik. Az első helyben eddig két, az utóbb nevezettben pedig három személyek haltak meg hírtelen.

Beregh vármegyében ugyan ezen nyavalya Bereghszász-Végardón, Bereghszáson és Munkáton határozódik, úgy mindazonáltal, hogy számos áldozatot sehol sem ragadott.

Tovább terjedt a gonosz Szathmár vármegyében, a hol jún. 23-dika óta július 8-dikáig kilentz helységet szökött meg, név szerint ezeket : Cseke, hol 11, Kis-Ár hol 7, Tisza-Korod hol 1, Csétse hol 2, Kilita hol 1, Tisza-Bets hol 1, Sonkád hol 1, Csenger-Ujfalu hol 6, Kis-Námény hol 2 embert rablott el.

Zabolch vármegyében Tisza-Lökön, Eszláron, Büdön, Dadán, Polgáron, Sz. Mihályon és Nyár-Egyházán jún. 26-dikától júl. 7-kéig 172 choleras beteg számláltatott, kik közül 94-en meghaltak, 25-en meggyógyultak.

Július 9-ike óta Borsod vármegyében Örös, Szederkény, Palkonya, Oszlár, Kürt, Tarián, Keszi, Ároktó, Bábolna, Mező-Kövesd és Szemere helységekben öszvesen 41 betegeggel szaporodott az előbbi szám ; 15-en meggyógyultak, 27-en meghaltak és betegen maradtak 32.

Poroszlón Heves vármegyében a cholera betegségben történt halálozás f. h. 8-dikán 130 betegből meghalt 14; 9-ikén 9, 10-kén csak 3, és beteg van még 70.

Szólnokban f. hó 13-dikán az előbb volt 72 choleras betegek számához járult 22; 24-en meggyógyultak, 70-en még betegek.

Július 12-dikéről hivatalos jelentés szerint nevededett ugyan a choleras betegek száma Csongrádban 10-el, de halálozás nem történt.

Thúróc vármegyében és Znyo-Várallya mező városban és az ahoz tartozandó helységben Lazán, valamint Turán is történtek gyanús halálozások, melyekben 4 személy. múlt ki.

Pesten július 14-dikén és 15-dikén történt hirtelen halálozások el nem kerülték a felvigyázó hivatalok szemes gondoskodását: nem csak az ide ütő okok s okozatok nyomoztattak fel azonnal, hanem a legszorosabb rendelkezések tétettek meg, hogy minden történhető ragadványok megakadályoztatódhassanak. A nyomozások folyamatjában magokat kifejtett dolgok a közönség elejébe terjesztődni el nem fognak maradni.

Költ Budán, július 15-dikén 1831.

Ingyen osztogattatik az újság író hivatalnál és a könyvtárosoknál. Az ugyanakkor kiadott németnyelvű hirdetmény szövege ez.

Nro IV.

Die gegenwärtig in Ungarn herrschende, der orientalischen Cholera ähnliche Krankheit, welche zuerst in Tisza-Ujlak, Ugocsaer Comitats beobachtet wurde, zeigte sich neuerlich in 2 anderen Ortschaften desselben Comitats, in deren jeder 2 Menschen daran starben, und in dem Marmarosser Comitats, im Dorfe Keselymező, eine Stunde oberhalb Huszth.

Im Saroser Comitats beschränkt sich diese Krankheit auf das Dorf Hosszúrét (Langenau), im Abaújvarer auf die Orte Erdő-Horváthi und Villy, an deren ersteren bisher 2, an letzterem 3 Individuen plötzlich verschieden sind. Im Beregher Comitats erstreckte sich dieselbe von Beregszász — Vég-Ardó nach Bereghszász und Munkáts, jedoch ohne Zahlreiche Opfer gefordert zu haben.

Weiter verbreitete sich das Uibel im Szathmarer Comitats, in welchem vom 23. Juni bis 8. Juli 9 Ortschaften davon ergriffen waren, namentlich: Cseke wo 11, Kis-Arr wo 7, Tisza-Köröd wo 1, Csécse wo 2, Milota wo 1, Tisza-Bets wo 1, Sonkadád wo 1, Csenger-Újfalu wo 6, Kis-Námény wo 2 Menschen hingerafft wurden.

Die Ortschaften des Szabolcszer Comitats Tisza-Lök, Eszlár, Búd, Dada, Polgár, Szent-Mihály und Nyiregyháza zählten vom 26. Juni bis 7. Juli 172 Cholerakranke, worunter 94 starben und 25 genesen.

Seit dem 9. Juli sind im Borsoder Comitats in den Ortschaften Óros, Szederkény, Palkonya, Oszlár, Kürt, Tarjan, Keszi, Aroktó, Bábolna, Mezökövesd und Szemere insgesamt 41 Kranke zugewachsen, 15 genesen, 27 verstorben und nunmehr 32 Kranke verblieben.

Die Sterblichkeit der Cholera Kranken in Poroszló Heveser Comitats, vermindert sich gleichfalls. Am 8. d. M. starben von 130 kranken 41; am 9-ten 9; am 10-ten nur 3; und 70 sind noch Krank.

Zu Szolnok waren am 13 d. M. zu den früher vorhandenen 72 Cholerakranken 22 hinzugekommen, 24 genesen und 13 gestorben.

Nach einer ämtlichen Anzeige vom 12. d. M. sind zwar in Csongrad 10 Cholerakranken zugewachsen, doch hat sich kein Todesfall ereignet.

Auch in Thuróczyer Comitát im Marktflecken Znyo-Várallya und dem dazu gehörigen Dorfe Lazan, sowie in Turan, haben sich einige verdächtige Krankheitsfälle ergeben, in deren Folge 4 Personen verschieden sind.

Zwey in der Stadt Pesth am 14. u. 15. d. M. nach ungewöhnlich schnellem Krankheits-Verlauf eingetretene Todesfälle sind der angestrengten Wachsamkeit der Behörden nicht entgangen. Nicht nur die hierauf bezüglichen Erhebungen wurden demnach allsogleich eingeleitet, sondern auch die strengsten Maasregeln getroffen, um jede mögliche Verbreitung irgend eines ansteckenden Uibels zu verhüten. Von dem Ergebnisse der eingeleiteten Erhebungen wird man das Publikum in Kenntniß zu setzen nicht ermangeln.

Ofen, den 15. Juli 1831.

(Unentgeltlich.)

A Budán megjelent hirdmények közül többet nem sikerült felkutatnom. A Pesten kiadottakból kettőről van tudomásom. Az első számú július 16-i keltezésű, németnyelvű. A budaival szembehelyezve feltűnik bennük az, hogy igen szűkszavúak, csak a város területén előforduló megbetegedésekre terjednek ki, négyrétalakjuk egyébként teljesen hasonló amazokéhoz.

Stadt Pesth.

Nro I.

Den 16. Juli 1831 9 Uhr Morgens.

Von gestern auf heute sind der Sanitäts-Commission sechs verdächtige Krankheitsfälle bekant gemacht worden, (zwei auf den Schiffen); von diesen sind vier mit Tod abgegangen (zwei auf dem Schiffen); zwei stehen unter weiterer Behandlung.

Der Gesundheits-Zustand in den Bezirken der Stadt ist übrigens ganz erwünscht gut, die verdoppelten Vorsichts-Maasregeln werden hoffentlich den drohenden Feind im Schranken erhalten. Man bittet um schleunige Anzeige der Krankheitsfälle.

Durch die Sanitäts-Commission.

(II.)

Mehrere gestern in der Königl. Freystadt Pest statt gehabte plötzliche Todesfälle, mit unter von gefährlichen der Cholera ähnlichen Symptomen begleitet, bringen die Nothwendigkeit hervor, die Communication zwischen beiden Städten Pest und Ofen besonderen Sicherheits massregeln zu unterwerfen, die zwar einige Beschwerde in dem wechselseitigen Verkehr bringen, aber selben keinesweges ganz aufheben werden. Allein diese erfordern zugleich einige Vorrichtungen, an denen mit äusserster Anstrengung gearbeitet wird, die aber noch eine kurze Zeit zu ihrer gänzlichen Vollendung bedürfen.

Um hierin desto schneller vorschreiten zu können, hat man sich genöthiget befunden die Brücke einstweilen zu öffnen, welches dem Publikum hiemit mit dem Beisatz zu wissen gegeben wird, dass man von Seite der Behörden dafür vorzüglich Sorge tragen wolle, dass sowohl für die Stadt im Allgemeinen als jeder einzelnen aus diesem erschwerten Verkehr, der unter gegenwärtigen Umständen geringst mögliche Nachtheil entstehe.

A hajóhíd elzárása előre nem sejthető izgalmat idézett elő. Széchenyi július 13-án azt írja Pestről Lunkányi Jánosnak, hogy az emberek teljesen megbolondultak, s a fejetlenség tetőzi be a bajt. Reviczky kancellár július 22-én kelt három előterjesztéséből is hasonlót lehet kivenni. A nádornak július 18-án este 6 órakor kelt jelentése alapján úgy látja, hogy a felkelők Pesten a híd elzárása miatt zendültek fel, mások pedig rabolni akartak. A polgárság segítette a rendet helyreállítani; a lázadók közül 7—10 meghalt, 50 megsebesült, 300-at elfogtak. Tűzszeres szám nem volt náluk. Mivel az 1600—1600 emberből álló helyőrség nem tudna ellenállni a tízszerannyi ember támadásának, elrendelték a magánházak bezárását. A felkelést (helyesebben zendülést) a nádor szerint az is elősegítette, hogy az orvosok a betegséget illetően nem egy nézeten vannak, le kellene küldeni valóban képzett embert, talán dr. Köstlert. A diákokat továbbá vesztegzárba kellene tenni s a határőrséget megkétszerezni. Mivel a király nem bízik Méreyben, gróf Szécsen magyar kamaraelnököt ajánlja kir. biztosi megbízásra.

Ugyanaznap kelt második előterjesztésében a nádor július 19-én este 6-kor írt levelének tartalmát foglalja össze Reviczky. A zendülők fenyegetőztek, hogy a hidat erőszakosan megnyitják s felgyújtják a várost, ha a foglyokat nem engedik szabadon. A nádor erre a helyőrséget polgárok felfegyverzésével erősítette meg, s bízik abban, hogy így a vesztegzár miatt készülő zendülést is le tudják gyűrni. A házak be vannak zárva. Pestváros egészségi állapota egyébként kitűnő: a polgári kórházban 5 beteg van, meghalt 1, a katonáiban meghalt 2, gyanús 16. Reviczky mindezek alapján azt javasolja, hogy a város belterületén a közlekedést meg kellene engedni.

A harmadik előterjesztésben, a nádor július 20-án reggel 10-kor keltezett jelentése alapján viszont arra következtet, hogy a hajóhidat alighanem megkésve zárták el, mert 15-én már Budán is meghalt 1, másnap újra 1, s eltemetője is. 19-én már Pesten is több lett a megbetegedés, aminek főként az az oka, hogy a betegeteket későn viszik be a kórházakba. A nádor egy újabb zendülés megelőzésére ismét a magánházak bezárását hozza javaslatba. Metternich herceg másnap az állami konferencia elé viszi az ügyet, s a királynak olyan javaslatot tesz, hogy Szécsent küldje le a zendülés megvizsgálására, s a teendőik felől a nádor is folytasson beható tanácskozást a budai egészségügyi bizottsággal.¹

A két város közti hajóhíd elzárása következtében előállott zendülést egy szemtanu így írja le:

¹ Bécsi állami levéltár, Konferenz Akten 1831, 1224.

Minekutánna július 14-én a Két nyúl útca elején a Csillag cím alatt lévő házba Magyary fiskálisnak kotsisa, a ki már az az előtt inficiált Roff helységéből titkos úton Pestre jött, a cholerahoz hasonló symptomák között hirtelen meghalt volna, s ugyan ezen sors érte volna a házmeztert is, a ki a beteget ápolgatta; továbbá minekutánna július 15-én Koller senator is, a ki némely gyanús hajóknak megvizsgálására küldetett, szinte hasonló módon életét végezte volna, 16-ára virradóra a hídon való által járás elzárattatott, déli 12 órára pedig a sorompókhoz is kemény parantsolat érkezett, hogy senkit többé az örök ki eresztteni ne merészeljenek, és így a város 16-án effective bezárattatott. Azonban a sok deákság 15-én végezvén examentjaikat s testimoniumokat is kikapván, minthogy a város eltsukása miatt haza nem mehettek, zúgni s csoportozni kezdettek; 17-én reggeli 8 órakor nagy számmal a vármegye házába törvén maguknak passust kértek, ezt nekik meg is adták, de még a kibocsájtás nem lévén elhatározva, lármázni s fenyegetődni kezdettek. A deputatio, a mely az egészség dolgába permanenter consideál, félvén a rossz következtől a sorompókat ugyan kinyitattni parantsolta, de a hidat visszaállítani nem akarván, az egész csoport, mely mentében inkább szaporodott, a hídhöz csoportozott, itt mindent törni s rontani kezdett, az ellene kirukkolt katonaságot elkergette s az universitasból a zászlót kihozván az utcákon nagy lármával jártak. Stahly doctort elő kapván, azt felemelve hurcolták s hogy azt kiáltsa: nincs cholera, kénszerítették, s ismét a hídhöz menvén, minthogy a híd vissza állításába még se kezdettek, a pusztítást újra kezdték, az alyas köznép százanként csatolta magát hozzájuk, s ők is egy hajóról egy veres zászlót lekavván az alatt csoportoztak össze. Ezek után korcsmáról korcsmára járván mindent felforgattak, törtek és zúztak a városházon, és Cziráky új házán minden ablakot és ajtókat is össze tördeltek, a lámpásokat szét verték, és a soroksári líneához menvén a contumacionalis intézetet feldúlták s az abba levő embereket szabadon eresztették. Mind ezekre a deputatio egyetértőleg a generálisokkal a palatinushoz írtak jóváhagyását kérvén, hogy a zabolázatlan csoportra tüzeltethessenek; ez fél óra alatt elérkezvén, tüstént 3 compánia katona 4 ágyúval utánnok indúlt és elérvén reájok tüzelt, öt elesett, 25 vagy 30 elfogattatott, a többi pedig széjjel futott. Alkonyadás felé a katonaság visszatérvén, a Széna piacon már egy új csoport állott össze, amely a foglyokat a katonáktól elvenni akarta, de a katonaság is megdupláztatván, minekutánna közibéjek lőtt, és hármot agyon lőtt volna, a többiek elfutottak. Szegény ifjú Rottenpiller, a Vurmnak a veje is áldozat lett, a ki minden részvétel nélkül a dolgot a Széna piacon tsak nézvén, szinte agyon lövettetett. Éjcsakára kemény strázsák rendeltettek, a kik reggelig, midőn ezen sorokat írom, már vagy 100 foglyot ismét behoztak. Datum Pesten július 18-án 831.

Széchenyi július 13-án Pestről Bécsbe ment, onnan Cenkre, jobbágyai közé, akiket meleg szeretettel és az országos csapás felett érzett fájdalommal telt levélben buzdított a mértékletes életre, takarékoságra s a kormány

által kiadott parancsok betartására. Ebben a szerencsétlen országban, írja, balgatagon parancsolnak, de ha Isten angyala szállana is le közénk, nem fogadna szót senki. Fájdalommal látja azt is, hogy a tehetősebbek megugrottak külföldre, magárahagyták a népet: Pál bátyja a Genfi-tó mellé húzódott, Széchenyi Lajos az udvar feloszlása után Ischlbe, ugyanott van Károlyi Lajos is, aki pedig ugyancsak fogadkozott, hogy kitart Szatmárban. Örömmel olvassa Wesselényi leveléből, hogy Zsibón maradt, s nem hiszi, hogy „egy ocsmány betegség által orozva“ gyilkoltassék meg.¹ Teleki József Szirákon élte át a súlyos időket.

A helytartótanács második összefoglaló jelentését Döbrentey küldi meg Széchenyinek. Eszerint Budán augusztus 3-áról 89 férfi, 32 gyermek; 4-éről 70 férfi, 30 gyermek; 5-éről 79 férfi. Pesten 3-áról 79 férfi, 47 gyermek; 5-éről 126 férfi, 47 gyermek betegedett meg. Jászberényben 4 hónap alatt beteg lett 800, meghalt 200 egyén. Szabadkán, Szegeden és Győrött is dühöng a járvány. Addig 33 megye 333 falujában 11.987 egyén lett beteg, ezek közül meggyógyult 1423, meghalt 4876.²

Döbrentey a jelentéshez azon megjegyzést fűzi, hogy az összeírás kétségtelenül hibás, mert pl. Budáról igen kis számot hoz fel, holott ott július végétől augusztus 10-ig naponként 80—90—100 halott volt, magában a Rácvárosban 30—40. Sub rosa, írja levele végén, augusztus 13-án minden szoros elzárás mellett a nádor tegnap feküdt egy kis hasmenésben... Levegőben ez a nyavalya s a szél-völgy porával a bércek váraiba és kastélyaiba is bécsap. Széchenyi viszont a nála mindig készleten levő gúnyos modorban válaszol az Akadémia titkárának: ő ugyan bízik abban, hogy a csúnya betegség nem mer a kiválasztottak lábikrájába belékapni, de azért mégis tanácsos lesz az összejöveteleket egy időre felfüggeszteni.

Döbrentey augusztus 20-án írt soraiban üdvözli a gróftól névnapjára és sajnálkozik afelett, hogy tervbe vette, esztendőnként Szent István-napján titoknoki lakomát tartani, „nemzetit és az első ajánlók nevét is szívbe hozót“, de ezt már az első alkalommal se lehetett véghez vinnie. Seeber polgármestertől azt hallotta, hogy Pesten a megelőző nap csak 31 halott volt, fele annak, amennyi azelőtt volt; Budán 14, 8 és 5 volt a haláleset. „Így megy tovább a menyköves felhő, sajnálom, tán Ceneknek is már. Bécs se marad nála nélkül, általszökte már Brucknál is a kordont.“ A grófnak jobbágyaihoz írt okos felhívását szeretné közzétenni. Hasonlót írt Batthyány herceg a körmendiekhez, amely a Kurirban már meg is jelent. A kaszinóban estenkint 5—10 ember jelenik meg. A várban a körmenetet nem tartották meg, „de néha-néha fel-felkerekedik egy-egy csoport lágyfejű asszony, s jár a várkapolnába. A nádor kapuja előtt most is drót van, oda jó titoknoka az írást átvenni.“³

Szeptember elején a baj újra növekedni látszott. A vidéken némileg javult a helyzet, „s a visszatérő elutazottak nyitott kapuk megént rémítés nélkül fogadják a jövevényt, s ha rohdadt gabona, kinőtt széna, tágosb

¹ 1831. augusztus 22, Wesselényi Széchenyihez

² Bécsi állami levéltár, Konferenz Akten 1831, 1382. A zempléni és abaúji zavargásokra vonatkozó iratok, amikre itt nem térék ki, u. ott 1405. sz. alatt vannak.

³ Eredetije a Széchenyi Múzeumban. Majdnem ugyanúgy írja le a halálozások számát Pesten és Budán Toldy is augusztus 28-i levelében.

temető (benne új sírok) a falut nem környékeznék, békés, nyugodt lehetne megint a földesúr. Rabló nem törí, s hányja szét csúreit többé, lator nem törí talán a közelítő éjszakán neki, gyermekeinek s hív szolgáltnak csontjait kínzó, embertelen örömmel“.¹

Pesten az Orczy házban volt feltűnően sok a halálozás, két nap alatt 19 halt meg, nagyrészüik zsidó. Egy másik épületben a házmester meghalt, s a lakók kérték Mayr ügyvédet s házgondnokot, a 24 óra letelvé, temettesse el. Mayr korainak találta a temetést, s miután éjjel ismét 11 újabb megbetegedés történt, anélkül, hogy a sürgetésre a halottat elszállították volna, a ház lakói mindent összetörtek a gondnok lakásában. Az érintkezés egyébként kezd rendes lenni, kimennek a ligetbe, templomok, színházak, kávéházak nyitva vannak és látogatottak.²

A kolera áldozatai között főként Kazinczy elhunytát fájlalta a közvélemény, aki túl volt ugyan már az alkotás korán, de a kutatásban még tartotta a versenyt a nála fiatalabbakkal is. Toldy, majd Döbrentey tudatják a szomorú hírt Széchenyivel, felhíván figyelmét szűkös anyagi helyzetben maradt családjára. Utóbbi abban reménykedik, hogy a hűvösebb idő beálltával még inkább szűnik a járvány ereje. „A vendég többé nem új, az emberek nem félnek úgy tőle, s mihelyt a ragály meséje semmiségébe fog szétoszlani, s az ember barátját, rokonját készen és bátran ápolandja, a halandóság a betegségben nem lesz nagyobb mint másokban, melyek miatt nyugton alszunk. Annyi bizonyos, hogy a cholérát könnyű orvosolni, hogy csak kevés esetekben elkerülhetetlenül szükséges az orvos, s hogy a serény segedelem s szorgos ápolás a fő.“³

A Jelenkorban megjelent kimutatás szerint 1832 február 21-éig :

	Magyarországon	Erdélyben
Beteg lett	524.718	3621
meghalt	229.040	1427
Felgyógyult	285.717	2126 egyén.

Az eseményeket figyelemmel kísérik : Széchenyi, Károlyi György, Wesselényi nézete találkozik abban, hogy a kolerától megmenekült emberekben új élet támadt ; akik látták, hogy az ország a bajban vezetés híjával volt, a zavar nőttön-nőtt, most viszont remélik, hogy a „legvadabb anti-reformátoroknak és időmegakasztóknak“ is látniok kell, hogy az alkotmány recseg-ropog, s ha az elhunytak elvesztése árán el lehetne érni azt, hogy az idő szellemének a monarchiában a magyarság jelölje ki a fejlődés útját, hogy minden magyar felszabadulhasson, nem sajnálnák még a nagy áldozatot sem. A megyék egymásután megtartják közgyűléseiket, sürgetve az országgyűlés összehívását s a reformok tárgyalását. Szatmár megye felirata „erős és lelkesen van feltéve, de nem szemrehányóképen“. Zala megye felirata közkézen jár, s a kormány az ország hangulatára való tekintettel Bihar leginkább követelő és sértő feliratára se küld le dorgáló

¹ Gróf Waldstein János Széchenyihez szept. 3., ki a zendülés színhelyéről visszaérkező Eötvöstől tudja meg, hogy egyik faluban a Hitelt olvasták fel nyilvánosan. Ezt Andrassy György is tudatja Széchenyivel okt. 12-én.

² Paziazi Mihály Széchenyihez szept. 10.

³ Levele Széchenyihez október 3-án.

leiratot. Az ellenzék kezében erős fegyver volt az, hogy az országgyűlést bizonytalan időre elnapolták a kolera miatt, amelyről hivatalosan másfelől azt hirdették, hogy nem fertőző. „Én barátom ezen cselekvésmódot s annak kifejezését teljességgel nem látom oly kegyesnek s atyainak, mint te írod, de a mint úgy hiszem, te is csak a nemcsak füsttel de szemmel is tisztítani szokott posta mián írod.“¹

Bártfai Szabó László.

Az evangélikusok deáktéri ingatlanszerzései.

A török hódoltság megszűnése után a protestantizmus nagyon lassan terjedt Pest városában, mert az erős katolikus vallási felfogást képviselő hatóságok sok nehézséget gördítettek útjába. II. József 1781. október 20-án megjelent türelmi rendelete enyhített a helyzeten, amennyiben lehetővé tette a protestánsok számára a vallás szabad gyakorlását. Ebben az időben oly csekély volt a hívők száma, hogy istentiszteleteik végzésére magánlakás is megfelelt. Az első ily gyülekező helyük az akkori Kalap-utca (mai Irányi-utca) és Lipót-utca (mai Váci-utca) sarkán levő házban volt, amellyel mindaddig be kellett érniük, amíg el nem készült a Széna-téren (mai Deák Ferenc-tér) a pest-budai evangélikus gyülekezet temploma.

Az első lépés ehhez a szükséges telek megszerzése volt. Csetnek-bisztrói Molnár János, a gyülekezet lelkes prédikátora, egymásután írta a különböző hatóságokhoz kérvényeiket, majd pedig deputációkat vezetett azon célból, hogy a kezdet-kezdetén lévő és szegény vallásfelekezet hajlékot emeltethessen az Istennek. A sok kérelemnek meglelt az eredménye, mert az 1791. december 28-án, majd pedig 1792. január 3-án kelt helytartótanácsi leiratok, a pest-budai evangélikus gyülekezetnek az uralkodóhoz benyújtott folyamodványára elrendelték, hogy templom és egyéb istentiszteleti célokra megfelelő terület jelöltessék ki számukra a Hajóhivatal környékén. Felhívták továbbá e rendeletek a pestvárosi tanácsot és a kérvényezőket, hogy jelöljék ki a megtartandó közös bizottsági ülésekre delegátusaikat; a tárgyalások vezetésével pedig a helytartótanács Davidovics tábornokot bízta meg.

A városi tanács 1792. január 14-én tartott ülésében Boráros János városbíró és Kögl kapitány-szenátort küldötte ki, az evangélikus gyülekezetet pedig Molnár János és Liedemann Sámuel képviselték. A tárgyalások nem vezettek eredményre, mert Pest városa és a kincstár megbízottai, a hajóhivatal telkére nézve felmerült tulajdonjogi kérdésben nem tudtak megegyezni, mivel a város is sajátjának tartotta, viszont a kincstár is a magáénak vitatta. Természetesen, telekadományozásról itt csak akkor lehetett volna szó — a vitás tulajdonjog elintézése után — ha abban is megállapodásra tudtak volna jutni, hogy hol építik fel az új Hajóhivatalt. E közben az evangélikusok újabb beadványt készítettek, melyben azt kérelmezték, hogy engedje át a katonai kincstár a „sütőház“ melletti telket templomépítés céljaira, minek indokolásul azt adták elő, hogy a hajó-

¹ Wesselényi Széchenyihez október 26-án.

hivatal telke messze esik a várostól. A helytartótanács pártolta a kérést s 1792. július 24-én 16.209. sz. a. kelt rendeletével utasította a pestvárosi tanácsot, hogy a katonai kincstár tulajdonát képező terület átadásán munkálkodó vegyes bizottságba ismét küldje ki meghatalmazottjait. (Hinc-regium istud locumtenentiale consilium civico huic magistratui committendum esse duxit, ut ad praeallatum commissionem ex parte sua individua illico denominet et exmittat denominataque praememorato generali praesidi insinuet. (Pestvárosi levéltár. Int. a. m. 5020.)

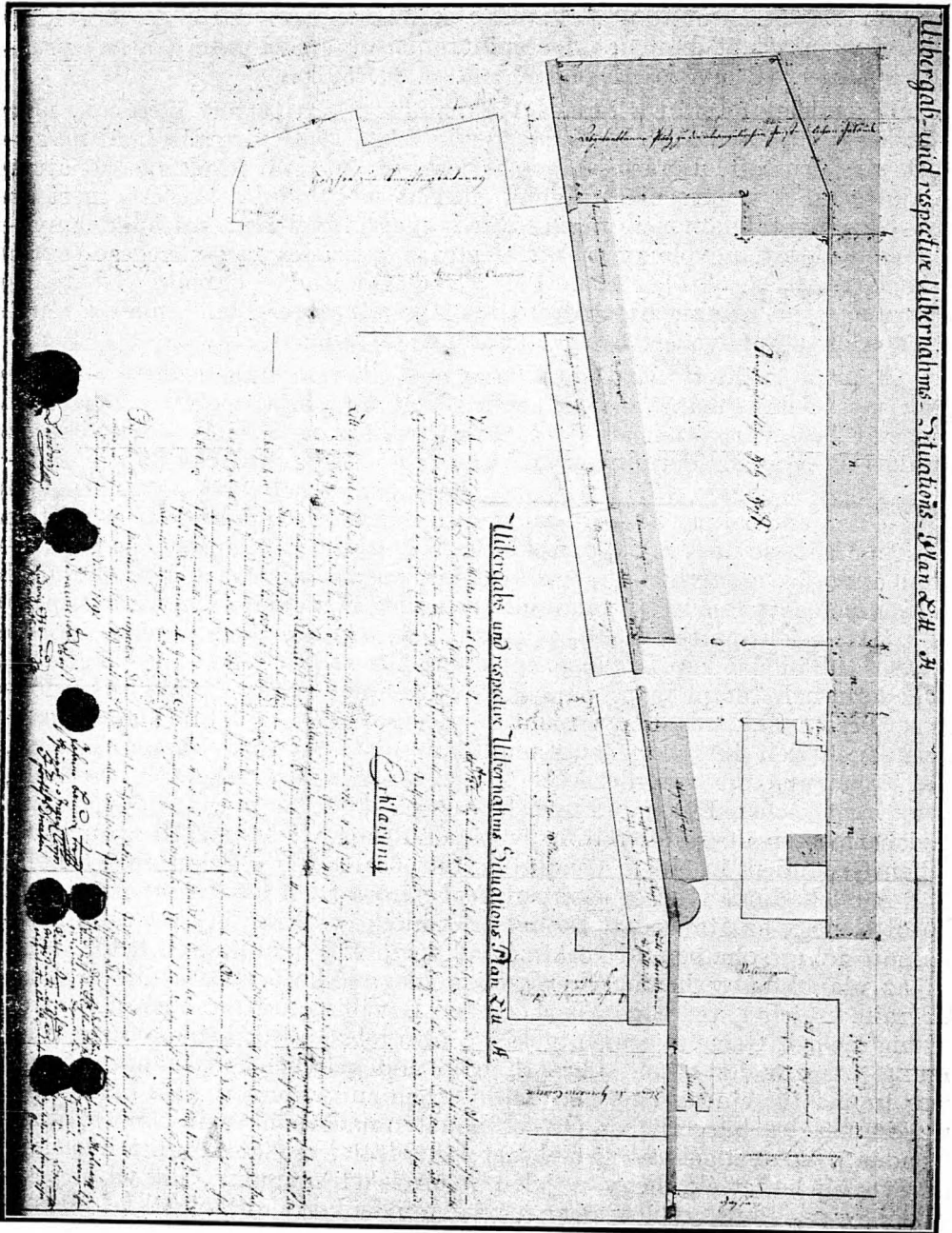
E rendelet folytán a tanács 1792. július 27-én tartott ülésében, már előzőleg a hajóhivatali telek átengedéséért folytatott tárgyalásoknál működött megbízottait, Boráros János városbíró és Kögl kapitány-szenátort küldötte ki. A vegyes bizottságnak sikerült megoldani a kérdést, mert az első összejövételükön már részletesen is megtárgyalták a telekadományozás módozatait, úgy hogy csak a végleges szerződés megszövegezése volt még hátra. 1792. október 12-én kelt a végleges átadási okmány (Übergabs Instrument) és az ehhez tartozó „Übergabs-Situations-Plan“, mely a tényleges telekadományozást és birtokátadást tartalmazta.

A most említett átadási okmány — Übergabs Instrument — első pontja a telekadományozásnak azt a részét tárgyalja, melyben a katonai kincstár Pest városának átadja a Gránátos kaszárnya mellett fekvő és az átadási okmányhoz csatolt terven kitüntetett $375\frac{7}{9}$, továbbá 36 négyszögölet, vagyis összesen $411\frac{7}{9}$ négyszögölet kitevő területet (. . . erstern von $375\frac{7}{9}$, den andern per 36 — in allem also mit $411\frac{7}{9}$ Quadratklafter mittels diese Instrumente . . .). A második pontban van a tulajdonképeni telekadományozás, amelyben Pest szabad kir. városa a katonai kincstár által neki átengedett területet, valamint eredetileg is a saját tulajdonát képező és a terven feltüntetett $153\frac{2}{9}$ négyszögölet, tehát a jelen átadási időben a város tulajdonát képező $565\frac{1}{5}$ négyszögöl kiterjedésű telkét az evangélikus gyülekezetnek templom és paplakás építésére ingyen átadja. (Der löbliche Pester Stadtmagistrat nicht nur diese $411\frac{7}{9}$ Quadratklafter, sondern auch den im obangebogenen Plan mit . . . bezeichneten Terrain, als Ergänzung des erforderlichen Plazzes zur nothwendigen Herstellung der evangelischen Kirche und geistlichen Gebäude vermög Landesgesezzen gleichermassen übergibt, mithin bestände der ganze Plaz zu den evangelischen Gebäuden, in einem Quadrate von 565 Klafter 1 Schuh und 5 Zoll.)

A telekadományozást azonban Pest városa azon határozott feltételhez kötötte, hogy az átengedett terület örök időkre csakis a kijelölt célra használható fel és soha semmi körülmények között el nem idegeníthető, amint ez az alapokmány harmadik részében megtalálható. (Dass dieser ganze Terrain, welcher vermöge allerhöchster Bewilligung der mehrberührten evangelischen Gemeinde unentgeltlich übergeben wird, keine andere Widmung, als zur Erbauung einer Kirche und geistlichen Gebäuden, unter was immer für einem Vorwand willkührlich zu veräussern sein kann, oder was immer den bürgerlichen Gerechtigkeiten nachtheilig sein könnte, anzuwenden.) Az evangélikus gyülekezet kiküldöttei a fent körülírt ingatlant átvéve kijelentették, hogy a jelen feltételeket magukra, illetve a pestbudai evangélikus gyülekezetre nézve mindenkorra kötelezőknek ismerik el.

Az átadási okmányban ezután következik a katonai kincstár kár-

talánítása, amennyiben a pestvárosi tanács a Rokkantak palotájának Országúti oldalán, a részletes terven is feltüntetett 4 öl 5 láb és 3 hüvelyk széles területsávról, mint tulajdonáról a katonaság javára lemondott. Ez

Az evangélikusok számára átengedett telek térrajza.

területnagyság szempontjából is majdnem kárpótolta a kincstárt, mert csak kevéssel volt kisebb az evangélikusoknak juttatott ingatlanál.

Végül az átadási okmány azon esetre is intézkedik, ha az ajándékozott terület bármi oknál fogva megszűnnék egyházi célt szolgálni, vagyis eltér az ajándékozásban határozottan kikötött rendeltetésétől. Ez esetben a tulajdonjog visszazáll a pestvárosi tanács közbenjöttével a katonai kincstárra, amennyiben ennek arra katonai célokra szüksége lenne. (Dass dieser Terrain mit Intervenirung des löblichen Pester Stadtmagistrats dem Militär aerarium zum etwa erforderlichen Dienstes Gebrauch, wieder zuzustellen hätte.)

Az átadási okmány aláírása és jóváhagyása után az evangélikus gyülekezet azonnal birtokába lépett a szóbanforgó ingatlanak, melynek tényleges adományozójául a várost kell tekinteni, mert a katonai kincstár az átengedett területért teljes kárpótlást kapott s csak annyiban illeti elismerés, hogy kezdő lépésével lehetővé tette a pestvárosi tanácsnak a nevezett célra egy alkalmas terület kijelölését és annak átadását.

Az eddig előadottak a pest-budai evangélikus gyülekezetnek első telekszerzését tárgyalták, amelyhez tehát ajándékozás útján jutottak. Ezen a területen építettek fel később templomukat a késmárki születésű Krauss János építómester tervei alapján. Az alapkövetétel 1799. október 31-én ment végbe ünnepies keretek között, az építkezés azonban lassan haladt előre, egyrészt a nagy pénzhiány miatt, másrészt pedig a tervező építész elhalálása következtében. A templomépítést 1805-ben Pollák Mihály fejezte be s rendeltetésének csak 1811. június 2-án — pünkösd vasárnapján — adták át, mivel a belső berendezés hiánya miatt a francia háborúk ideje alatt katonai ruharaktárnak használták fel. A templomot háromízben restaurálták és pedig 1820., 1867. és 1875. években. Ez alkalmakkal a tetőszerkezetét teljesen átalakították és tornyát, mivel semmi alapépítménye nem volt, lebontották. Nagy művészi értéket a templom nem képvisel, aminek magyarázatát az építés kezdetén és folyamata alatt állandóan kísértő szűkös anyagi helyzetben találhatjuk meg. Többször abba is kellett hagyni a munkálatokat, amíg a folytatáshoz szükséges tőkét előteremtették az egyház felelős vezetői, akik szinte emberfeletti módon, minden áldozatra kész kitartással dolgoztak a szent cél elérésére. Ugyancsak ebben az időben épült az iskola és paplakás is a legegyszerűbb kivitelben, mert a nyomasztó pénzhiány a legnagyobb takarékoságra készítette a gyülekezetet. (Hittrich Ödön : A budapesti ágostai hitvallású evangélikus főgimnázium első száz esztendejének története.)

A további telket, amelyen ma a gimnázium épülete áll, 1861-ben szerezték meg. Ez a terület a Gránátos kaszárnya szomszédságában levő katonai „sütőház“ telke volt, amelynek megszerzéséhez negyedszázadig tartó huza-vona fűződik, amíg végre 1861-ben nyugvópontra jutott és a mai állapotnak is megfelelő rendeltetését elérte.

Az 1830-as években mind sűrűbben érkeztek panaszok a katonai hatóságokhoz és a pestvárosi tanácshoz a sütőház piszkos, bűzös és „csuf“ volta miatt. Ennek tulajdonítható, hogy a helytartótanács 1836-ban leírt a városi tanácshoz, melyben arra utasította, hogy bizottmányilag vizsgálta meg a táborig sütőházat és a vizsgálat eredményéről tegyen részletes jelentést. A tanács örömmel ragadta meg az alkalmat és 1836. március

26-án 2663. sz. alatt a Szépítő Bizottmánytól azt kérte, hogy készítse el javaslatát a katonai sütőház kitelepítésére, valamint a telekre vonatkozólag városszépítési és szabályozási szempontból észrevételeit haladéktalanul küldje meg. A Szépítő Bizottmánynak a katonai kincstárral egyetértőleg kellett volna a kérdést megoldani, azonban a felsőbb katonai hatóságok ridegen elzárkóztak a tárgyalások felvétele elől. Újabb fordulatot József nádornak a felterjesztése, majd pedig az evangélikus gyülekezetnek 1842. május 3-án beadott kérelme hozott. Az evangélikusok ebben előadták, hogy már szinte tarthatatlan az állapot a sütőház környékén köztisztasági szempontból. Első konkrét javaslat csak 1843. évben történt, amikor a helytartótanács április 18-án 14.684. sz. a. kelt leiratában értesítette a városi tanácsot, hogy a hadi kincstár a sütőházat hajlandó kiüríttetni azon feltétellel, ha a Hajóhivatal épületét erre a célra rendelkezésére bocsátják, s a sütőház telkét is kész jutányos áron átengedni Pest városának. A tanács kész volt a tárgyalásokat ez alapon megindítani és egy vegyes bizottság kiküldését indítványozta. A bizottság a katonai hatóság, a város és az evangélikusok képviselőiből állott, de nem ülhetett össze, mert időközben a kincstár meggondolta a dolgot és visszavonta ajánlatát. 1844. szeptemberében a fenti helytartótanácsi leirat értelmében újból felvették a tárgyalásokat, amibe már az evangélikusok is bekapcsolódtak, nekik is felajánlották ugyanis a terület egy részét iskolaépület céljaira, míg a többi fennmaradó telek utca és szabad térnek lett volna fenntartandó. A tárgyalások ebben az irányban haladtak tovább és annyira jutottak, hogy az 1845. január 25-én kelt helytartótanácsi leirat a sütőház telkének újból való felmérését rendelte el. Ez meg is történt és a jegyzőkönyv szerint a telek $487^{\circ} 4' 11''$ négyzetöglől kiterjedésű volt. A kincstár az értékesítendő telek négyzetöglét az evangélikusok számára 60 pengő forintban, az utca és szabad térnek maradó terület négyzetöglét pedig 20 pengő forintban állapította meg; ezen felül a rajta található felépítmények becsértékét 5188 pft. 16 kr.-ban határozta meg. A végrehajtás foganatosítására az említett vegyes bizottság újból összeült és 1845. augusztus 19-én kelt jegyzőkönyvének tanúsága szerint a $487^{\circ} 4' 11''$ négyzetöglölből az evangélikusok $98^{\circ} 5' 6''$ négyzetöglöt, a város pedig $388^{\circ} 5' 5''$ négyzetöglöt kapott volna. A vételár 60 és 20 pft.-tal számítva négyzetöglenként, hozzáadva a felépítmények becsértékül kimutatott 5188 pft. 16 kr.-t, = 18.901 pft. $19\frac{1}{5}$ kr.-t tett volna ki. A bizottmány jegyzőkönyvét, illetve a kölcsönös megállapodásokat tartalmazó szerződést jóváhagyás végett felterjesztették, mire az 1846. január 26-án kelt 224. számú hadikormányiszéki leirat közölte az uralkodó hozzájárulását azzal, hogy a megváltási ár 18.900 pft.-nál kevesebb nem lehet.

A pestvárosi tanács most már 1846. február 11-én 3080. sz. alatti feliratában a hadi kormányiszéktől a szóbanforgó teleknek bizottságilag való átadását szorgalmazta, a katonai hatóságok azonban a tanácsi felterjesztésre semminemű választ sem adtak, úgyhogy 1858-ig a sütőház és telkének megváltása tárgyában érdemleges mozzanat nem merült fel. Ennek oka pedig az volt, hogy a katonai hatóságok keveselték a 18.900 pft.-ot. Kiténik ez a pesti községtanács 1858. február 28-án tartott ülésének a határozatából, amelyben visszautasította a katonai kincstárnak újabb ajánlatát; mely szerint hajlandó lett volna a sütőházat és területét átadni,

ha a város ennek ellenértékeképpen a Károly-kaszárnya udvarán „katonai lakóházat“ építtetett volna a saját költségén. A lakóház terveit a hadparancsnokság elkészíttette s azt megküldötte a tanácsnak, melyből látható, hogy a lakóháznak felépítése 31.504 prft.-ba került volna. Természetesen Pest városa ehhez nem járult hozzá és a további tárgyalásokat is megszakították.

A végleges megoldást a helytartótanácsnak 1859. január 21-én 718. szám alatt kelt rendelete hozta létre, mely a több ízben munkálkodó vegyes bizottságot, az evangélikus gyülekezet újabb kérelme alapján, az ügy érdemleges elintézésére utasította. Az evangélikusok ekkor már nem 98 négyyszöglet kérelmeztek iskolaépítés céljaira, hanem 200 négyyszöglet kívántak a maguk számára, aminek ellenértékeképpen 12.600 frt-ot voltak hajlandók fizetni. A bizottság azonnal megkezdte a tárgyalásokat és az 1859. május 10-én kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint megállapodásra is jutottak. A vezérlő elv a megváltási ár kiszabásánál az volt, hogy a katonai hatóságoknak mérsékelni kell igényeiket, a vevő félnek pedig többet kell adnia az előbb említett 18.900 frt-nál. A középutat sikerült megtalálni és az árat 24.000 pengő forintban, vagy ennek megfelelő 25.200 osztrákértékű forintban állapították meg. Ez alkalommal jelölték meg azt is, hogy az adás-vételi jogügyletnél eladóként a katonai kincstár, vevőként pedig az evangélikus gyülekezet fog szerepelni; Pest városa ellenben csak az evangélikusokkal fog külön egyezséget kötni, mivel városszabályozás céljaira a terület egy részére szüksége van.

A két fél meghatalmazottai az adás-vételi szerződést csak 1861. ápr. 11-én írták alá s a cs. kir. hadparancsnokság 1861. április 20-án 597/7. oszt. szám alatt hagyta jóvá. A szerződés értelmében az evangélikus gyülekezet a katonai sütőház 487° 4' 11" ölet kitevő területéből csak 185° 4' 8" ölet használhat fel iskolaépítés céljaira, a többi részre felépítményt emelni nem szabad és az örök időkre szabad térként tartandó fenn (die übrige Grundfläche des erkaufften Terrains dagegen auf keine Weise verbaut werden dürfe, sondern für immerwährende Zeiten als freier Platz zu bestehen hat. Pestvárosi levéltár. XV. 51/1858). A vételár 25.200 o. é. forintban állapított meg, mely összegből 2000 frt-ot azonnal, a fennmaradó tőkét pedig négy egyenlő részletben kellett a szerződésileg megjelölt időben, 1861. november 1., 1862. május 1., 1862. november 1. és 1863. május 1-én lefizetni. További korlátozásokat is tartalmazott a szerződés a területen építendő felépítményekre nézve, nevezetesen szigorúan tilos volt a Gránátos kaszárnya felé eső részen tűzfalat emelni és az épület tetőszerkezetét is úgy kellett megalkotni a kaszárnya felőli oldalon, mint a Sütő-utcai szakaszon. Ezekkel szemben a katonai kincstár kötelezte magát, hogy e környéken sütőházat sohasem fog csináltatni (in dem ganzen Bereiche des Invalidenpalais in aller Zukunft keine Bäckerei mehr zu errichten). Az adás-vételi szerződés 12-ik pontja pedig kimondja, hogy a szabad térül használandó területért járó vételárpótlékra nézve a városi tanáccsal külön megállapodást fog kötni az evangélikus egyház s az 1861. március 9-én megállapított városszabályozási terveket, melyek különösképpen a Sütő-utcának s az evangélikus templom mögött tervezett utcának rendezésére vonatkoztak, a legszigorubbant be kell tartani. Az evangélikus egyház a szerződés értelmében az ingatlant 1861. május 1-én tényleges birtokába vette.

A tárgyalások rövidesen megindultak Pest városa és az evangélikus gyülekezet képviselői között, hogy a pénzszolgáltatás és a birtok elkülönzésére nézve egyezséget köthessenek. A bizottság 1861. június 29-én tartott ülésében hosszas tanácskozás után megállapította azokat a módozatokat, melyek a kérdés teljes megoldására vezettek és határozati javaslatát jóváhagyás végett átküldötte a városnak. Pest város közönségének 1861. július 17-én tartott közgyűlése magáévá tette a bizottmányi előterjesztést és 13.497. számú határozatában kimondotta, hogy a szerződésileg az egyházközség részére eső $185^{\circ} 4' 8''$ négyszögöl területnek, valamint a városnak jutott és örök időkre szabad térül használandó $301^{\circ} 1' 4''$ négyszögöl területnek „illy módoni felosztásáról és birtokváltozásáról a szükséges bejegyzések eszközzése végett a kebelbeli telekhivatal értesíttetni rendeltetik.“ Kimondotta a közgyűlési határozat azt is, hogy a megváltási árhoz adott 10.000 pengő forint kárpótlási összegén kívül megtéríti az egyháznak a 15 öl többletterületnek az értékét is négyszögölenként 63 pft-tal számítva, amit a város kapott oly módon, hogy a gyülekezet az eredeti 200 négyszögöl helyett csak $185^{\circ} 4' 8''$ négyszögöl telket vehetett át a katonai kincstártól. Ugyancsak ez alkalommal számolták el továbbá a Sütő-utca szabályozása folytán a régi evangélikus iskolaépület területéből a város javára eső $1^{\circ} 4' 6''$ négyszögöl árát is, melyet 110 pft. 25 kr.-ban állapított meg a közgyűlés. Ezek szerint Pest város közönsége tartozott az evangélikus gyülekezetnek fizetni :

a $301^{\circ} 1' 4''$ öl terület megváltási ára fejében	10.000 pft. — kr.
a 15 négyszögöl többletterületért (a. 63 pft.)	945 „ — „
az $1^{\circ} 4' 6''$ öl sütő-utcai telekkisajátításért	110 „ 25 „
Összesen :	11.055 pft. 25 kr.

A fizetés teljesítését a város feltételhez kötötte, mert a most kitüntetett összeget az ágostai egyházközségnek csak abban az esetben volt hajlandó kifizetni, „ha az ágostai egyházközség a katonai kincstárnál kieszközli, hogy a még ki nem fizetett vételár tisztán csak az egyházközség tulajdonába jutott térségre s az azon építendő házra, tehát a város tulajdonához tartozó kérdéses térség minden terheltetése nélkül tábláztatik be.“ Ha az evangélikus egyház ennek a kikötésnek eleget tesz és azt okmányszerűleg igazolja, úgy a város 1861. november 1-én 2763 pft. $81\frac{1}{4}$ krt, a fennmaradó összeget pedig 1862. május hó 1-én fogja a házi pénztár útján az evangélikus egyház rendelkezésére bocsátani. Egyelőre az első fizetés teljesítése sem következett be, mert az evangélikusok nem eszközölték ki a városi területre vonatkozólag a törlési engedélyt, bár ennek ellenére is kérelmezték a 2763 pft-ot.

Újabb bonyodalmakat a Sütő-utcának szabályozásával kapcsolatos események idéztek elő. A város a Szépítő Bizottmánnyal egyetértőleg a Sütő-utcát az új rendezési terv szerint, „ha nem is a szabályszerű 6 ölnyi, úgy legalább az azt megközelítő 5 ölnyi szélességre,„ kívánta tágíttatni. Az evangélikusok azonban 1862. február 24-én kérvényt adtak be a városhoz, melyben a sütő-utcai részen 4 láb széles területsávot kérelmeztek telkükhöz hozzászátolni s indokolásul azt hozták fel, hogy a leghíresebb építészek sem boldogulnak a keskeny és csúcsban végződő telekkel úgy-

annyira, hogy a felépítmény „üdvös berendeztetése lehetetlen.“ A pestvárosi tanács ebbeli kérésüket a leghatározottabban elvettette és a helytartótanácsához 1862. április 29-én kelt 8560. számú véleményes jelentésében a fentebb előadottakra hivatkozva, az egyházközséget alaptalan kérelmétől elmozdítani javasolta. Egyben felajánlotta, hogy a Gránátos lak-tanya felőli részen hajlandó 3 vagy legfeljebb 4 láb széles területsávot átengedni, de ezt is csak abban az esetben, ha a katonai kincstár hozzájárulását adja.

Az evangélikusok a tanácsi felterjesztéssel egyidejűleg közvetlenül Krásznonyi József főpolgármesterhez fordultak kérelmükkel, amely szerint a szóbelileg újból megtárgyalt feltételeket hajlandók elfogadni, hogy ezáltal mielőbb birtokában lehessenek a szükséges teleknek és az építkezéseket rövidesen megkezdhessék. Ezúttal kijelentették, hogy azonnal lebontják a Sütő-utca szabályozási vonalába eső régi iskolaépületnek a sarkát és a szorgalmazott 4 láb széles területrészt járó becsérték szerinti vételárat is megfizetik, ha a város az 5 öltre szabályozott Sütő-utcából átengedi a kívánt területsávot, továbbá az átalakítási munkálatok s az itt nyert utcaterület címén az egyháznak megtérít a város 3000 frt-ot. Kérelmüket azzal fejezték be, hogy a főpolgármester közbenjárásával tegye lehetővé a pestvárosi tanáccsal a gyors megegyezést.

Az ügy érdemleges elintézését a tanács a Szépítő Bizottmánnyal és gazdasági bizottmánnyal egyetértőleg öhajtotta végrehajtani, ezért javaslattételre hívta fel őket. Különösen érdekes a gazdasági bizottmány jelentésének az a része, melyben a 4 láb széles terület ingyenes átengedését javasolta azzal, hogy ellenszolgáltatás címén az evangélikus egyháznak ki kell eszközölni a katonai hadparancsnokságnál a templom és laktanya között tervezett utcának a megnyitását úgy, hogy „a városnak e részben költsége ne legyen, ellenben ily módon a közönség érdekében gyarapíttassék.“ A tanács 1862. augusztus 9-én 17.248 szám alatt kelt határozatában a maga részéről végérvényesen a következő módon intézte el a kérdést: Az evangélikusok megkapják a Sütő-utcából a kérelmezett 4 láb széles sávot, melynek területe a városi mérnöki hivatal szerint $14^{\circ} 2' 0''$ ölet tesz ki s ezzel az evangélikusoknak iskolaépítés céljára rendelkezésre állott az adásvétel útján 1862. április 11-én szerzett $185^{\circ} 4' 8''$ négyszögöl, valamint a most átengedendő $14^{\circ} 2' 0''$ négyszögöl, összesen $200^{\circ} 0' 8''$ négyszögöl telekrész. Az említett $14^{\circ} 2' 0''$ ölet azonban csak úgy kaphatják meg, ha az egyház kötelezően elfogadja annak becsértéken való megváltását, továbbá az újabb rendezési vonalon kívül eső iskolaépület sarkát a gimnázium építésével egyidejűleg lebontatja, hogy mindkét épület homlokzatvonalára egyenesbe essék. Ezáltal a Sütő-utca egyforma szélességet nyer és mindenhol függőlegesen mérve $4^{\circ} 2' 0''$ láb legyen. A város viszont magára vállalja az átalakítási munkákért esedékes 3000 frt-ot. Ezt a határozatot a pestvárosi tanács kiegészítve 21.240 sz. jelentésével, melyben az átengedendő terület négyszögölét 100 forintban kívánta megállapíttatni, jóváhagyás céljából felterjesztette a helytartótanácsához. A gazdasági bizottmánynak az utcanyitásra vonatkozó javaslatát nem tartotta célravezetőnek a tanács, mivel jól ismerte a katonaság állandó akadékoskodását és így nem remélhette annak rövid idő alatt való elintézését. Azonban feladatává tette az evangélikus egyháznak, hogy ez irányban is tegye meg a

szükséges lépéseket és eszközölje ki a hadparancsnokságtól az utcanyitási engedélyt.

A helytartótanács 1862. november 20-án 78.388. számú leiratában kormányzékileg is jóváhagyta a fenti telek átengedését és az ezzel kapcsolatos utcaszabályozást. A négyszögölenkénti becsértéknek 100 frtban való megállapítását a pestvárosi tanácsnak újabb megfontolásra ajánlotta, bár hangsúlyozta, hogy a város kétségtelen tulajdonáról lévén szó, arra befolyást nem gyakorolhat. A helytartótanács azt szerette volna, ha a város ugyanolyan árban adta volna vissza a telket négyszögölenként, mint amilyen értékben átvette az evangélikusoktól, vagyis 63 frton. A pestvárosi tanács 1862. december 9-én tartott ülésében 26.120. sz. alatt tudomásul vette a helytartótanácsi rendeletet, azonban a megváltási ár csökkentését célzó kívánságát figyelmen kívül hagyta és véglegesen megállapította az átadott terület árát négyszögölenként 100 forintban. A telekhivatalnak is megküldötte e határozatát, melyben arra utasította, hogy az „evangélikus egyháztelek ezentúl $185^{\circ} 4' 8''$ helyett $200^{\circ} 0' 8''$ -et tartalmazand., Ezzel a feljegyzéssel azután az evangélikus egyház sütő-utcai telekvonala és annak területe végérvényesen elintézését nyert, valamint a Sütő-utca is megkapta a mai formáját.

A templom és kaszárnya között tervezett utca megnyitása ügyében a tárgyalásokat az evangélikus egyháznak 1863. április 13-án kelt átirata indította meg, mert ebben arról értesítették a pestvárosi tanácsot, hogy a régen óhajtott és a város által is annyira szorgalmazott utcanyitási engedélyért benyújtották folyamodványukat a katonai főparancsnoksághoz. Kérték egyúttal a tanácsot, hogy hatóságilag szintén támogassa törekvésüket, mert ezáltal nagyobb sikert érhetnek el.

Az eredmény nem maradt el, mert a budai országos főhadparancsnokság 1863. május 20-án 409/6. Abt. szám alatt leküldött határozatában megadta a hozzájárulását az utcanyitáshoz az alábbi kikötésekkel: Az utcához szükséges területet a katonai kincstár ingyenesen adja át, csupán a rombolási és helyreállítási költségeket kell a folyamodó evangélikus egyháznak viselni. A lebontandó kőfal helyett újat kell a terven feltüntetett részen csináltatni, az eltávolítandó kapuk pótlására pedig a laktanya Károly-köruti oldalán másikat kell készíttetni, valamint a templom sarkánál lévő „szalmacsúrt, (Streustroh-Trocknungs Schupfe) a katonaság által megjelölt helyre kell áthelyeztetni. Kimondotta a leirat azt is, hogy az evangélikus egyház is tartozik átengedni telkéből az utcanyitás céljára szükséges területet minden kárpótlás nélkül, végül a tervezett utcának örök időkre a nyilvános közlekedés céljait kell szolgálnia. (Die eröffnete Gasse auf immerwährende Zeiten bloss für den öffentlichen Verkehr bestimmt bleibe.) Az evangélikusok azonnal értesítették a pestvárosi tanácsot azon célból, hogy a rájuk rótt helyreállítási költségeket elvállalja és a szükséges lépéseket mielőbb megtegye, nehogy a hadparancsnokság időközben megváltoztassa álláspontját.

A pestvárosi tanács a tárgyalások vezetésére külön bizottságot nevezett ki Gamperl Alajos tanácsnok elnöklete alatt, amelybe hivatalosan Szumrák Pál városi főmérnököt is delegálta. A bizottmány azonban nem tudott érdemileg határozni, különösen az utcaszabályozás ügyében, mert a szükséges helyszínelési térképek nem voltak megfelelőek s pontos méré-

seket nem lehetett rajtuk eszközölni. A városi főmérnök 1863. november 3-án bemutatta a térrajzokat, valamint az átépítési munkálatokra vonatkozó költségvetést. Ezután a bizottmány 1863. november 7-én ismét összeült és határozati javaslat alakjában kidolgozta az utcanyitási módozatait, melyeket elfogadás végett a pestvárosi tanácsnak benyújtott. Az 1864. január 12-én tartott teljes tanácsülés hozzájárult a bizottmány előterjesztéséhez. Elsősorban jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánította a katonai főhadparancsnokságnak az utcanyitáshoz szükséges $178^{\circ} 3' 6''$ öl kiterjedésű terület ingyenes átengedéséért. Kijelentette továbbá, hogy az evangélikus egyház is köteles minden ellenszolgáltatás nélkül a szabályozás folytán az utcához eső telkét átadni, a szükséges lebontásokat és átalakításokat a tanács saját költségén fogja végeztetni. Ugyanekkor a város a nyitandó utca kimérésével az egyház ingatlanához csatolandó részt minden kártérítési igény nélkül bocsátotta az evangélikus gyülekezet tulajdonába. Az utca szabályozását a következőképpen rendelte el a tanács: A nyitandó utca menete az Országúttól (mai Károly király-út) kezdve az evangélikus templom hátsó vonalát követi, a templom sarkától pedig egyenes vonalban keresztülvágja az egyház, majd a kincstár és ismét az egyház ingatlanait oly módon, hogy az építendő gimnázium sarkáig haladjon, innét tovább a gimnázium telekvonala képezte az utca határát. A Károly kaszárnya felöli oldalt a most leírt utcamenettel mindenütt 5 öl szélességben párhuzamos vonal fogja alkotni.

Az ingatlanok területi változása ennek következtében így alakult:

A katonai kincstár a Károly kaszárnya telkéből

átadott $178^{\circ} 3' 6''$ négyszöglet

Az evangélikus egyház vesztett:

a) az iskolaépület területéből a templom mellett

..... $3^{\circ} 2' 8''$ négyszöglet

b) a gimnázium mellett

fekvő saroknál $2^{\circ} 2' 9''$ négyszöglet

c) a régi paplakás lebontandó sarkának területéből

..... $1^{\circ} 0' 5''$ négyszöglet $6^{\circ} 5' 10''$ négyszöglet

utcanyitás célját szolgálta tehát $185^{\circ} 2' 16''$ négyszöglet

Az evangélikusok ebből szabályozás folytán

kaptak $18^{\circ} 3' 9''$ négyszöglet

tehát az ujonnan nyitott utca tényleges területe

összesen $166^{\circ} 5' 7''$ négyszöglet

területben állapított meg s az evangélikusok az utcanyitással területet nyertek.

A munkálatok végrehajtásával kapcsolatos mindennemű terheket a város viselte, ami a megejtett számítások szerint 2000 frtot tett ki. Az új utca elnevezése is ekkor történt és a katonaság kívánságára Károly-utcának (ma Kamermayer-utca) nevezték el.

Az így létrejött egyezséget a tanács felküldötte a helytartótanácsnak átvizsgálás és jóváhagyás végett. 1864. március 29-i 6809. számú végzésében a helytartótanács hozzájárult a tanácsi felterjesztéshez azzal, hogy az

egyezségre lépő felek kötelező nyilatkozatokat állítsanak ki. Ezután a munkálatokat azonnal megkezdték, úgy hogy 1864. november 14-én a Károly-utcát átadták rendeltetésének. (Pestvárosi levéltár. IV. 51/1858.)

Amilyen körülményes volt az ingatlanok megszerzése, ugyanolyan bonyodalmas volt az esedékes vételár-részletek törlesztése is. A város és az evangélikus egyház állandóan anyagi nehézségekkel küzdöttek. A fizetésekért való harc azonban csak a város és az egyház között folyt, amennyiben a katonai kincstár szigorúan behajtotta a maga követeléseit és haladékosan sohasem engedélyezett. A város határozott feltételekhez kötötte a szolgáltatások teljesítését s mindaddig megtagadta, amíg szóról-szóra eleget nem tettek annak. Így történhetett meg, hogy a pestvárosi tanács az utolsó részletfizetési határidőig, mely 1863. május hó 1-én lejárt, semmit sem fizetett az evangélikusoknak, mivel ezek nem teljesítették a szerződések különböző követelményeit, ami a tárgyiratokból minden kétséget kizáró módon megállapítható. A vételár teljes kiegyenlítését, amivel a város tartozott az egyháznak, az 1864. december 28-án tartott tanácsülés rendelte el.

A letárgyalt ingatlanokra vonatkozólag a tulajdonjogi feljegyzések a pestvárosi telekkönyvekben és iratokban a következő módon találhatók meg: Az egész ingatlantömb — ideértve a Károly kaszárnya és az evangélikus egyház telkeit — a katonai kincstár tulajdona volt és mint ilyen a régi telekkönyvekben 619. szám alatt van bejegyezve. Így szerepelt mindaddig, míg a pestvárosi törvényszék 1863. május 19-én 21.167. számú végzése szerint a régi katonai sütőháznak 200° 0' 8" négyszöglet kitevő területére vétel címén a „tulajdonjog a belvárosi Sütő-utcában 652. szám alatt fekvő ház és telekre a pesti ágostai evangélikus magyar-német egyházgyülekezet javára“ be nem kebelezetett. Ez az ingatlan később az 530. új helyrajzi számot kapta s ma a gimnázium épülete áll rajta. A mellette fekvő 651. régi helyrajzi számú telket, melyre az elemi iskolát és paplakást építették fel, az 1878. május 5-én kelt 6628. tkvi végzéssel írták át az 1792. évi okt. 12-én kelt átadási okmányban foglalt adományozás címén az ágostai evangélikus magyar-német egyházra és ez alkalommal 529 új helyrajzi számmal látták el. Azt a telket, amelyen most a templom áll, 650. régi helyrajzi számmal jelölték meg, azonban a telekkönyvek létesítése alkalmával az „1878. évben fel nem vétetett, ma tehát telekkönyvezett területet nem képez“. Ez a megállapítás a székesfőváros tiszti ügyészségének 1890. évi 939. számú jelentésében található meg. (III. 2451/1887.)

A hosszú évtizedekig elnyúló tárgyalások eredménye lett az evangélikusok egységes ingatlanának kialakulása, mely ma három utcától határolva értékes telekkomplexumot képez. Anyagi áldozatokat is hoztak érte, mely sok esetben nehéz megpróbáltatás elé állította az evangélikus gyülekezetet, lényegében véve azonban mégis ajándékozás útján jutottak a telek legnagyobb részéhez. Az evangélikusok telekkomplexumának kialakulása képesen városszépítési szempontok is merültek fel s ezek érvényrejuttatása érdekében maguk az evangélikusok is értékes munkát fejtettek ki. A pestvárosi tanács előtt is meg kell azonban hajtani az elismerés zászlóját, mert a tárgyalások tartama alatt egy pillanatra sem tévesztette szem elől a város érdekeit s minden alkalmat kihasználta a város szépítésére, aminek az itt elmondottakban látható tanujelét hagyta az utókor számára a Sütő- és Kamermayer-utcák megteremtésében.

Rokken Ferenc.

Városszépítési törekvések Pesten József nádor előtt.

Budapest újkori története sokkal rövidebb időszakot ölel fel s forrásaiban sokkal jobban megközelíthető, semmint mélyebben járó vitákra nyújthatna alkalmat s mégis sok olyan megállapítás ment át belőle a köztudatba, amely revizióra szorul, amint újabban mondani és írni szokták, átértékelendő. Ilyen többek között Hülff Bálint, Pest város egykori polgármesterének és utóbb tanácsnokának az esete, akiről Schmall Lajos (Adalékok II. 44. s kk.) elég kedvezőtlen képet festett s ezt a képet legújabban Pásztor Mihály is átvette a közvilágítás fejlődéséről írott munkájában. Hülffről írott cikkét Schmall azzal zárta be, hogy „szerepét 1790-ben kijátszván, felszínre többé nem juthatott, tanácsosi működéséről pedig hallgat a krónika.“ Ha hallgat a krónika, ezt helytelenül cselekszi, mert Hülff haláláig egyike maradt a pestvárosi tanács legtevékenyebb tagjainak s többek között őt bízta meg a tanács a városszépítési munkák intézésével, miután a Lipótváros megalapítása után a kamara 1793. nov. 27-i leiratával a városszépítési munkákat a pestvárosi tanács hatáskörébe utalta. Hülff Bálintnak e téren kifejtett munkássága pedig nem volt olyan meddő, amint ezt József nádor 1801 november 14-ki felterjesztésében (József nádor iratai I. k. 437. s kk.) hangoztatta (die wenige Activität), mert igenis alkotott mint „Verschönerungs Commissaire“ s kezdeményezéséből életrevaló intézmények fakadtak, amint ezt a következőkben bizonyítani megkíséreljük.

Hülff Bálint megbízatása 1794. január 3-án kezdődött, az ekkor tartott tanácsülésen ugyanis a következő határozatot hozták: Um nicht nur in allen Gassen sowohl der inneren, als äusseren Stadt den gehörigen Wasserablauf zu verschaffen, sondern auch um die neu vorzunehmenden Weegreparationen nach dieser Idee einzuleiten: werden die Herrn Major von Hülff, dann das Kammeramt und Grundbuch mit Zuziehung des Stadt-Pflastermeisters Franz Strobel zu dem Ende exmittiret, um hierwegen sogleich die nöthige Libellation aufzunehmen und dann den Bericht mit diesem Gutachten vorzulegen, wo und wie bei jeder Gassen eine Reparation vorgenommen werden könne? Ein welches diese aufgestellte Magistratual-Commission auch in jenen Fällen, wo die Haus Eigenthümer die Pflasterkosten zu vergüten anbiethen, zu beobachten haben wird. E szerint Hülff Bálint megbízatást kapott, hogy a gazdasági és telekhivatal, valamint a városi kövezőmester bevonásával, városépítési ügyekben járjon el, illetőleg szakértőképen szerepeljen. E tanácsi határozat következtében minden olyan esetben, amikor városépítési ügyről volt szó, Hülfföt bízta meg a tanács az előzetes eljárással s a Hülff javaslati kerültek döntés céljából a tanács elé. Az egyetlen kivétel, amikor nem Hülff Bálint, hanem Boráros János városbíró és Paschgall Antal tanácsnok jártak el ilyen természetű ügyben, az epreskert áthelyezése volt, amire nézve az 1794. január 15-i tanácsülésen elfogadták a nevezettek javaslatát, hogy az úgynevezett „városerdő“-be helyeztessék át, ahol a mocsár lecsapolása után más fákat is sikerrel lehetne tenyészteni (allwo das Wasser abgezapft und Bäume von anderer Gattung auch mit guten Erfolg gesetzt werden könnten). Egyébként Hülff adott mindig véleményt nem csupán csatorna- és útépi-

tési, hanem telekfelosztási és utcanyitási ügyekben is, sőt az 1794. febr. 1-i tanácsulésen az első utcai lámpák beszerzése is a Hülff javaslatára alapján történt. Ez alapon joggal nevezhette magát „Verschönerungs-Commissaire“-nek, amint ez elnevezéssel a tanácshoz intézett javaslatában gyakran élt.

Amint a pestvárosi tanácsnak 1792. július 6-án a helytartótanácshoz intézett jelentése megállapította, a Belváros összes utcái már kövezve voltak s a külvárosokban is lehetett kövezett utcákat találni. (Pesti levéltár. Int. a. m. 2693.) Általában azonban a külvárosok utcái elég gondozatlan állapotban voltak s emiatt Pest vármegye ismételten kifogásokat emelt az ottani kövezetvámszedés ellen, amelyet nem tartott indokoltnak. A sokat ócsárolt Hülff Bálint volt az első, ki e téren korszerű reformokat javasolt s javaslatainak megvalósítása nagy haladást jelentett Pest város fejlődésében. 1798. március 5-én ugyanis mint „Verschönerungs-Commissaire“ azt indítványozta, hogy az utak és utcák helyreállítási munkáit ne végeztessék esetről-esetre, hanem alkalmazzanak e célra állandó munkásokat, minden munkás számára jelöljék ki a gondozására bízott utcákat, gondoskodjanak a szükséges szerszámokról és útépitési anyagról. Összesen 12 munkás alkalmazását javasolta, ami havonként 6 forintjával számítva évenként 864 forintot tett volna ugyan ki, ezzel szemben azonban csökkentek volna az esetenként felmerülő útépitési költségek. Az egész várost 4 körzetre osztotta fel a javaslat, amely körzetek mindenikében 3—3 munkás dolgozott volna 1—1 felügyelő ellenőrzése mellett. A körzetek határvonalaiul a következő utakat jelölte ki: a Hajóhídtól a Fő- és Király-utcákon át a vámvonalig; a hajóhídtól a Duna mentén a Hal-térig s innen a zöldségpiacon, Kigyó- és Hatvani-utcákon át a vámvonalig; a Hal-tértől a vágóhídig innen a Mészáros-utcán (mai Vámházkörut), Széna-téren és Kőbányai-úton át a vámvonalig; az Üllő és Soroksár felé eső városrészek alkották volna végül a negyedik körzetet. Minthogy Hülff a javaslat megvalósítását sürgősnek jelezte, a pestvárosi tanács már 1798. március 10-én felterjesztést intézett a kamarához a költségek engedélyezése tárgyában s a kamara 1798. június 27-én meg is adta erre a felhatalmazást. (Pesti levéltár. Int. a. m. 2693.) Az intézmény valósággal életbe is lépett, mert innen kezdve megtalálhatók a számadásokban az erre vonatkozó költségek.

1798. január 13-án Hülff Bálint szóbeli megbízást kapott a pestvárosi tanácstól, hogy vizsgálja meg az utak és utcák állapotát s terjesszen elő javaslatot és költségvetést a szükséges helyreállítási munkák tárgyában. Hülff Bálint 1798. január 18-án betérjesztett javaslatára abból indult ki, hogy az utak és utcák rendbehozása csupán az esetben járhat kielégítő eredménnyel, ha a vízlevezető árkokat és dunai torkolataikat is megcsináltatják, mert e nélkül hasztalanul költenek az utakra és utcákra (eine unzureichende und im Grund genommen verschwenderische Ausgab). Ezután egyenként felsorolta azokat a csatornatorkolatokat, melyek a hajóhídtól a tábori kórházig terjedő Dunaszakaszon találhatóak, tehát a város dunai oldalán feküdtek. Összesen nyolc ilyen csatornatorkolatot sorolt fel, nevezetesen a lipótvárosi Fő-utcából kivezető csatorna torkolatát (ma Arany János-utca), a színház melletti betorkolást (Wassereinflall), a Rökkantak házából kivezető csatorna (Abführungs-Canal) torkolatát, a haltéri betorkolást, a vízemelőgép (Brunmaschine) melletti betorkolást, (a városi sör-

főző mellett volt!), a Halász-utca (ma Irányi Dániel-utca) előtti betorkolást, a ferencvárosi Fellner-telek melletti betorkolást s végül a pusztatemplom (an der öden Kirche) melletti betorkolást, amely az úgynevezett Rákos-árok közvetítésével (mittelst den sogenannten Rakosgraben) az összes külvárosok vizeinek levezetésére szolgált. E betorkolások közül csupán a lipótvárosit és a pusztatemplom mellettit (mai Boráros-tér) találta megfelelőeknek, mert a színház melletti, a Rökkantak házából kivezető és a haltéri csatornák földalattiak voltak ugyan, de dunai torkolataik nem voltak zsilipekkel ellátva s dunai áradás esetén veszedelmet hozhattak a városra. Szerinte az árvízveszedelem elsősorban a Váci-töltést fenyegette ugyan, miután azonban ennek karbantartására állandóan gondot viseltek, a dunai csatornatorkolatokat kellett még zsilipekkel ellátni, hogy az árvízveszedelem elhárítható legyen.

Konkrét indítványa az volt, hogy mindezekről a vízlevezető árkokról és dunai betorkolásokról mindenekelőtt pontos lejtmerési felvételeket, helyreállítási terveket és költségvetéseket kell készíteni s minthogy az nem látszott valószínűnek, hogy a tervező építómester (Baumeister) a munkák kivételére is megbízást fog kapni, a tervek elkészítésével megbízandó építómester és a számára kilátásba helyezhető tiszteletdíj kijelölését a tanácstól kérte, nehogy megismétlődjék a Jung József esete, aki annak idején (valószínűleg a Lipótváros megtervezésére utal) túlzott igényeket támasztott a várossal szemben. A tervkészítést Hülff Bálint nem csupán a vízlevezető árkokra és csatornákra vonatkoztatta, hanem az utakra és utcákra is kióhajtotta terjeszteni oly módon, hogy elsősorban a Rökkantak háza és a Kecskeméti-kapu közötti terület, továbbá a Kecskeméti és Hatvani kapuktól a Szagos-árokig terjedő terület s végül a Váci, Hatvani, Kőbányai, Üllői és Soroksári-utak vétszenek figyelembe s csupán ezután kerüljön a sor a mellékutacokra. Egyszóval Hülff Bálint teljesen kidolgozott út- és csatornarendezési tervre gondolt, ami igazán nagyszabású feladat volt s alapos előkészítést igényelt, miután az előmunkálatok e téren teljesen hiányoztak.

A pestvárosi tanács Hülff Bálintra bízta a tervező építómester kiválasztását s egyben arra is felhatalmazta, hogy a tiszteletdíj ügyében tárgyalásokat folytathasson. Hülff Bálint választása Hild Jánosra esett, ki 1798. május 18-án terjesztette elő javaslatát a kívánt munka elvégzése tárgyában. E szerint mindenekelőtt el kellene készíteni az egész város térrajzát (Situations-Plan der gantzen Stadt), azután pedig vázlatos terveket kellene készíteni az ácsstelepektől (Zimmerplätze) a pusztatemplomig terjedő területről a Dunapart és a vízlevezető árkok szabályozását illetőleg (wegen Regulierung des Donauufers und der Wasser-läuffe überhaupt), amiben egész sereg részletterv foglaltatnék a vízlevezető árkokról s azok dunai torkolatairól, figyelemmel a vízáradások elhárítására és a köztisztaság megóvására. A felmérések végzésére csupán a derüs és szélmentes napokat (die heitern und windstillen Tage) tartotta alkalmasoknak, a felmérésre alkalmatlan napokat a rajzok elkészítésére szánta. A munka elvégzésére azonban csupán az esetben vállalkozott, ha két műszaki rajzoló és kellő számú napszámost bocsátanak rendelkezésére, kik közül a műszaki rajzoló 1 forint, a napszámósok pedig 20 krajcár napibért kapnának közvetlenül a városi pénztártól, hogy neki ne kelljen az elszámolásokkal bajlódni. Ő maga nem tartott igényt semmiféle díjazásra (für seine persöhn-

liche Bemühung, Zeichnungen und Schreibereyen begnügt er sich mit dem Bewustsein, etwas zur Verbesserung dieser königlichen Freystadt beygetragen zu haben), csupán azt kötötte ki, hogy fuvarköltségeit s egyéb kész kiadásait térítsék meg. Az előrelátható költségeket úgy számította, hogy a két műszaki rajzoló hat hónapi munkadíja 360 forintot, a napszámosok napibére 120 forintot, a saját kész kiadásai pedig 100 forintot tesznek ki, ami összesen 580 forint kiadást jelentett volna.

Hild János javaslatát Hülff Bálint 1798. május 19-én terjesztette a tanács elé azzal, hogy előreláthatólag sok idő fog eltelni addig, míg a szükséges munkálatok elvégezhetők lesznek. Mindemellett bizonyosnak tartotta, hogy mindaddig csak a sötétben fognak tapogatózni (dass man immer im Dunkeln herumtappen) s rengeteg pénzt fognak haszontalanul kidobni (ein Menge Geld in seiner Art verschwenden wird), amíg nem áll rendelkezésükre megfelelő terv, melynek fokenkénti megvalósítása előbbre viszi az ügyet.

A pestvárosi tanács hozzájárult az előterjesztéshez s 1798. június 19-én felírt a kamarához, hogy a szükséges 580 forintot engedélyezze. A kamara 1798. augusztus 22-én megadta a felhatalmazást s a pestvárosi tanács erről 1798. szeptember 15-én értesítette Hülff Bálintot.

A munkálat végrehajtását megakadályozta, hogy a megbízatásról az időközben megalakult gazdasági bizottság is tudomást szerzett a bizottság szakértő tagjainak közbenjöttével s minthogy Hild nem fogott hozzá mindjárt a munkához, a polgárság szószólója a tanácsnál a vonatkozó ügyiratok felmutatását szorgalmazta. Minthogy pedig a tanács a szószóló kívánságának nem volt hajlandó eleget tenni, a kamarához fordult panasszal, amely 1798. október 11-én elrendelte, hogy az egész ügy a gazdasági bizottság elé terjesztendő s a gazdasági bizottság véleményével együtt újból felküldendő. (Mindezeket a részleteket a választott polgárságnak 1799. április 20-án a kamarához intézett folyamodványából ismerjük meg.) A gazdasági bizottság 1798. október 19-i ülésén tárgyalta az ügyet s szakértő tagjait, Hacker József ácsmestert és Jung József építőmestert bízta meg a véleményadásal. A szakvélemény 1799. március 29-re készült el s Hild János javaslatával szemben azon álláspontot képviselte, hogy külön megbízatás helyett állandó városi mérnök alkalmazására lenne szükség, ki a felmerülő összes műszaki ügyeket elláthatná. A pestvárosi tanács ezzel szemben 1799. márc. 30-án kelt határozatában kijelentette, hogy állandó mérnököt nem alkalmazhat, mert a tisztviselők létszáma meg van állapítva s ezenfelül a lejtmerési munkálatokkal felsőbb jóváhagyás alapján már Hild Jánost bízta meg. Erre a határozatra a választott polgárság 1799. április 20-án a kamarához fordult s előadta, hogy eddig a telekhivatali tisztviselők látták el a mérnöki természetű feladatokat, de ez elvonta őket hivatali munkájuktól s nincs is elegendő gyakorlati képzettségük; ezenfelül szakértők kiküldetése alkalmával annyi pénzt költenek, hogy e pénzen állandó mérnököt lehetne alkalmazni, aki a munkák tervezésén kívül az ellenőrzést is elvégezhetné. A legtöbb városban, többek között Budán is van ilyen mérnök, tehát Pesten is ily módon kellene a műszaki ügyek elintézéséről gondoskodni. A kamara 1799. május 1-én azon utasítással küldötte le a pestvárosi tanácshoz a kérvényt, hogy állapítsa meg a városi mérnök teendőit és fizetését. A pestvárosi tanács 1799. július 27-én kelt felterjesztésében elsősor-

ban azt hangsúlyozta, hogy nem látja szükségesnek a mérnöki állás szervezését, mert a Budán székelő középítési igazgatóságtól mindig kaphat szakembert, a városnak nincsenek vitás jöszágai, a város területe legnagyobb részben be van építve (maxima pars civitatis jam exaedicata est) s a II. József alatti építési bizottságnak sem volt szüksége mérnökre. Mindemellett hajlandó volt a választott polgárság kívánságát teljesíteni s bemutatta a városi mérnök teendőire vonatkozó tervezetet, mely szerint részt kellett vennie a gazdasági bizottság ülésein, fel kellett ügyelnie az utak, utcák, csatornák és töltések állapotára, ezek karbantartása ügyében javaslatokat előterjeszteni s az elrendelt munkálatokat ellenőrizni volt kötelessége, fizetése pedig évi 300 forintban állapítottatott meg. Miután a kamara 1800. augusztus 27-én hozzájárult a tanácsi javaslatához, a pestvárosi tanács 1800. október 18-án a helybeli születésű Degen Jakab temesmegyei mérnököt alkalmazta ez állásra, kinek fizetését rövidesen évi 400 forintra emelték fel. *Ezzel vette kezdetét Pest város műszaki igazgatása s az új szervezet annyira bevált, hogy 1814. május 5-én már másodmérnököt is alkalmaztak Glasz József személyében (in qualitate secundarii geometrae). (Pestvárosi levéltár. Int. a. m. 6932.)*

Lényegében véve ez az újítás a Hülf Bálint érdeme, mert ő sürgette a műszaki természetű feladatok tervszerű végzését, s hogy e munkák megindítása nem a Hild János kezébe került, azt nyilvánvalóan kenyéririgységből Jung József építőmester akadályozta meg, aki a gazdasági bizottmányt ilyen értelemben befolyásolta.

1799. március 12-én a helytartótanács rendeletet intézett a pestvárosi tanácshoz, melyben meghagyta, hogy a vízáradás által megrongált közlekedési utakat sürgősen hozassa rendbe, hogy a hadsereg számára rendelt élelmiszerszállítmányok fennakadást ne szenvedjenek. A pestvárosi tanács 1799. március 23-án Hülf Bálindra bízta e felelősségteljes munka elvégzését, aki 1799. április 18-án mint „Verschönerungs-Comissaire“ bejelentette, hogy a szükséges útjavítási munkálatokról már 1799. március 27-én beszámolt s a tanács a javaslatba hozott munkák felülvizsgálatára ki is küldött szakértőket, de munkásokról, építőanyagról s fuvarról ismételt szóbeli sürgetésére sem gondoskodott, tehát ez ideig még semmi sem történhetett e téren. Ugyanazon okból nem lehetett más azonos tárgyú helytartótanácsi és kamarai rendeleteknek sem eleget tenni s a tanács viszont azért nem gondoskodhatott a szükséges munkásokról, építőanyagról és fuvarokról, mert a város pénztára annyira üres volt, hogy a legszükségebb útjavítási munkákat is csupán nagy nehézségekkel tudta elvégeztetni (die Stadtcassa dergestalten erschöpft ist, dass sie die wenige Ausbesserung des Pflasters nur mit genauer Noth bestritten kann). Mindaddig nem is lehet eleget tenni az ilyen természetű felsőbb hatósági rendeleteknek, amíg *megfelelő alapról nem gondoskodnak* e célra (für einen Fond gesorget ist, aus welchen das Kammeramt das Erforderliche ohne Schwierigkeit bezahlen kann) s nem gondoskodnak külön ellenőrző közegről (ein eigenes sachkundiges Wirtschafts-Individuum), kinek irányítása és ellenőrzése mellett történik minden műszaki munka (darüber wachet, dass alles, was angeordnet wird, oder eine Abhilfe bedarf . . . hergestellt werde). A pestvárosi tanács 1799. május 1-én kelt végzésével a gazdasági bizottsághoz tette át az ügyet, amely pénzalapról nem tudott gondoskodni (Pesti levél-

tár. Rel. a. m. 2122) s ennek következtében e munkák csak lassan juthatnak előre.

A külvárosi utcák elhanyagolt állapotára rendkívül jellemző a Nagydíófa-utca háztulajdonosainak 1799. július 4-én a helytartótanácsához intézett folyamodványa, melyben bejelentették, hogy az utca kövezési munkáinak költségeit maguk hajlandók viselni, ha az útépitési anyagot a város bocsátja rendelkezésükre. Élénk színekkel festették le e folyamodványban az utca állapotát: vízáradások alkalmával kénytelenek voltak a házak kijáratait eltorlaszolni, száraz időben egészségtelen víztócsák borították az utcát, nem tudtak tüzfát fuvarozni, betegekhez orvost és papot hozatni, tűzveszedelem esetén segílyt kapni s halottaikat a kerteken keresztül voltak kénytelenek a temetőbe kivinni. A helytartótanács 1799. július 16-án kelt leiratában jelentést kért ez ügyben a pestvárosi tanácstól, amely azzal hárította el a kérés teljesítését, hogy nincs pénze; de azért is elutasítandónak tartotta a kérést, mert különben a nem kövezett utcák háztulajdonosai hasonló kívánságokkal fognak előállani. (Pesti levéltár. Int. a. m. 2693.)

A kérést utóbb mégis teljesíteni kellett a pestvárosi tanácsnak, mert mikor 1802. február 6-án a Városmajor-, Ötpacsirta- és Ősz-utcák (ma Sándor-, Eszterházy- és Szentkirályi-utcák) háztulajdonosai ugyanazon kéréssel állottak elő, a Dob-, Király-, Nagydíófa- és Kereszt-utcák példaira hivatkoztak. Minthogy a kért munkák a város számára 2433 forint költséget jelentettek s pénze akkor sem volt a városnak, 1802. június 19-én úgy döntött a pestvárosi tanács, hogy a szükséges építőanyag nem egyszerűen, hanem folytatólagosan szereztessék be. (Pesti levéltár. Int. a. m. 2693.)

1801. július 1-én a Karom-utca (későbbi Szerecsen-, majd Paulay Ede-utca) háztulajdonosai fordultak a kamarához s a nevezett utca szabályozását, kövezését és vízlevezető árkokkal való ellátását kérték. Folyamodványukat többek között azzal is indokolták, hogy 1800. októberében a nádor és felesége hajtattak át az utcán s kocsijuk csaknem ott ragadt, sőt a kocsiból is kénytelenek voltak kiszállani (bis Seine Königliche Hochheiten im Monat Oktober besagte Gasse passirten und fast das Unglück hatten stecken zu bleiben, auch aussteigen mussten). A kamara leküldte ugyan a folyamodványt a pestvárosi tanácshoz, eredményt azonban alig érthettek el, mert újabb kérvényükre a kamara 1803. február 22-én a középítési igazgatót bízta meg az utcaszabályozási terv elkészítésével s a terv elkészültével 1805. január 8-án úgy döntött a helytartótanács, hogy az utca szabályozása kizárólag az ottani háztulajdonosok érdeke, a város tehát nem viselheti annak költségeit. (Pestvárosi levéltár. Int. a. m. 2693.)

A pestvárosi tanács kezdeményezése volt a mai Károly- és Múzeum-körutak kiépítése, amire nézve a pestvárosi tanács 1799. június 19-én hozott határozatot azzal, hogy az útépitési költségek fedezésére 3000 forint kölcsön felvétele szükséges. A kamara ismételten megsürgette a fő közlekedési útvonalak kiépítését s ezért már 1799. június 26-i leiratában engedélyezte a kölcsön felvételét, de a többi fő közlekedési út kiépítésére is felhívta a pestvárosi tanács figyelmét (Pesti levéltár. Int. a. m. 2693). Az akkor Országútnak nevezett Károly- és Múzeum-körutak kiépítése 1799-ben megindult ugyan, de a pestvárosi pénztár 1804. június 20-i jelentése szerint éppen úgy abbamaradt, mint az Üllői-útnak 1802-ben megindított kiépí-

tése is, pedig a közelgő hadgyakorlatok ezeknek a munkáknak a sürgős befejezését követelték, mert a hajóhídon átjövők ezeken az utakon át jutottak el a gyakorlótérre. Ezeknek a munkáknak s más hasonló munkáknak az elvégzésére azonban mintegy 25.000 forintra lett volna szükség s mint-hogy ez a pénz nem állott rendelkezésre, az idézett pénztári jelentés 8000 forint kölcsön felvételét javasolta a pestvárosi tanácsnak. A tanács felterjesztésére a kamara 1804. július 18-án engedélyezte a kölcsön felvételét, de egyben utasította a pestvárosi tanácsot, hogy a kölcsönök visszafizetéséről is gondoskodjék. (Pesti levéltár. Int. a. m. 2894.)

Az Üllői-út kiépítése a mai Ludovika-kert akkori tulajdonosának, báró Orczy Lászlónak a várossal kötött területhasználati szerződésére vezethető vissza, amely szerződés a bérlőt és a várost egyaránt útépitésre kötelezte. Mikor a pestvárosi tanács 1801. július 11-én az Üllői-út kiépítésének tervét s 10.872 forintban megállapított költségeit a kamarához felterjesztette, akkor erre a területhasználati szerződésre hivatkozott azzal, hogy kötelezettségének csupán csak az esetben tud eleget tenni, ha 5000 forint kölcsön felvételére kap felhatalmazást. A kamara 1802. február 10-én kelt leiratában hozzájárult a kölcsön felvételéhez, de elszámolást követelt s az 1806. január 11-én felterjesztett elszámolás szerint a költségek összesen 16.049 forintot tettek ki. (Pesti levéltár. Int. a. m. 2894.) Az Üllői-út megépítése volt Degen Jakab pestvárosi mérnök első nagyobb munkája, mi által a hozzá fűzött reményeket a legteljesebb mértékben beváltotta, mert hosszú időn át ez volt Pest városának legjobban kiépített közlekedési útja.

Hülff Bálint érdeme volt a mai Vilma királyné-út (előbb Városligeti fásor) megalapítása, mert mikor a Városliget befásítását vállaló Batthyany József hercegrímás idő előtt meghalt s örökösének szándékait nem lehetett még ismerni, akkor Hülff Bálint 1799. november 6-án mint „Verschönerungs-Commissaire“ konkrét programmal állott elő, mely az ottani vidék fellendítésével óhajtotta az örökösöket a hercegrímás szerződésszerű kötelezettségeinek teljesítésére bírni. (Ist es notwendig, dass die dortige Gegend und der Zugang dahin, so viel thunlich ist, zur Aufmunterung für den fürstlichen Erben verschönert werde.) Javaslata szerint elsősorban a vámvonal-tól a Városligetbe vezető út, amely csaknem teljesen készen állott, 4 fásor ültetésével sétányszerűleg volt kiképezendő s a facseteték beszerzésével és az ültetés elvégzésével a telekhivatal vezetője volt megbízandó abban a reményben, hogy a facseteték beszerzésének költségeit a hercegrímás örököse meg fogja téríteni, mert a területhasználati szerződés szerint erre a hercegrímás volt kötelezve. Az ily módon kiképezendő fásor két oldalán elterülő sivár homokos vidék fellendítésére pedig azt javasolta, hogy osszák azt fel telkekre s szőlőskertalapítási kötelezettséggel adják el a telkeket (kivéve az epreskert és temető céljaira fenntartott területeket) magánosoknak oly módon, hogy a megállapított vételár felét azonnal, felét pedig 10 esztendőn belül kelljen megfizetni, 10 évig mentesek legyenek a telkek az összes közterhek alól s a telkek ára minimális összegben állapíttassék meg, hogy csupán a városligethez vezető út építési költségeit fedezzék. A pestvárosi tanács 1799. november 9-én tartott ülésében elfogadta a Hülff Bálint javaslatait s ámbár a telkek értékesítése utóbb a Hülff javaslatával szemben árverés útján történt, mégis őt kell tekintenünk az ottani villa-nyeged megalapítójának, ami a Lipótváros megalapításával csaknem

egyenlő értékű lépés volt a városfejlesztés terén. (Pesti levéltár. Rel. a. m. 2624.)

Ha ezek után mérlegelés tárgyává tesszük József nádor már idézett 1801. november 14-i felterjesztésének azon részét, mely szerint 1792 óta a város szépítése érdekében semmi sem történt s ennek oka a kezdeményezés hiányán kívül az illetékes hatóságok közötti nézeteltérések voltak; akkor mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a város szépítése 1792 után sem szünetelt s ez elsősorban a Hülff Bálint érdeme. Hülff Bálintnak voltak városszépítési tervei s voltak ezek megvalósítására vonatkozó javaslatai, amelyek végrehajtását részben az intéző körök elfogultsága, részben a város pénztelensége akadályozta meg. Ha József nádor a városszépítési munkák megindítása előtt általános városszépítési tervet sürgetett (vor allen einen ausarbeitenden Generalplan der Verschönerung der Stadt Pest erlegen lassen), akkor Hülff Bálint is ugyanazon a nyomon járt már a nagy nádor előtt (es ist sicher, dass man immer im Dunkeln herumtappen und eine Menge Geld verschwenden wird, wenn nicht eine gesicherte Idée auf das Ganze existirt). Ha József nádor a városszépítési munkákat e célra rendelt alap nélkül nem tartotta megvalósíthatóknak (welche einen Fond zu deren Bestreitung fordern), akkor Hülff Bálint is megfelelő alap előteremtését ajánlotta a nevezett munkák céljaira (für einen Fond gesorget ist). Hild János bevonása a városszépítési munkákba sem a nádor előtt merült fel először, mert Hülff Bálint már jóval előbb ugyanezt indítványozta s ha Jung József építőmester agitációja más irányba nem tereli a Hülff kezdeményezését, akkor Hild János már 1798-tól kezdve Pest város javára értékesítette volna tehetségét és munkáját. Hülff Bálint törekvései nem lehettek a nádor előtt ismeretlenek, hiszen végső fokon a helytartótanács döntött ezekben, amelynek a nádor elnöke volt s aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a nádor városszépítési elgondolásai nem voltak függetlenek a Hülff Bálint munkásságától. De ha nem így lett volna, akkor sem tagadhatjuk meg elismerésünket a Hülff munkásságától s mindenestre meg kell változtatnunk azt az értékelést, amely Schmall kezdeményezésére a Hülff személyét illetőleg forgalomba került.

Gárdonyi Albert.

Batthyány József hercegrímás és a Városliget.

A székesfővárosi tanács megbízásából most készül Batthyány József hercegrímás szobra, mely az 1799. október 23-án elhalt egyházfejedelem azon érdemének megörökítésére lesz hivatva, hogy a Városligetet megteremtette. A Városliget történetét a székesfőváros egykori nagyérdemű levéltárosa Schmall Lajos már 1894-ben megírta s utóbb „Adalékok Budapest székesfőváros

történetéhez,, című munkájában is megjelent (II. k. 107—120. l.). Schmall elsősorban azon téves nézet ellen írt, mintha a Városliget területét Batthyány József ajándékozta volna Pest városának, amely téves nézet még ma is kísért s ismét fel fog lángolni, ha a hercegrímás szobra állani fog. Lássuk tehát, hogy milyen kapcsolatban állott Batthyány József a Városligettel?

„HISTORIA“

A MAGYAR MULT EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ FOLYÓIRAT

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, az támogatni is fogja törekvéseinket, hogy ügyünk szellemi fegyvere megerősödöttén teljesíthesse hivatását.

Lapunk a nyári hónapok kivételével jelenik meg és a törzslapon kívül jelenleg a következő mellékletekkel bír:

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK, a székesfőváros multjával foglalkozik és *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

MAGYAR MÜEMLEKEK, melyben ismertetésre kerülnek hazánk összes műemlékei. Szerkeszti: *dr. Szönyi Ottó*, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti hazánk városainak és községeinek történetét a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője: *dr. Lukinich Imre*, egyetemi ny. r. tanár.

HADIMÚZEUMI LAPOK, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e múzeum tárgyainak ismeretetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti: *Aggházy Kamil*, a múzeum igazgatója.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK, a régi magyar családok történetével és genealógiájával foglalkozik és egyes kiválóbb tagjainak történelmi szereplését ismerteti. Szerkeszti: *Rexa Dezső*, Pest vármegye főlevéltárnoka.

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK, idegen nemzetek fiainak a magyar történelemben vagy nemzetünk fiainak más nemzetek történetében való szereplésével foglalkozik.

HÓSI SÍROK ÉS TEMETŐK, a hazai földben nyugvó hősök és a külföldi magyar sírok ügyeivel foglalkozik és ismerteti a hadisírgondozó szervek munkáját.

Mindezen mellékletek és rovatok felváltva jelennek meg s oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is mindazok részére, akik a nemzet multja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Mutatványszámot minden érdeklődőnek készséggel küld portómentesen a kiadóhivatal:

BUDAPEST, VI. KER., ANDRÁSSY-ÚT 20. SZÁM.
TELEFON: AUTOM. 299-92.

